Chapter-4

प्रथमो विभागः

चतुर्थं प्रकरणम्

कश्यपसंहिताया अध्यायानां सारः

प्रथमो विभागः

चतुर्थं प्रकरणम्

कश्यपसंहिताया अध्यायानां सारः

अध्यायः-१ ।। अथ शास्त्रोपनयनाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे प्रथमाध्याये शास्त्रोपनयनरूपनामकेऽध्याये द्वाविंशतिः (२२) श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्रानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

ग्रन्थारम्भे प्रथमं भगवतः सच्चिदानन्दस्वरूपस्य महेशस्य स्तुत्यर्थ उक्तम्।

तद्यथा- "महेशाय नमस्तस्मै सच्चिदानन्दरूपिणे।
नतामरकिरीटौघप्रभाविस्फुरिताङ्घ्रये।।"

ज्योतिषशास्त्रस्याष्टादशप्रवर्तका वर्णिताः सन्ति। यथा-

१)सूर्यः	१०)मरीचिः
२)पितामहः	११)मनुः
३)व्यासः	१२)अङ्गिराः
४)वसिष्ठः	१३)रोमशः
५)अत्रिः	१४)पौलिशः
६)पराशरः	१५)च्यवनः
७)कश्यपः	१६)यवनः
८)नारदः	१७)भृगुः
९)गर्गः	१८)शौनकः

स्कन्धत्रयात्मकं ज्योतिषशास्त्रं वर्तते। यथोक्तास्त्रिस्कन्धाः १)सिद्धान्तम्, २)जातकम्, ३)संहिता –एते ज्योतिषशास्त्रस्य प्रधानभेदाः। तत्र विविधत्रिस्कन्धविषयस्य वर्णनम्–

१)सिद्धान्तास्कन्धलक्षणम्(विषयाः)-

ग्रहाणां मध्यमाभुक्तिः, स्फुटभुक्तिः, दिक्साधनं, छायासाधनं(समयसाधनं), लग्नकालसाधनं, चन्द्रार्कग्रहणसाधनम्, चन्द्रार्कग्रहणस्य परिलेखनं, ग्रहसमागमः, ग्रहाणां युद्धभेदाः, ग्रहाणां युतिः, उदयास्तसाधनं, चन्द्रशृङ्गोन्नतिः, पातवैधृतिभेदाः, भूगोलभेदाः, यन्त्रलक्षणं, विविधमानक्रिया(समयादिमानसाधनं), मानानां भेदाः, एतदाद्यस्कन्धे कश्यपेनोक्तम्।

२)होरास्कन्धलक्षणम्(विषयाः)-

राशिभेदाः, ग्रहाणां योनिः, वियोनिः, जन्मलक्षणम्, निषेकः(सूतिकः), जननं(जन्म), अरिष्टयोगाः, अरिष्टभङ्गयोगाः, आयुष्ययोगाः, विविधदशानां भेदः(विंशोतत्तरी-अष्टोत्तरीत्यादि), तेषामन्तर्दशाभेदाः, अष्टकवर्गः, कर्मजीविका(व्यवसायः), राजयोगाः, चान्द्रयोगाः(सुनफा-अनफा-दुर्धरेत्यादयः), द्विग्रहोद्भवयोगाः, राशिशीलं, दृष्टिफलं, ग्रहभावफलम्, आश्रयादियोगाः, सङ्कीर्णयोगाः, स्त्रीजातकं, नेष्टयोगाः।

३)संहितास्कन्धलक्षणम्(विषयाः)-

शास्त्रोपनयनं, खेटचारः, ग्रहबलं, तिथि-वार-नक्षत्र-योग-तिथ्यर्ध(करणं)(पञ्चाङ्गं) लक्षणं, मुहूर्ताः, उपग्रहाः, सूर्यसङ्क्रान्तिः, गोचरफलं, चन्द्रताराबलं, षोडशसंस्काराः, क्षुरिकाबन्धनं, यात्रा, गृहप्रवेशः, वास्तुलक्षणं,

राज्याभिषेकः, देवप्रतिष्ठा, वस्त्रलक्षणम्, अग्न्याध्यानं, मेघगर्भं, निखिलोत्पात (दिव्यभौमान्तरिक्षजोत्पात) लक्षणम्, उत्पातशान्तिः, मिश्रकप्रकरणम्।

एतल्लक्षणसंयुक्तं स्कन्धद्वयं(सिद्धान्त-होरा) पूर्वकृतग्रन्थे कथितम्। साम्प्रतं संहितास्कन्धं(अन्तिम-तृतीयस्कन्धं) पूर्वोक्तलक्षणसंयुक्तमादौ वक्ष्यति। अहं कश्यपब्रह्मा देहधारिणां(समस्तमानवादीनां) हितार्थे ज्योतिषशास्त्रस्य ज्ञानं वक्ष्यामि। अस्य ज्योतिषशास्त्रस्य सम्बन्धो वेदाङ्गेन सह वर्तते। अभिधेयम्-समस्तजीवानां जगतां शुभाशुभज्ञानं, ग्रह-ग्रहण-सङ्क्रान्तिः (सूर्यादिग्रहाणां), यज्ञ-अध्ययन- निरूपणं विवर्णितम्। ज्योतिषशास्त्रस्य प्रयोजनमुद्वाह-विविधक्रियाणां कालनिर्णयः(मुहूर्तः) तथा श्रौत-स्मार्तकर्माद्यखिलक्रियाकालनिर्णयः। एतद्विना न ताः सिद्ध्यन्ति।

ज्योतिषशास्त्रं ज्ञातव्यमध्येतव्यम्। तत् पुण्यायुर्यशस्करं भवति। यः पुण्यकालं वेत्ति, स तु वेत्ति परां गतिम्। कालज्ञानेऽतिकुशलस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः।

अध्यायः-२ ।। सूर्यचाराध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे द्वितीयेऽध्याये सूर्यचाररूपनामके षट्त्रिंशत्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं सूर्यचारस्य महत्त्वं वर्णितम्। सूर्यचारवशादेव निखिलः कालनिर्णयो भवति। चैत्रादिषु द्वादशमासेषु मेषाद्या द्वादशसङ्क्रान्तयो भवन्ति। केवलमधिमासे समागते नियमोऽयं न स्यात्। अनन्तरमधिमासक्षयमासयोर्लक्षणं प्रदिष्टम्। संसर्प-अहर्पतिरूपेण वर्णनम्। यस्मिन्मासे द्विवारमर्कसङ्क्रमणं भवति, अथवा सङ्क्रमणं नैव भवति, तदा क्रमेण क्षयमासोऽधिमासश्च भवति। एतौ मासौ सर्वकर्मसु गर्हितौ। सप्तविंशतिषु नक्षत्रेषु सूर्यचारस्य विभिन्नं फलं भवति। अर्कमण्डले दृष्टानां त्रयस्त्रिंशद्राहुसुतानां फलवर्णनं कृतम्। अर्कमण्डले विविधा महोत्पाता भवन्ति।

सूर्यमण्डले तेषां विविधाकारवर्ण-ऋतु-किरण-अनुसारं विभिन्नफलवर्णनम्। एवं विविधप्रकारेण सूर्यचारानुरूपं फलं निर्दिष्टमस्मिन्नध्याये।

अध्यायः-३ ।। चन्द्रचाराध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे तृतीयेऽध्याये चन्द्रचाररूपनामके त्रयोदश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्च्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं चन्द्रचारस्य महत्त्वं वर्णितम्। चन्द्रचारस्य निखिलः शुभाशुभफलस्य निर्णयो वर्णितः। चन्द्रस्योदयास्तस्य विचारः, चन्द्रशृङ्गोन्नतिवशात् फलनिरूपणम्। मासस्य प्रतिपदाद्यास्त्रिंशत् तिथयो भवन्ति। चन्द्रस्य नक्षत्रचारवशात् फलम्। अखिलधिष्ण्येषु चन्द्रो याम्यगतः शुभः। चन्द्रस्य यवाद्याकारवशात्फलम्। विविधग्रहवशात् चन्द्रस्य हतशृङ्गस्य विविधफलनिरूपणं कृतम्। चन्द्रस्य विविधशृङ्गाकारानुसारं क्षेमारोग्यसुभिक्षादिफलं भवति।

अध्यायः-४ ।। भौमचाराध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे चतुर्थेऽध्याये भौमचाररूपनामके चतुर्दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं भौमचारस्य महत्त्वं वर्णितम्। तस्य चारवशादेव निखिलदेहिनां शुभाशुभफलं भवति। सप्तविंशतिनक्षत्रेषु भौमस्य वक्रचारवशात् फलम्। चैत्रादिषु द्वादशमासेषु मेषाद्या द्वादशसङ्क्रान्तयो भवन्ति। विविधनक्षत्रसमूहेषु तस्य वक्रिते सति उष्ण-अस्रमुख-व्याल-रुधिर-मुसलादिसंज्ञासु फलं विविधरूपं शुभाशुभं विवर्णितम्। भौमस्य नक्षत्रेषूदग्गमने शुभफलं तथैव विपरीतेऽनिष्टफलम्। कुजस्य प्रवाल-किंशुक-अशोक-तप्तताम्रादिवर्णतः शुभफलनिरूपणम्।

अध्यायः-५ **।। बुधचाराध्यायः।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे पञ्चमेऽध्याये बुधचाररूपनामके चतुर्दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं बुधचारस्य फलं वर्णितम्। बुधस्य यदा उदयो भवति तदा प्रायेणोत्पाता आतङ्क-अवृष्टि-सङ्ग्राम-दुर्भिक्ष-अनल-अग्निभयादिकारका भवन्ति। अनन्तरं विविधनक्षत्रेषु बुधचारस्य शुभाशुभं फलं निरूपितम्। बुधस्य विविधाः प्राकृत-मिश्र-अतिदारुण-घोर-पापादिगत्यनुसारेण सप्तविंशतिषु नक्षत्रेषु बुधस्य चारस्य शुभाशुभं विभिन्नं फलं भवति। आषाढपौषवैशाखश्रावणमासेषूदितो बुधोऽनिष्टफलं ददाति। इतरेषु शुभफलदो भवति। इषोर्जमासयोर्वह्नि-शस्त्र-दुर्भिक्षकारको भवति। वज्र-मौक्तिक-कुन्देन्दु-कुमुद-स्फटिकोपमस्तथा तारानिभो बुधः सर्वेषामभयप्रदो भवति। एवं विविधप्रकारेण बुधचारानुरूपं शुभाशुभफलं निर्दिष्टमस्मिन्नध्याये।

अध्यायः-६ **।। गुरुचाराध्यायः।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे षष्ठेऽध्याये गुरुचाररूपनामक एकत्रिंशत्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं गुरुचारस्य महत्त्वं वर्णितम्। गुरुचारवशात् प्रभवाद्याः संवत्सराः भवन्ति। कार्त्तिकादिषु मासेषु गुरोरुदयस्य शुभाशुभफलं वर्णितम्। नक्षत्राणां चारभेदेन गुरोः सौम्य-याम्य-मध्यमार्गवशात् शुभाशुभफलम्। धूमादिवर्णवशात् शुभाशुभफलम्। मेषादिषु द्वादशराशिषु गुरोः स्थितेः शुभाशुभफलं वर्णितं भवति। एवं विविधप्रकारेण गुरुचारानुरूपफलं निर्दिष्टमस्मिन्नध्याये।

अध्यायः-७ ।। शुक्रचाराध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे सप्तमेऽध्याये शुक्रचाररूपनामके चतुर्दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं शुक्रचारस्य महत्त्वं वर्णितम्। शुक्रस्य नवप्रकारका वीथयस्त्रिषु त्रिषु नक्षत्रेषु विवर्णिताः। तासां नामानि यथा- नाग-ऐरावत-प्रख्य-वृष-धेनु-नर-मृग-अज-दहनाद्याः नववीथयः सन्ति। तत्र त्रीणि मार्गाणि सौम्य-मध्य-याम्यरूपात्मकानि सन्ति। आर्द्रादिषु नव-नवर्क्षेषु शुक्रचारस्य फलं निरूपितम्।

शुक्रस्य समीपस्थौ बुधादिग्रहाणां फलं निरूपितम्। शुक्र-गुरौ समसप्तमगतौ फलम्। चत्वारः पञ्च वैकराशिगता ग्रहास्तेषां युतिफलम्। एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चादिग्रहाणां वक्रगते सत्यनिष्टफलम्। एवं विविधप्रकारेण शुक्रचारानुरूपं फलं निर्दिष्टम्।

अध्यायः-८ ।। शनिचाराध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थेऽष्टमेऽध्याये शनिचाररूपनामके द्वौ-श्लोकौ सम्मिलितौ। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये शनिचारस्यात्यल्पं वर्णनं वर्तते। तत्र कथितं यत्-

भाग्य(पु.फा.)-श्रवण-हस्त-आर्द्रा-भरणी-वायु(स्वाती)नक्षत्रेषु शनिचारस्य शुभफलं सुभिक्ष-आरोग्य-वृष्टि -आदिकारकत्वेन निरूपितम्।

अध्यायः-९ ।। राहुचाराध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे नवमेऽध्याये राहुचाररूपनामके द्वादश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं राहुग्रहस्योत्पत्तिवर्णनं कृतम्। विष्णुचक्रेण राहुशिरश्छिन्नं तथापि वरप्राप्त्या स ग्रहतां गतः। पर्वणि सूर्येन्दुग्रहणं राहुकारणात् जायते। तस्य षष्ठमासपर्यन्तं फलं भवति। तत्र सप्त पर्वेशा देवता भवन्ति। धातृ-कौबेर-वारुण-हौताश-याम्यादिदेवतानां पर्वणि विविधशुभाशुभफलं कथितम्। एकस्मिन्मासे सूर्य-चन्द्रयोर्ग्रहणद्वयं भवति तदानिष्टं फलं भवति। ग्रस्त-उदित-अस्तमितादिषु तथोत्तराण-दक्षिणायनयोर्विविधं शुभाशुभफलं वर्णितम्। ग्रहणविषयका दशविधा ग्रासभेदा मोक्षभेदाश्च भवन्ति, किन्तु तेऽतीव सूक्ष्माः सन्ति देवा अपि न ज्ञातुं शक्नुवन्ति। तदा प्राकृतो जनः कथं ज्ञातुं शक्नोति। सिद्धान्तोक्तदिशा स्पष्टग्रहान्निश्चित्य तेषां चारान्विचिन्तयेत्। अन्ते कथितं यत् शुभाशुभफलप्राप्तेर्ग्रहचारः कारणं भवति।

अध्यायः-१० ।। केतुचाराध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे दशमेऽध्याये केतुचाररूपनामके सप्तदश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये प्रथमं केतुनामुदयास्तमयज्ञानस्य विवर्णनं कृतम्। विविधप्रकारका दिव्य-अन्तरिक्ष-भौमरूपभेदतो ज्ञातव्याः। तैर्भुवि उत्पाता भवन्ति। अनन्तरमन्तरिक्षजा नक्षत्रजा दिव्यास्तथैव भूमिसम्भवा भौमाः केतवो वर्णिताः। एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चदिवसेषु यदा केतुर्दृश्यते तदा तद्दिनसम्मितमासैः फलं भवति। दिव्य-भौम-अन्तरिक्षजाः केतवास्तीव्रमल्पं च फलं प्रयच्छन्ति। श्वेतकेतुर्ह्रस्वः स्निग्धकेतुः सुभिक्षकृत् सुप्रसन्नो वर्तते। दीर्घकेतुर्वृष्टिकारकः। सोमसूनवः श्वेतकेतवः सुभिक्षक्षेमदा भवन्ति। अग्निसुताः केतवोऽग्निभयदाः शस्त्रभीतिदा भवन्ति। मृत्युसूनवः कृष्णकेतवो व्याधिदा भवन्ति। भूपुत्रा जलशैलाभा वर्तुलाः क्षुद्भयप्रदाः। तदन्तरं ब्रह्म- शुक्र-शनि-गुरु-बुध-वायु-कालसुताः केतवो वर्णितास्तेषां फलं च निर्दिष्टम्।

अध्यायः-११ ।। अब्दलक्षणाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थ एकादशेऽध्यायेऽब्दलक्षणरूपनामके नवति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

प्रथमं नवविधानि वर्षमानानि वर्णितानि सन्ति। तानि ब्राह्म-दैव-मानव-पैत्र्य-गुरु-सौर-सावन-चान्द्र-आर्क्ष-मानानि नवप्रकाराणि सन्ति। सौर-चान्द्र-आर्क्ष-सावनमानैश्चतुर्भिर्व्यवहारः प्रचलति। षष्ट्यब्दव्यवहारो गुरुमानेन गृह्यते। निखिलगुरुग्रहचारः सङ्क्रान्तेः कालनिर्णयो दिनरात्रिमानश्च सौरमानेन निश्चीयते। स्त्रीगर्भतो वृद्धिविधानं मृतकर्मनिर्णयो ग्रहाणां मध्यमा भुक्तिः सावनमानेन गृह्यते। भचक्रभ्रमणं मेघगर्भलक्षणं च नक्षत्रमानेन गृह्यते। उपवास-व्रत-उद्वाह-यात्रा-क्षौर-उपनयनादिधर्मशास्त्रसंस्कारादिविनिर्णयस्तिथिवर्षादिकं चान्द्रमानेन गृह्यते।

गुरुमानेन प्रभवादिसंवत्सरनामानि प्रदत्तानि। युगं पञ्चभिवर्षैर्द्वादशवर्षैर्वा भवति। तदनन्तरं युगेशानां नामानि कथितानि। युगस्य पञ्चवर्षेशाः प्रतिपादिताः। प्रत्येकस्य संवत्सरस्य नामानुसारेण फलं वर्णितम्। अत्र प्रत्येकस्य संवत्सरस्य फलादेशे विशेषतो वृष्टि-सस्य-राजा-प्रजा-सौख्यादीनां विवेचनं प्राप्यते। तदनन्तरमब्देशा-नामनुसारतः शुभाशुभफलं प्रदत्तम्।

मृगादिराशिषट्कमुत्तरायणं भवति तथैव कर्कादिषट्कं भानुभुक्तितो दक्षिणायनं भवति। रवावुत्तरायणगेऽखिलमङ्गलकर्माणि कर्तव्यानि। निखिलं मङ्गलं कर्म दक्षिणायने वर्जितं भवति। शिशिराद्या हैमन्तान्ताः षडर्तवो मकरादिषु भानुभोगाद् भवन्ति। चान्द्रमानेन पौषाद्या द्वादशमासा भवन्ति।

अध्यायः-१२ **।। तिथ्यध्यायः।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे द्वादशेऽध्याये तिथिरूपनामके चतुस्त्रिंशत्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये सर्वासां तिथीनां वर्णनं वर्तते। तासामधीशाः परिगणितास्तथैव नन्दादिभेदा वर्णिताः। प्रत्येकतिथौ किं कार्यं कर्तव्यमिति कार्याकार्यनिर्णयो वर्णितः। पूर्णिमा चन्द्रसहितानुमती तथा दिवा चन्द्रवती राका कथिता। तथैव यदामावास्या चन्द्रसहिता भवति तदा सिनीवाली ज्ञायेत्, नष्टचन्द्रामावास्या कुहूर्मता। अनन्तरं कृत-त्रेता-द्वापरयुगादीनां, कल्पादीनां तथा मन्वादीनाञ्च विवेचनं कृतम्। गजच्छाया-अखण्डा-क्षयवृद्धितिथीनां लक्षणं च कथितम्।

अध्यायः-१३ **।। वाराध्यायः।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे त्रयोदशेऽध्याये वाररूपनामक एकोनविंशति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये सप्तवाराणां विविधक्रियाणां कर्तव्याकर्तव्यस्य विवरणं वर्तते। अत्र कथितं यत्- वारस्तिथेर्बलाधिको वर्तते। प्रतिवासरे किं कर्तव्यमित्यस्य सुस्पष्टं वर्णनं वर्तते। तदनन्तरं सूर्यादिवाराणां स्थिर-चर-द्विस्वभाव-क्रूर-लघु-मृदु-तीक्ष्णादिसंज्ञाः कथिताः। अत्र वारप्रवृत्तिर्लङ्कायां भास्करोदयात् कथिता। बलवद् ग्रहवारे कृतं कर्म सिद्ध्यति। तथैव दुर्बलवारे कृतं कर्म न सिद्ध्यति। शुभवाराश्चन्द्र-बुध-गुरु-शुक्राः सन्ति। अखिलकर्मसु प्रशंसिताः। अन्यवारेषु तत्तत्प्रोक्तं कर्म कर्तव्यम्। ग्रहाणां वर्णास्तथा तदनुसारं कर्म शुभं कथितम्। कुलिक-यमघण्ट-अर्धयामका भानुवारादितः क्रमात् चतुर्विंशतिसंख्याका वर्णिताः। यस्य ग्रहस्य वारे यत् कर्म कथितं तत्तस्य कालहोराष्ववश्यं कर्तव्यम्।

अध्यायः-१४ ।। नक्षत्राध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे चतुर्दशेऽध्याये नक्षत्ररूपनामकेऽष्टपञ्चाशत्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये सप्तविंशतिनक्षत्राणां विविधक्रियाणां कर्तव्याकर्तव्यस्य विवरणं वर्तते। तदनन्तरं नक्षत्राणां स्वामिनामानि कथितानि वर्तते। प्रतिनक्षत्रे किं कर्तव्यमित्यस्य सुस्पष्टं वर्णनं वर्तते। तत्राश्विनीनक्षत्रे कार्याणि प्रतिष्ठा-अश्व-विद्या-अस्त्र-कृषिकर्माणि कर्तव्यानि। तदनन्तरं नक्षत्राणां अधोमुख-तिर्यङ्मुख-ऊर्ध्वमुख-स्थिर-क्षिप्र-चर-मिश्र-तीक्ष्ण-मृदु- इत्यादिसंज्ञाः कथिताः। अत्र नक्षत्राणां स्वनामसदृशफलानि प्राप्नोति।

ततः विशेषेण-बालानां कर्णवेधः, गजकर्म, अश्वानां निखिलक्रिया, कृषिक्रिया, रोगमुक्तस्नानम्, यात्रा, त्रिपुष्करयोगः, द्विपुष्करयोगः, सर्वेषां नक्षत्राणां विविधवृक्षाणां वर्णनमध्यायेऽस्मिन्प्राप्यते।

अध्यायः-१५ ।। योगाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे पञ्चदशेऽध्याये योगरूपनामके दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

प्रथमं सप्तविंशतियोगानां स्वामिनः परिगणिताः सन्ति। अत्र परिघस्य पूवार्धं, व्यतीपातः, वैधृतिः, अष्टमचन्द्रः -एते योगाः सर्वकर्मषु गर्हिताः। विष्कुम्भवज्रयोगयोस्तिस्त्रः, गण्डातिगण्डयोः षड्, व्याघाते पञ्च नाड्यो निन्दिताः सन्ति। अनन्तरमेकार्गलयोगस्य वर्जनीयत्वं कथितम्।

अध्यायः-१६ ।। करणाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे षोडशेऽध्याये करणरूपनामके षट्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपछन्दः प्रयुक्तः।

बवादीन्येकादशकरणानि वर्तन्ते। तत्र प्रथमं करणाधीशाः परिगणिताः सन्ति। बवादीनि षट् शुभसंज्ञानि विवेचितानि। सर्वदा मङ्गलकार्येषु भद्राकरणं परिवर्जयेत्। भद्राविषयकं विशिष्टं विवरणं सर्पाकृतिरूपकं मुहूर्ते कर्तव्याकर्तव्यार्थं निर्दिष्टम्। भद्रायाः पुच्छ एव ध्रुवो जय इत्युक्त्वा शुभफलमपि कथितम्।

अध्यायः-१७ ।। मुहूर्ताध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे सप्तदशेऽध्याये मुहूर्तरूपनामके त्रयोदश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपछन्दः प्रयुक्तः।

मुहूर्तानुसारं कार्यं कृत्वा शुभफलं प्राप्यते। दिवसस्य पञ्चदश मुहूर्तानां क्रमशो विविधदेवतासंज्ञाः प्रदर्शिताः। तथैव रात्रेरपि पञ्चदश रात्रिसंज्ञा मुहूर्तास्तेषां च रुद्रादयः पञ्चदशस्वामिनो निर्दिष्टाः। अत्र यत् कर्म नक्षत्रे कथितं तदेव कर्म तन्मुहूर्तेऽपि कार्यम्।

अध्यायः-१८ ।। उपग्रहाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थेऽष्टादशेऽध्याय उपग्रहरूपनामके द्वाविंशति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपछन्दः प्रयुक्तः।

अत्र प्रथमं विविधयोगानां वर्णनं कृतम्। यथा-दुष्ट-क्रकच-संवर्त-दग्ध-उत्पात-मृत्यु-काण-अमृत-आनन्द-कालदण्ड-ध्वाङ्क्ष-राक्षस-सिद्धि-सिद्ध-इत्यादयोऽष्टाविंशतिविधा योगाः स्वनामानुरूपतो फलविवर्णितम्।

अध्यायः-१९ **।। सङ्क्रान्त्यध्यायः ।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थेऽकोनविंशतिमेऽध्याये सङ्क्रान्तिरूपनामके चतुर्विंशति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपृछन्दः प्रयुक्तः।

प्रथमं वारानुसारेण घोरादिसप्तविधसङ्क्रान्तीनां विभागो वर्णितः। तदनन्तरं सङ्क्रातिसमयानुसारेण पूर्वाह्ण-मध्यदिन-अपराह्णरूपेण विविधफलं वर्णितम्। ततो विष्णुपद-षडशीतिसङ्क्रान्तिनामानि कथितानि सन्ति। सङ्क्रान्तिवाहनानि यथाक्रमाद् वर्णितानि सन्ति। तथैव शस्त्राणि भुशुण्ड्यादीनि सङ्क्रान्तिर्बिभर्ति, तेषां नामानि वर्णितानि।

सङ्क्रान्तेर्हविष्य-पायस-भक्ष्यादिकं कथितम्। स्थिरनक्षत्रेषु विष्णुपदसंज्ञा द्विस्वभावे षडशीतिसंज्ञा घट-मेषयोर्विषुवसंज्ञा, मृग उत्तरायणसंज्ञा, कर्के दक्षिणायनसंज्ञा ज्ञेया।

अहःसङ्क्रमणे कृत्स्नं दिनं पुण्यं तथैव रात्रौ सङ्क्रमणे ज्ञेयम्। सङ्क्रान्तिकालस्य सन्निहिता नाड्यः पुण्यतमाः स्मृताः। तत्रोत्तरायण-दक्षिणायनयोरुभयोः स्नान-दानादिकस्य ग्रहणवन्महत्त्वं विद्यते। अनन्तरं राशि-नक्षत्रानुसारं शुभाशुभफलं वर्णितम्। तथा चानिष्टनिवारणार्थं होमादिकं निर्दिष्टम्।

अध्यायः-२० **।। गोचराध्यायः ।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे विंशतिमेऽध्याये गोचररूपनामके षोडश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपृछन्दः प्रयुक्तः।

अत्र प्रथमं जन्मराशितो गोचरस्य बलाबलत्वे शुभाभुभफलं कथितम्। ततो हिमाद्रिविन्ध्ययोर्मध्ये वेधजं फलं ज्ञायेत। सूर्यादीनां सर्वेषां ग्रहाणां वेधाद् गोचरफलम्। वेधाद् विद्धग्रहो किञ्चित् शुभं फलं न ददाति। तत्र वामवेधेनाशुभोऽपि ग्रहः

शुभफलप्रदः। अत एव विविधान्वेधान् ग्रहज्ञो ज्ञात्वा बलाबलं च विचार्य फलं वदेत्। शत्रुणा विलोकितौ ग्रहौ निष्फलौ ज्ञेयौ। नीचस्थः शत्रुराशिस्थोऽस्तङ्गतो ग्रहः शुभाशुभफलं दातुं न शक्नोति। विषमस्थेषु ग्रहेषु शान्तिं कुर्यात्। हानि-वृद्धी ग्रहाधीने वर्तेते। तस्माद् ग्रहाः पूज्यतमाः सन्ति। तेषां सूर्यादीनां ग्रहाणां संतुष्ट्यै माणिक्यादिकं विविधं वस्तुजातं दानार्थं वर्णितं वर्तते।

अध्यायः-२१ ।। चन्द्रताराबलाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थ एकविंशतितमेऽध्याये चन्द्रताराबलरूपनामके नव-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

तत्र प्रथमं कार्यसिद्ध्यर्थं चन्द्रताराबलं महत्त्वपूर्णं वर्तते। अत एव तस्य वर्णनमत्र कृतम्। यस्य मासादीन्दुः शुभस्तस्य तत्पक्षः शुभो वर्तते। कृष्णदीन्दावशुभे तत्पक्षोऽशुभो वर्तते। शुक्लपक्षे चन्द्रो द्वि-नव-पञ्चमेषु स्थानेषु शुभो वर्तते। षड्-दशम-एकादशस्थानस्थोऽन्यैर्ग्रहैर्न विद्धस्तदा चन्द्रः शुभो वर्तते। जन्मनक्षत्रात् सम्पदादिफलं भवति। जन्मनक्षत्रात् तृतीय-पञ्चम-सप्तमतारा इष्टफलप्रदा न सन्ति। अरिष्टनिवारणाय ब्राह्मणाय छाग-गुड-लवण-तिल-काञ्चनादिकं क्रमात् प्रदातव्यम्। शुक्लपक्षे चन्द्रस्य बलं कृष्णपक्षे ताराबलं विचार्यम्। यात्रायां प्रश्नसमये चन्द्रस्य बलं विजानीयात्। प्रत्येकराशौ चन्द्रस्य द्वादशावस्थाः कथिताः। तत्र प्रवास-नष्टा-अमृता-जया-हास्या-रति-मुदा-सुप्ति-भुक्ति-जरा-कम्पा-सुस्थितिनामकाः संज्ञास्तत्तत्फलदा भवन्ति।

अध्यायः-२२ ।। सर्वलग्नाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे द्वाविंशतितमेऽध्याये सर्वलग्नरूपनामके पञ्चचत्वारिंशत्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

तत्र·प्रथमं प्रत्येकस्य लग्नस्य तत्तत्कार्यसिद्ध्यर्थं सर्वगुणस्य ज्ञानस्य महत्त्वपूर्णं विवेचनं कृतम्। प्रथमतो द्वादशलग्नानां प्रत्येकलग्ने किं किं कार्यं कर्तव्यं यत्कृते तत् सिद्धं भवति। तत्रापि पापग्रहाणां दृष्टिर्योगो वा न भवेत् तदा कार्याणि सिद्ध्यन्ति। मिथुन–कर्क–कन्या–मीन–कुम्भ–धनुराशय एताः शुभदाः सन्ति। इतराः पापराशयः कथिताः। बुध–पूर्णचन्द्र–गुरु–शुक्राः –एते शुभग्रहाः। क्षीणचन्द्र–मङ्गल–रवि–शनैश्चराः–एते पापग्रहाः। क्रूरग्रहेण दृष्टा युता वा सौम्यराशिरशुभप्रदा। तथैव सौम्यग्रहेण दृष्टा युता वा क्रूरराशिः शुभप्रदा। लग्नमादौ सम्पूर्णफलदं, मध्ये मध्यफलम्, अन्ते तुच्छफलं ज्ञायते। अनन्तरं च सेवाकार्य–पशुकर्म–चौर्य–अभिचार–प्रव्रज्या– शिल्पकर्म– नाट्यारम्भ– पण्यकर्म– जलकर्म– औषधक्रियेत्यादीनां विषये विशिष्टा योगाः कार्यसिद्ध्यर्थं प्रतिपादिताः। सर्वत्र चन्द्रस्य बलं महत्त्वपूर्णं वर्तते। लग्ने चन्द्रः सर्वत्र गर्हितो वर्तते। जन्मनक्षत्रादष्टमं लग्नमष्टमराशिश्च सदा निन्दिता। तस्मिन् कार्याणि न कर्तव्यानि। शुभग्रहाः प्रायेण षष्ठ–अष्टमस्था अशुभप्रदा भवन्ति। तथैवाशुभग्रहास्त्रिकोण–केन्द्र–व्यय–मृत्युस्थानस्था अशुभफलप्रदाः। लग्नं सर्वगुणान्वितमल्पदिवसैर्यदि न प्राप्यते तदाल्पदोषयुक्तं गुणाधिक्यसहितं ग्राह्यम्।

अध्यायः–२३ ।। प्रथमार्तवाधानाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे त्रयोविंशतितमेऽध्याये प्रथमार्तवाधानरूपनामके त्रिचत्वारिंशत्–श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये नारीणां प्रथमार्तवस्य शुभाशुभफलं वर्णितम्। नारीणां प्रथमार्तवस्य शुभाशुभसमयानुसारेण शुभाशुभफलं भवेत्।

प्रश्नसमयलग्नाद् रन्ध्रस्थाने शशिस्थितिस्तथा पापग्रहेण युक्तो दृष्टो वा तदा सा नारी दुर्भगाधवा भवेत्। तिथि–वार–नक्षत्र–ग्रहयोगादिस्थित्यनुसारेण शुभाशुभफलं

प्रतिपादितं वर्तते। तेषामशुभे सति होमस्तथा दानादिकं विप्रेभ्यः कर्तव्यम्। तेन दोषशमनं भवति। रजोदर्शनात् चतुर्थदिने स्त्रियः स्पृश्या भवन्ति। पञ्चमेऽहनि देव-पितृकार्यार्थे शुद्धा भवन्ति। पर्वतिथिं मूल-आश्लेषा-मघानक्षत्रं वर्जयित्वा चन्द्र ओजांशराशिके सति पुंग्रहवीक्षिते युग्मतिथौ पत्नीं कामयेत्। विपरीते योगे स्त्रीजन्म भवति। मिश्रे षण्ढस्य सम्भवः।

अध्यायः-२४ **।। सीमन्ताध्यायः।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे चतुर्विंशतितमेऽध्याये सीमन्तरूपनामक एकादश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्नध्याये सीमन्तसंस्कारस्य मुहूर्ताः प्रदर्शिताः। व्यक्तगर्भे पुंसवनं कृत्वा चतुर्थे षष्ठेऽष्टमे मासे वा शुक्लपक्षे रिक्तामर्मां च त्यक्त्वा रवि-मङ्गल-गुरुवासरेषु पापग्रहैर्युति-दृष्टिरहितैश्चराचरनक्षत्रे पञ्चाङ्गशुद्धिदिवसे चन्द्रताराबलान्विते मासेश्वरे बलोपेते नास्तङ्गते न ग्रहयुद्धे पराजिते, ओजांशे, ओजराशौ, शुभग्रहयुतवीक्षिते, अष्टमलग्नवर्जिते, एवमष्टमस्थानशुद्धिसहिते कर्तव्यम्।

केन्द्र-त्रिकोण-सप्तम-द्वितीय-एकादशस्थानेषु शुभग्रहाः शुभप्रदाः। पापास्त्रिषडायस्थाः शुभप्रदाः। चन्द्रः षष्ठ-अष्टम-व्ययरहितः शुभदः स्मृतः। सीमन्तलग्न एकोऽपि क्रूरग्रहः पञ्चम-अष्ट-षष्ठस्थितस्तदा सीमन्तिनीं सगर्भं हन्ति। तत्र न संदेहः। अस्तगा निचगाः शत्रुक्षेत्रस्था ग्रहा अपि न शुभप्रदाः। विपरीता उदिता मित्रक्षेत्रस्थाः खेटाः शुभावहाः। तस्मादेतत् सर्वं विचार्याधिकगुणान्वितं लग्नं निश्चिनुयात्।

अध्यायः-२५ ।। जातकर्माध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे पञ्चविंशतितमेऽध्याये जातकर्मरूपनामके षट्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन् प्रकरणे शिशोर्जातकर्मसंस्कारस्य विवेचनं वर्तते। जन्मकाले वा सूतकान्ते जातकर्म कर्तव्यम्। नामकर्माप्याभ्युदायिकपूर्वकं कर्तव्यम्। सूतकान्ते द्वादशदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकं कुर्यात्। तत्र नाम सुश्रीयुतं तिङन्तं समाक्षरैर्युतं कार्यम्। उक्तकाले द्विजातीनां कर्तव्यम्। अतीत्यकाल उत्तरायणे कर्तव्यम्। गुरु-शुक्रयोरस्त-वार्धक्यदोषरहिते कर्तव्यम्। शुभलग्ने शुभनवमांशे शुभे दिने शुभवासरे कर्तव्यम्। चन्द्रताराबलान्वितेऽष्टमलग्न-राशिवर्जिते कुर्यात्। पूर्वाह्णे क्षिप्रनक्षत्रे चरस्थिरमृदुनक्षत्रे च कर्तव्यम्। नाम मङ्गलघोषयुक्तं तस्य जातस्य दक्षिणकर्णे वदेत्।

अध्यायः-२६ ।। अन्नप्राशनाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे षड्विंशतितमेऽध्यायेऽन्नप्राशनरूपनामके द्वादश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन् प्रकरणे शिशोरन्नप्राशनसंस्कारस्य विवेचनं वर्तते। अयं संस्कारो जन्मकालात् षष्ठेऽष्टमे वा दशमे मासे वा वत्सरेऽपि कर्तव्यः। तत्राष्टमीं द्वादशीं रिक्तां नन्दामेवं क्षयतिथिं परिवर्जयेत्। रविशनैश्चरकुजवारांश्च त्यक्त्वा शेषे वारे कर्तव्यम्। चर-स्थिर-मृदु-क्षिप्रनक्षत्रेषु शुभदिने कारयेत्। अनिन्द्यदिने पूर्वाह्णे चन्द्रताराबलान्विते कर्तव्यम्। शुभलग्ने शुभांशे कर्मस्थानशुद्धिसंयुक्ते जन्मराशिलग्नानां नैधनेंऽशे (अष्टमस्थान)वर्जिते कर्तव्यम्। आभ्युदयिकं कर्म स्वस्तिवाचनपूर्वकं कारयेत्। शुक्लमालावस्त्रगन्धाद्यैः शिशुर्देवज्ञमर्चयेत्। बालकं पूर्वाभिमुखं कृत्वा प्राशनं विधानतः कारयेत्। स्वर्णेन वा रौप्यद्रव्येण मङ्गलस्वनैः कारयेत्। त्रिकोण-केन्द्र-त्रि-आयेषु

शुभग्रहैर्युक्तैः। तथैव पापैस्त्रि-षष्ठ-व्ययगैः शुभप्रदः। अलग्न-रन्ध्र-व्यय-शत्रुस्थानस्थितः हिमांशुर्बालकं निस्वं वा रोगिणं करोति। यदा क्षीणचन्द्रोऽप्यन्नप्राशनलग्नगो भवेत्, तदापि भोक्तारं निस्वमेवं व्याधिसंयुक्तं करोति। शनैश्चरो वा राहुर्यद्यन्नप्राशनलग्नगो भवेत्, तदा स सदालसयुक्तं करोति -इत्यत्र न संशयः। तथैव केतुरपि कदशनं करोति। अन्नप्राशनलग्नस्थः सूर्यो वा भौमस्तदा भोक्तारं व्याधिना रिपुणा वा हन्ति। यदा पूर्णचन्द्रोऽप्यन्नप्राशनलग्ने स्थितः, तदा सम्पूर्णान्नभोक्ता भोगभागी शिशुर्भवेत्। द्वौ शुभग्रहावन्नप्राशनलग्नस्थौ, तदा भोक्ता सत्रदो भवेत्। अन्नं प्राणा हि प्राणिनां, तस्मादन्नप्राशनलग्नं विशेषतो विचिन्तयेत्।

अध्यायः-२७ ।। चौलाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे सप्तविंशतितमेऽध्याये चौलरूपनामके द्वादश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन् प्रकरणे शिशोश्चौलसंस्कारस्य विवेचनं वर्तते। अयं संस्कारो जन्मतस्तृतीये पञ्चमे वा वत्सरे कर्तव्यः। स्वकुलाचारपरंपरया कार्यः। गुरु-शुक्रयोरस्त-वृद्धत्ववर्जिते समये कारयेत्।

रिक्तां पर्वतिथिं त्यक्त्वा अन्यशुभेऽह्नि कारयेत्। चन्द्र-बुध-गुरु-शुक्राणां वार-लग्न-षड्वर्गादिशुभा ज्ञेयाः। चौलेऽश्विनी-ज्येष्ठा-पुनर्वसु-पुष्य-हस्त-चित्रा-स्वाती-श्रवणनक्षत्राणि शुभप्रदानि।

पञ्चाङ्गशुद्धियुक्ते चन्द्रताराबलयुतेऽष्टमस्थानशुद्धेऽष्टमस्थलग्नराशिवर्जिते चौलं कार्यम्। अष्टम-षष्ठ-व्ययस्थानस्थितचन्द्रः, पापग्रहः लाभ-त्रि-शत्रुभावे स्थितः, शुभग्रहाः केन्द्र-त्रिकोण-लग्न-धन-पराक्रमगताः शुभप्रदाः।

नवान्नप्राशने(अन्नप्राशने), चौले, यज्ञोपवीते, अभिषेके -एतेषु कार्येषु जन्मनक्षत्रं शुभदं, अन्येषु त्वशुभदं भवेत्।

साधारणक्षौरकर्म पूर्वोक्त-नक्षत्र-वार-लग्नादिषु, अथवा कालहोरायां शुभदं स्मृतम्। पञ्चमे पञ्चमे दिने क्षौरं कारयेत्। क्षौरोक्तनक्षत्रेषु कार्यं, न तु निन्द्यर्क्षे कुर्यात्।

आत्महितैषिभिः स्नात्वा, भुक्त्वा, आहवे, याने, भूषिते, रात्रौ, सन्ध्ययोर्नवमे दिवसे क्षौरं न कारयेत्। विप्र-राजाज्ञयोः, विवाहे, सूतके, बन्धमोक्षणे, यज्ञाधाने सर्वेषु नक्षत्र-वारेषु क्षौरं शुभदं ज्ञेयम्।

अध्यायः-२८ ।।उपनयनाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थेऽष्टाविंशतितमेऽध्याय उपनयनरूपनामके त्रिचत्वारिंशत्-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्प्रकरणे द्विजानामुपनयनसंस्कारस्य महत्त्वस्य विवेचनं वर्तते। उपनयनं संस्कारो द्विजत्वकारणं श्रौत-स्मार्तकर्मसाधकश्चास्ति। उपनयनसंस्काराद् देहसंस्कारो जायते। सर्वाश्रमाणामाद्यः संस्कारो ब्रह्मचर्याश्रमस्य देहसंस्कारः स्मृतः। अनेन संस्कारेण सर्वे पूर्वदेहिनः संस्कृताः। अस्मिन् संस्कारे लग्नशुद्धिरतीवावश्यकी। तेनात्र लग्नशुद्धिः कथिता। अयं संस्कारः गर्भकालाद् वा जन्मतोऽष्टमेऽब्दे विप्राणां क्षत्रियाणां च कार्यः। एकादशे द्वादशे वा वर्षे वैश्यानां व्रतबन्धनं कार्यम्। यदि ब्रह्मचर्यकामी, तर्हि जन्मतः पञ्चमे वर्षे वा समे वर्षे कार्यः। विप्रानुमतः कुर्यात्, अष्टमे नवमेऽपि वा। गुरु-शुक्रयोरस्त-वृद्ध-शिशुत्वं वर्जयित्वा कार्यम्। गुरु-शुक्र-भौम-बुधाः क्रमेण ऋग्वेद-यजुर्वेद-सामवेद-अथर्ववेदानां स्वामिनो ज्ञेयाः। उत्तरायणे मीनगते सूर्ये चैत्रमास उपनयनं प्रशस्तं ज्ञेयम्। गोचरस्य प्रथम-व्यय-अष्टमस्थगुरोः पूजनात् शुभदः स्मृतः। माघादिपञ्चमासेषु यज्ञोपवीतसंस्कारः प्रशस्तः। अत्र सम्पूर्णः शुक्लपक्षः, एवं

कृष्णपक्षस्य प्रतिपदादयः पञ्चतिथयः प्रशस्ताः। तत्र चतुर्थीं परित्यजेत्। द्वितीया-तृतीया-पञ्चमी-सप्तमी-दशमी-त्रयोदशीतिथयः प्रशस्ताः ज्ञेयाः। द्वादशी-एकादशी-षष्ठीतिथयः कृष्णपक्षयुता अपि मध्यमाः ज्ञेयाः। अनुराधा-श्रवण-धनिष्ठा-शतभिषा-हस्त-चित्र-स्वाती-उत्तराषाढ-उत्तराफाल्गुनी-उत्तराभाद्रपदा- रोहिणी-मृगशीर्ष-पुनर्वसु-रेवती-अश्विनी-एतानि प्रशस्तानि नक्षत्राणि ज्ञेयानि। वैनाशिकादिनक्षत्रेषु किमपि मङ्गलकार्यं न कारयेत्।

बुध-गुरु-शुक्रवासराः प्रशस्ता विज्ञेयाः। सोम-सूर्यवासरौ मध्यमौ स्मृतौ। दिनस्य त्रिभागं कृत्वा तत्र प्रथमे देवकालो द्वितीये मानवकालः, एवं तृतीये पैतृकं कार्यं कारयेत्। अनुक्तवर्ष-तिथ्यादिकाले कृतः संस्कारोऽशुभप्रदः। शाखाधिपत्यस्य बलसंयुक्तस्य वार-लग्न-नवांशकादिबलयुतस्य मुहूर्तो दुर्लभो बलवान् च। अस्मिन् मुहूर्ते व्रती विद्याधनादियुक्तो भवेत्। शाखेश-गुरु-शुक्रेषु नीचस्थेषु वा नीचांशकेषु स्थितेषु व्रती वेदादिशास्त्रवर्जितो भवेत्। शाखेश-गुरु-शुक्राः शत्रुराशिस्थास्तदा व्रत्यखिलकलाभिर्वर्जितो भवेत्। शाखेश-गुरु-शुक्राः स्वगृहस्था वा स्वगृहांशकस्था वा स्वर्क्षगास्तदा व्रती वेदशास्त्रविशारदो भवेत्। परमोच्चगते शाखेश-गुरु-शुक्रेषु व्रती धनाढ्यो वेदादिशास्त्रप्रवीणश्च भवेत्। शाखेश-गुरु-शुक्रा मित्रराशिस्थास्तदा व्रती कलाभिज्ञो वेदवेदाङ्गपारगश्च भवेत्।

यस्योपनीतलग्ने गुरु-शाखेश-शुक्राः स्युः व्रती प्रभूतविद्यायुक्तो विवाहस्त्वचिराद् भवेत्। यस्य व्रतलग्ने गुरु-शुक्रौ लग्नस्थौ तदात्यन्तविद्या-बुद्धियुक्तो भवेत्। तथैव लग्न एवं चन्द्रेऽपि शुभवर्गे शुभग्रहेक्षिते सति तदा शुभदः, विपरीते त्वशुभप्रदः भवेत्। महादोषं परित्यक्त्वाल्पदोषयुक्ते गुणाधिक्ये पञ्चाङ्गशुद्धियुते चन्द्रताराबलान्वित उपनयनं शुभदम्।

अध्यायः-२९ ।। समानर्तनाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे नवविंशतितमेऽध्याये समावर्तनरूपनामक एकादश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपृछन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्प्रकरणे द्विजानां समानर्तननसंस्कारस्य महत्त्वस्य विवेचनं च वर्तते। गुरोराज्ञां प्राप्य द्विजानां नियतात्मनाम्। उत्तरायणे गुरु-शुक्रास्तरहिते, चैत्रमासं वर्जयित्वा माघादिपञ्चमासेषु कार्यम्। तत्र अष्टमी-नवमी-रिक्ता(४-९-१४)-मासाद्य(प्रतिपत्)-क्षय-वृद्धितिथीः हित्वा कार्यम्। जीव(गुरु)-सौम्य-भार्गववासरे शुभप्रदम्। उत्तराफाल्गुनी-उत्तराषाढा-उत्तराभाद्रपदा-अनुराधा-पुष्य-श्रवण-पुनर्वसु-रोहिणी-रेवती-ऋक्षेषु समावर्तनमीरितम्। पञ्चाङ्गशुद्धिदिवसे कार्यम्। मङ्गलघोषपूर्वकं विप्रपुण्याङ्गनादिभिः प्रशस्तम्। स्वग्रामात् प्रागुदग्भागे मृत्तिकानयनं शुभदम्। मृद्वैणवानि पञ्चपात्राण्यत्र कल्पयेत्। ब्रह्म-इन्द्र-यम-जलेश-शशिनः पात्रदेवता ज्ञेयाः। मृत्पूरितेषु पात्रेषु क्रमात् तद्देवान् अर्चयेत्। ब्रह्माणं मध्यपात्र एवमन्याश्चतुर्दिग्भागे क्रमतो प्रपूजयेत्। समन्त्रकं स्वस्तिवाचनपूर्वकं प्रपूजयेत्। (वेदोक्त)बीजवापनमनुवाकं जपित्वा मुण्डनं कारयेत्। एतदखिलं दिवा वा निशायामपि कर्तव्यम्। तेन कर्ता अभिवृद्धिं शास्त्रोक्तं फलमाप्नुयात्।

अध्यायः-३० ।। प्रश्नलक्षणाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे त्रिंशतितमेऽध्याये (विवाह)प्रश्नलक्षणरूपनामके षोडश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुपृछन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्प्रकरणे पाणिपीडनसंस्कारस्य महत्त्वं कथित्वा प्रश्नविधिपूर्वकं कन्यालाभालाभ एवं दम्पत्योर्भविष्यमाणं शुभाशुभफलं विवेचितम्।

अत्र गृहस्थाश्रमस्यातीव सुन्दरशैल्या मर्मपूर्वकं प्रारम्भः कृतः। गृहस्थाश्रमः सर्वोत्तम आश्रमो वर्तते। अस्याधारेण सर्वाश्रमाः-भूताः-प्राणिनः स्थिताः। ऋणत्रयच्छेदकारी धर्म-काम-अर्थसिद्धिदायकः। अयं संस्कारः सर्वेषु संस्कारेषु सर्वोत्तमो वर्तते।

उक्तं सर्वं शीलवृत्तान्वितास्त्रीषु(भार्याषु) स्थितम्। तत् शीललब्धिवृत्तिस्तु सुलग्नवशतो भवेत्। तस्मात् सम्यग् लग्नशुद्धिरावश्यकी।

पञ्चाङ्गशुद्धिदिने सुवासिनं सुचेष्टितं दैवज्ञं भक्त्या प्रणमेत्। ततः स्वमनोगतप्रश्नं यथा तथा पृच्छेत्। ताम्बूल-फल-पुष्पादिभिः पूर्णाञ्जलिर्भूत्वा ततो दम्पत्योर्जन्मनक्षत्र-राशिं दैवज्ञं निवेदयेत्।

तत्र प्रश्नकुण्डलीयोगायोगानां वर्णनं वर्तते। यदा चन्द्रः षष्ठाष्टमगतस्तदा वेदाष्टमवर्षे निधनं भवेत्। एको लग्नगतः पापः, अन्यपापः सप्तराशिगस्तदापि सप्तवर्षे तत्पुरुषस्य मरणं भवेत्। चन्द्रो लग्नगतस्तस्मात् सप्तमराशिगतः कुजः, तदाप्यष्टमाब्दात् पतेर्निधनं भवेत्। स्वनीचगः शत्रुदृष्टः पापग्रहः पञ्चमस्थानगतः, तदापि मृतपुत्रां वा कुलटां करोति न संशयः। लग्नात् तृतीय-पञ्चम-सप्तम-दशम-एकादशस्थानगतश्चन्द्रो गुरुणा दृष्टः, तदा सम्पदं कुरुते सदा। प्रश्नलग्नं शशिशुक्राभ्यां युतं वीक्षितम्, एवं तत्रोदिता वृषभ-कुम्भ-कर्कराशिः तदा कन्यालाभो भवेत्। युग्मराशि-अंशगतौ शुक्रेन्दुबलिनौ लग्नगतौ तदा सम्बन्धं करोति। युग्मराश्यंशगे लग्ने स्त्रीद्रेष्काणे शशिशुक्राभ्यां वीक्षिते सति तदा कन्यालाभो भवेत्। पुंनवांशे-पुंलग्ने, पुंग्रहैर्वीक्षितयुते पुंद्रेष्काणे भवेत्, तदा वरलब्धिः स्त्रीणां भवेत्। कृष्णपक्षे शशिलग्नाद् युग्मराशिगतो, पापदृष्टो न सम्बन्धः, न षष्ठाष्टमगतस्तदाप्येवं भवेत्।

एवं निमित्त-शकुनैः फलं वदेत्। तस्मिन् अमङ्गलैर्दृष्टस्तदा दम्पत्योर्निधनं भवेत्।

अध्यायः-३१ ।। कन्याप्रदानाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थ एकत्रिंशतितमेऽध्याये कन्यावरणरूपनामके दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन्न प्रकरणे पाणिपीडनसंस्कारसाङ्गतासिद्ध्यर्थं सप्रयोजनं कन्यावरणमुहूर्त एवं विधिः कथितः। पुत्रपौत्रप्रवर्धनार्थं कन्यावरणप्रयोजनं विवर्णितम्।

पञ्चाङ्गशुद्धिदिवसे चन्द्रताराबलान्विते, विवाहोक्तनक्षत्रे भौमवर्जितवासरे, प्रतिपत्-अष्टमी-रिक्तास्(४-९-१४) त्यक्त्वान्यदिवसे कन्यावरणं कुर्यात्।

तत्र विधिः- गन्ध-वस्त्र-ताम्बूल-फलयुक्तः, वृद्धद्विजगणैः सह कन्याकाया वरणं कुर्यात्। त्तथेति कन्यापिता वरणोक्तनक्षत्र-वासरे स्वस्तिवाचनपूर्वकं कुल-शील-गुणोपेताय सुरूपाय वराय कन्यकाप्रदानं कुर्यात्।

ततस्तस्यै कन्यकायै शुभ्राम्बर-विभूषणं मङ्गलघोषयुतैर्विप्राशीर्वचनैः सह दद्यात्। आदौ शचीपूजां कृत्वा पश्चात् सर्वं समापयेत्।

तत्र शचीध्यानमंत्रः-

सर्वलक्षणसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम्।
अनर्घमणिमालाभिर्भासयन्तीं दिगन्तरम्।
विलासिनीसहस्रेण सेव्यमानामहर्निशम्।।

एवं ध्यात्वा प्रार्थयेत्(प्रार्थनामन्त्रः)-

देवेन्द्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्रप्रियभामिनि।
विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे।।

अध्यायः-३२ ।। एकविंशतिदोषनिरूपणम्।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे द्वात्रिंशतितमेऽध्याय एकविंशतिदोषनिरूपणरूपनामके नवनवती-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः।

अस्मिन् प्रकरणे पाणिपीडनसंस्कारसाङ्गतासिद्ध्यर्थं विवाहमुहूर्तः शुभाशुभतिथ्यादि-लग्न-ग्रहबलाबलवशात् फलस्यातीव विशदं वर्णनं कृतम्। स्त्रीणां युग्मेऽब्दे विवाहः पुत्रपौत्रप्रदायकः। पुंसामयुग्मेऽब्दे श्रीप्रदः। विपरीते त्वुभयोर्मृत्युदः।

उत्तरायणगे सूर्ये मीनं चैत्रं च वर्जयेत्। मेष-वृषभ-मिथुन-कुम्भ-वृश्चिक-मकरराशिगते रवौ(सौरमानेन मासे) करग्रहं, अर्थात् विवाहं कुर्यात्। अन्यराशिगते सूर्ये कदाचिन्न विवाहः कार्यः।

तत्र मासाः शुक्रे, तपस्ये, तपसि, माधवे करग्रहं प्रशस्तम्। सह-ऊर्जमासयोर्मध्यमं ज्ञेयम्। आरभ्यार्द्रोदये भानोर्नवनक्षत्रेषु सुरस्थापनं(देवप्रतिष्ठा), उद्वाहः(विवाहः), यज्ञोपवीतं(उपनयनं) न कारयेत्। केशवो यावन्निद्रां न त्यजेत् तावन्मङ्गलं न कारयेत्। प्रबोधदिवसे विष्णोरुत्सवानन्तरं मङ्गलमाचरेत्।

सित(शुक्र)-जीव(गुरु)योरस्त-बाल-वृद्धत्वं वर्जयेत्। सिंहराशिस्थे गुरौ, एवं धन-मीनराशिस्थेऽर्केऽपि त्यजेत्। अस्त-बाल-वृद्धत्वं मृत्युप्रदं भवति। चन्द्रस्य बाल-वृद्धत्वमपि वर्जनीयम्(चन्द्रस्य बालत्वमर्धदिनं, एवं वृद्धत्वं त्रिदिनं ज्ञेयम्)। वृद्धश्चन्द्रः स्त्रियं हन्ति, अस्तस्तत्स्वामि(पति)नाशको भवेत्।

जन्ममास-नक्षत्र-तिथिषु न कर्तव्यम्। आद्यगर्भस्थयोः कन्या-वरयोर्विवाहो ज्येष्ठमासे निषिद्धः। किन्तु केवलमेकज्येष्ठः स्यात् तदा शुभदः।

सूर्य-चन्द्रयोः सर्वग्रासे(पूर्णग्रहणे)सप्तदिनं ग्रहणात्परे वर्जयेत्। खण्डग्रहणे (खण्डग्रासे) त्रिदिनं वर्जयेत्। तन्नक्षत्रमृतुत्रये वर्जनीयम्।

विवाहे गुरु-सूर्ययोर्बलमावश्यकम्। अविद्यमाने बले दम्पत्योः पूजां कृत्वा विवाहं कुर्यात्।

अत्र बलाबलत्वे विशेषमाह- १)अष्टवर्गजम्, २)वेधजम्, ३)गोचरम् - क्रमेण बलवत् ज्ञेयम्। एतेषु सर्वषु प्रधानं चाष्टवर्गजं बलं जानीयात्।

पञ्चाङ्गस्य बलाबलत्वम्-

१)तिथिः, २)वारः,३)तारा, ४)योगः, ५)करणम्, ६)मुहूर्तम्, ७)लग्नम्, ८)होरा, ९)द्रेष्काणः, १०)नवांशः, ११)द्वादशांशः, १२)त्रिंशांशः -एतत् क्रमेणोत्तरोत्तरं बलाधिकं ज्ञेयम्। किन्तु, एतत्समस्तं चन्द्रताराबलान्विते संचिन्तनीयम्।

अकालवृष्टिनीहारमेघध्वनि-महादोषविवर्जिते पञ्चाङ्गशुद्धिसंयुक्ते, स्वल्पदोषयुतं गुणाधिक्यं लग्नं शुभदं स्मृतम्। लग्नाद्या राशयः सर्वे शुभेक्षितशुभैर्युताः। सप्तमं शुद्धिसंयुक्ते शत्रुत्वं चेष्टितं बुधः। यस्य राशेः पञ्चग्रहाः बुध-गुरुणा दृष्टाः, अन्यदृष्टिरहिता वा चत्वारो ग्रहा बलान्विताः। तल्लग्नं शुभदं स्मृतम्। अस्तगाः शत्रुराशिस्थाः स्वनीचस्था युद्धे पराजिता ग्रहाः स्वफलं दातुं न शक्ताः।

तत्र विशेषदोषाः-

१)पञ्चाङ्गदोषः, २)सूर्यसङ्क्रान्तिः, ३)सङ्ग्रहदोषः, ४)कर्तरीदोषः, ५)षष्टाष्टरिःफगश्चन्द्रः, ६)गण्डान्तम्, ७)पापषड्वर्गः, ८)भृगुषट्कम्, ९)कुजाष्टकम्, १०)उदयास्तांशयोः शुद्धिरहित्वं, ११)दुर्मुहूर्तः, १२)दम्पत्योरष्टमं लग्नम्, १३)राशेर्विषघटीदोषः, १४)कुनवांशः, १५)वारदोषः, १६)खार्जुरिकः, १७)समाङ्घ्रिदोषः, १८)ग्रहणोत्पातनक्षत्रम्, १९)क्रूरनक्षत्रम्-विद्धनक्षत्रम् -क्रूरसंयुक्तनक्षत्रम्, २०)अकालगर्जितवृष्टिः, २१)वैधृति(-व्यतीपातः-पञ्चाङ्गयोगः)

सहितो महापात:(गणितागत-सूर्यचन्द्रयो: क्रान्तिसाम्यत्वेनोत्पन्नो वैधृति-व्यतीपातयोग:)।

एते महादोषा अतीवाशुभप्रदा:। तस्माद् विवाहे विशेषेण वर्जनीया:। पञ्चाङ्गशुद्धिरहिते लग्नोत्कर्षो निरर्थक:। प्राक्-पश्चात्सूर्यसङ्क्रान्तेर्नाड्य:(घटय:) षोडश-षोडश वर्जयेत्। शोभनकार्येषु षडशीतिर्हरे: पदं वर्जनीयम्। तत्र यत्कृतं मङ्गलं नाशं याति न संशय:।

चन्द्रोऽन्यग्रहेण युक्तस्तदा सङ्ग्रहदोषो जायते। सोऽतीवाशुभप्रद:। तेन सङ्ग्रहदोषे विवाहं नैव कारयेत्।

सङ्ग्रहदोषफलम्-

१) सूर्यण संयुतश्चन्द्र:- सदा दारिद्र्यदु:खद: स्मृत:।

२) कुजेन संयुतश्चन्द्र:- मरणं व्याधिं करोति।

३) सौम्येन सहितश्चन्द्र:- दम्पत्योरनपत्यतादायक:।

४) गुरुणा सहितश्चन्द्र:- सदा दौर्भाग्यद: स्मृत:।

५) शुक्रेण संयुतश्चन्द्र:- सापत्नं कुरुते सदा।

६) सौरेण सहितश्चन्द्र:- प्रव्रज्यां कुरुते सदा।

७) सैंहिकेन संयुक्त:- सततं कलहप्रद:।

८) शिखिना युत:- अतुलं दु:खद: सदा।

९) पापद्वयेन संयुक्त:- दम्पत्योर्निधनप्रद:।

अत्रापवाद:-यदा तुङ्गस्थो मित्रराशिस्थ: शुभयुक्त: शुभप्रद:।

तस्मात् सङ्ग्रहदोषं विवाहे परिवर्जयेत्।

अथ कर्तरीदोषमाह- लग्नाद् द्वितीये वक्रे तथा द्वादशे मार्गी ग्रहः स्यात् तदा असाधुकर्तरी ज्ञेया, अन्यथा नैव कर्तरी। कर्तरी मृत्युदा स्मृता। तत्क्रोधाद्दम्पत्योर्गलकर्तरी। अपि सौम्यग्रहोपेतं कर्तरीदोषसंयुक्तं सर्वगुणान्वितं लग्नं त्याज्यम्। दग्धकाष्ठवत् तत् त्याज्यम्। **अत्रापवादः-** चन्द्रस्य कर्तरी शुभदृष्टा तदा दोषनाशका। कर्तरीकारकग्रहौ नीच-शत्रुराशिस्थौ वा तद् द्वौ ग्रहावस्तङ्गतौ तदापि कर्तरी न दोषदा।

चन्द्रस्य षष्ठाष्टरिःफस्थदोषः-

अनेकदोषेण युतं लग्नं कोटिगुणान्वितमपि तल्लग्नं परिवर्जयेत्। बलिभिर्बुध-शुक्र-जीवैः संयुक्तमपि कर्तरीदोषयुक्तं कोटिगुणान्वितं लग्नमपि त्यजेत्। विप्रं यथा वेदयुतं महापातकदूषितम्।

अत्रापवादः-

यदा नीचराशिगतो वा नीचांशगतश्चन्द्रस्तदा चन्द्रस्य षष्ठाष्टरिःफस्थदोषो न भवति।

तिथिगण्डान्तदोषः-

पूर्णाः पञ्चमीदशमीपञ्चदश्यस्तासामान्ते घटिकैका, तथा नन्दा प्रतिपत्षट्येकादश्यस्तासामादिभूतैका घटिका तिथिगण्डान्तं नाम। यथा पञ्चमीषष्ठ्योर्दशम्येकादश्योः पञ्चदशीप्रतिपदोर्वा तिथ्यरन्तरालवर्तिघटिद्वयं तिथिगण्डान्तमशुभम्। उद्वाहव्रतयानेषु गण्डान्तं निधनप्रदम्।

राशिगण्डान्तदोषः-

सिंह-कर्कयोः, वृश्चिक-धनयोः, मीन-मेषयोः सन्धी राशिगण्डान्तं कथ्यते। अर्थात् सिंह - वृश्चिक - मीनराशीनामन्तिमार्धघटिका एवं कर्क - धन - मेषराशीनामाद्यार्धघटिका राशिगण्डान्तं स्मृतम्। गण्डान्तमन्तरालनाडिका निधनप्रदाः।

नक्षत्रगण्डान्तदोषः-

आश्लेषा-मघयोः, रेवती-अश्विनीयोः (एवं ज्येष्ठा-मूलयोः) सन्धिगतयोः षोडशांशोऽशुभप्रदः। निन्दितं शुभकार्येषु विषसंयुक्तदुग्धवत्। अपि सौम्यग्रहोपेतं लग्नं सर्वगुणान्वितं तदापि त्रि-गण्डान्तेन युक्तं तत् त्याज्यम्।

षड्वर्गस्य विभागः-

त्रिंशदंशैर्लग्नमानं, होरा तस्यार्धं, लग्नस्य त्रिभागो द्रेष्काणो, नवमांशो नवांशकः, द्वादशांशो द्वादशांशः, त्रिंशांशस्त्रिंशदंशको भवति।

राशीनां स्वामयः-

सिंहस्य सूर्यः, कर्कस्य शशी, अज(मेष)कीट(वृश्चिक)योर्भौमः, कन्या मिथुनयोर्बुधः, चाप(धन)-अन्त्य(मीन)योः गुरुः, वृषभतुलयोः शुक्रः, मृग(मकर) कुम्भयोः शनिः।

षड्वर्गफलम्-

दुर्लभा शुभषड्वर्गा तथा तेषां नवांशकाः। एकस्मिन् पापवर्गेऽपि षड्वर्गो मङ्गलप्रदः। पापवर्गैः प्रदुष्टं लग्नं गुणान्वितमपि त्यजेद्यथानधीतं द्विजं तथा।

भृगुषट्को दोषः-

लग्नाद् षष्ठगते सिते भृगुषट्को दोषो भवति। त्यजेद् यथा पुरोडाशं वायसोपहतं तथा। अस्यापवादः-नीचराशिगते, तत्तुरीये, शत्रुक्षेत्रगते तदा भृगुषट्को दोषो नास्ति तत्र न संशयः।

कुजाष्टमो दोषः-

लग्नाद् अष्टमगे भौमे दोषेऽप्यष्टकुजः समः। तेन दोषेण दुष्टं तल्लग्नं सर्वगुणान्वितं, पञ्चेष्टिकं शुभैर्युक्तं, जामित्रगुणयुक्तेऽपि त्यजेत्। यथा कुलसतीं

परपुरुषरतां तथा। अस्यापवादः-यदा भौमोऽस्त-नीच-शत्रुक्षेत्रगतस्तदा कुजाष्टमोद्भवो दोषो न किञ्चिदपि विद्यते।

SMT. HANSA MEHTA LIBRARY
The M. S. University of Baroda

उदयांशशुद्धिः-

अत्र त्रिविधा उदयास्तशुद्धिर्यथा-

१) यदा लग्नांशेशो लग्नांशस्तस्येशः स्वामी लवं(द्यूनं-सप्तमं) नवमांशं पश्यति वा नवमांशेन सह युतो तदा बहु शुभफलं रचयति।

२) द्यूनस्वामी लग्नं पश्येत् लग्नेशो मदनं सप्तमभवनं पश्यति सप्तमभवनेन सह युतो वा भवेत्तदा वध्वाः शुभम्।

३) इतरथा यदा लग्नांशेशो लवं(सप्तमं) तनुं(प्रथमं) वा न पश्यति तत्र युतो वा न स्यात्तदा वरस्याशुभं मृत्युः स्यात्। यदा त्वस्तांशेशोऽस्तांशं अस्तभवनं(सप्तमं) प्रथमं वा पश्यति तत्र युतो वा न स्यात्तदा कन्याया अशुभम्। इति त्रिविधा उदयास्तविचाराः, तदनुसारेणोदयास्तशुद्धिर्मङ्गलप्रदा।

वारमुहूर्ताः-

आदित्यादिषु वारेषु ये निन्दिता मुहूर्तास्ते न ग्राह्याः। तेन दोषेण दूषितं लग्नं गुणयुक्तमपि त्यजेत्। अस्यापवादः-यदा त्रिग्रहैः शुभैर्युक्तस्तदा सर्वदोषनाशको भवेत्।

कालकूटाख्य(अष्टमलग्न) दोषः-

दम्पत्योरष्टमं लग्नं राशिं वापि तदंशकोऽतीवाशुभप्रदः। तत् त्यजेत् कालकूटाख्यं विषवद्वा प्रयत्नतः।

द्वादशलग्नांशदोषः-

दम्पत्योर्द्वादशलग्नं राशिः, अंशश्च विवाहेऽशुभप्रदाः। तेन दोषेण दूषितं लग्नं दम्पत्योर्निःसत्त्वप्रदमेवमुभयोः कलहकारकं भवेत्।

अस्यापवादः-

जन्मलग्नस्येवमष्टमस्य स्वामी एकग्रहो वा मित्रः स्यात् तदा दोषो न भवति। स्वजन्मलग्नं स्वजन्मराशिमपि विवाहलग्ने परिवर्जयेत्। जन्मराशि-लग्नादुपचय (३-६-१०-११)राशिः शुभप्रदा।

विषघटीदोष(विषनाडी):-

विषनाडीदोषेण दूषितं लग्नं शुभैः सर्वैश्च संयुक्तमपि पञ्चेष्टिकं त्यजेत्।

शुभनवांशः-

तुला-मिथुन-कन्या-धनराशीनां नवांशकाः श्रेष्ठाः। किन्त्वन्त्यांशकाः स्युस्तदा वर्जयेत्। अन्त्यांशका अपि श्रेष्ठा यदा वर्गोत्तमाः स्युः। अनुक्तांशास्तु न ग्राह्या यतस्ते कुनवांशकाः। कुनवांशयुक्तं लग्नं त्यजेत्।

कुलिकः-यमघण्टः -अर्धप्रहरः(अर्धयामः)-

एते कुयोगाः शुभे कर्मणि (देशभेदतो) विवर्जयेत्। फलम्-यमघण्टेऽर्थहानिर्भवति। यामार्धे कुलनाशनं जायते। एतैर्वारदोषैर्दुष्टं सर्वगुणान्वितमपि तल्लग्नं त्यजेत्। त्यजेद्यथा पुरोडाशं वायसोपहतं तथा।

ग्रहणोत्पातनक्षत्रदूषितं लग्नं परिवर्जयेत्। मणिहेममयं हर्म्यं भूताक्रान्तमिव त्यजेत्। क्रूरविद्धं क्रूराक्रान्तं नक्षत्रमपि त्यजेत्। अकालमेघध्वनिना वृष्ट्या दूषितं लग्नं सर्वगुणैर्युक्तमपि तं त्यजेत्। त्यजेदनर्घमाणिक्यं कलङ्कोपहतं यथा। महावैधृतिपाताभ्यां दूषितं लग्नं त्यजेत्। राजावधूतपुरुषं यद्वत्तत्सम्परित्यजेत्। एकोऽपि महादोषो गुणलक्षं हन्ति। तेन तं विशेषेण परिवर्जयेत्। यथा-

हन्त्येकोऽपि महादोषो गुणलक्षं न चेद्गुणः।
तद्विरोधात्पञ्चगव्यघटं मद्यलवो यथा।।

अध्यायः-३३ ।। विवाहाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे त्रयस्त्रिंशतितमेऽध्याये विवाहाध्यायरूपनामके शताधिक-चतुर्दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र अनुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तः, किन्तु श्लोकक्र.३८-३९-४० त्रिष्टुप्छन्दो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे पाणिपीडनसंस्कारसाङ्गतासिद्ध्यर्थं विवाहमुहूर्तस्य शुभाशुभं तिथ्यादि-लग्न-ग्रहबलाबलवशात् फलस्य विशदं वर्णनं तथा जलयन्त्रशङ्कुयन्त्रविवाहवेदी-आदीनां वर्णनं कृतम्। पञ्चाङ्गदोषयुक्ते लग्ने सर्वे केन्द्रगताः सौम्यग्रहोद्भवाः सुयोगा नाशमायान्ति। सङ्क्रान्तिदोषगे लग्ने सौम्यखेटोद्भवा गुणा नाशं यान्ति। चन्द्रस्य सङ्ग्रहदोषयुक्तं लग्नमपि त्यजेत्। कर्तरीदोषगं लग्नमशुभप्रदं तेन तं परिवर्जयेत्। लग्नात् चन्द्रस्य षष्ठाष्टरिःफस्थाने स्थितिरप्यशुभप्रदा तेन वर्जयेत्। गण्डान्तदोषेण दूषितलग्नमप्यनिष्टदम्। पापषड्वर्गगे लग्ने गुणाः सर्वे लयं ययुः। लग्नात् षष्ठगते शुक्रे सर्वे गुणा व्यर्था भवन्ति। लग्नादष्टमगतो भौमो गुणवृन्दान् बहून्हन्ति। उदयांशयोः शुद्धिर्हीने लग्ने सर्वगुणौघं हन्ति। दुर्मुहूर्तो लग्नगतः शुभखेटोद्भवान् गुणान्हन्ति। विषनाडीभवो दोषो लग्नगः सकलान्गुणान् नाशयति। दम्पत्योरष्टमं लग्नं राशिर्वा यदि लग्नगा, तदाखिलान्सर्वान् गुणान्हन्ति। कुनवांशे लग्नगतेऽपि ग्रहोद्भवा गुणा लयं यान्ति। वारदोषेण दुष्टं लग्ने शुभकेन्द्रगते गुणा नाशमायान्ति। खार्जूरिकदोषेण युक्ते लग्ने सद्गुणा नाशमायान्ति। पातग्रहणर्क्षे च क्रूरविद्धे संयुते वा लग्ने सर्वे गुणा लयं यान्ति न संशयः। विद्युन्नीहार-प्रत्यर्क-परिवेश-इन्द्रधनुर्-लतोपग्रह-चण्डीशतिथयो मासदग्धकास्तिथयो दग्धलग्न-अन्धपङ्गुकाणसंज्ञाश्च राशयो दिग्दाहधूमबधिरमासशून्याश्च राशयः- एते सर्वे मङ्गले

दोषप्रदाः। तेन ते दोषाः प्रयत्नेन परिवर्जयेत्। किन्तु, नीहार–विद्युत्–प्रत्यर्क–परिवेश–इन्द्रचापाः कालजाश्चेन्न दोषजाः।

दोषपरिहारः–

गुरु–शुक्र–बुधानामेकोऽपि केन्द्रगतस्तदा दोषान्हन्ति।

देशभेदेन दोषः–

सौराष्ट्रदेशे साह्ये च लोहिताभं, चण्डीशचण्डायुधं वङ्गदेशे, वाल्हीके–कुरुदेशे उपग्रहं, कलिङ्गदेशे दग्धलग्नानि, मासदग्धाश्च तिथयो मध्यदेशे, काणपङ्ग्वन्धबधिरमासशून्याश्च राशयो गौडमालवयोस्त्याज्याः। अन्यदेशे न गर्हिताः। अनुक्तास्त्वखिला दोषा मध्यदेशे वर्जयेत्। निखिलेष्वपि देशेषु महादोषाश्च गर्हिताः।

जलयन्त्रेण लग्नकालनिर्णयः कार्यः। तत्र जलयन्त्रस्वरूपं कथितम्। अथवा द्वादशाङ्गुलशङ्कुना लग्नकालनिर्णयः कार्यः। अन्योन्यवीक्षणमपि लग्नसाधनेन कार्यम्।

लग्नवेदीस्वरूपमाह–

हस्तोच्छ्रितां, हस्तचतुष्टयेन सुविस्तृतां गृहस्य वामभागे कर्तव्या। तत्र मण्डपं स्तम्भचतुष्टयेन युक्तं कार्यम्। सोपानरथ्यां तु विवाहवेदीम्। वितानननानाविधतोरणाद्यैः, चित्र–विचित्रकुङ्कुमचित्रैश्चित्रितैः कुम्भैः सुशोभिता वेदी कार्या।

विवाहकुण्डलीयोगफलम्–

१) लग्नस्थौ सूर्य–चन्द्रौ विधवां करोति। मन्द–भूतनयौ निस्वां, शुभाः पुत्रधनान्वितां कुर्वन्ति।

२) द्वितीयस्थानगताः सूर्यभौममन्दराहुकेतवो दुःशीलां सदैव कुर्वन्ति। सैन्दवः सौम्याः कुर्वन्ति धनपुत्रिणीम्।

३) तृतीयस्थानगाः सर्वे ग्रहा विवाहितां स्त्रियं भोगभाग्यपुत्रपौत्रसमन्वितां कुर्वन्ति।

४) चतुर्थस्थानगाः पापाः सदा विधवां कुर्वन्ति। शुभग्रहाश्चन्द्रयुताः सौख्यायुर्धन-पुत्रिणीं कुर्वन्ति।

५). पञ्चमस्थानगाः पापखेटाः पुत्र-वित्तविनाशका भवेयुः। शुभग्रहाः पुत्रवतीं धनिनीं सतीं कुर्वन्ति।

६) षष्टगः पापः पुत्रारोग्यधनान्वितां करोति। चन्द्रो विधवां करोति। सित-गुरु-सौम्या गदान्वितां कुर्वन्ति।

७) सप्तमगाः सर्वे ग्रहाः शीघ्रतो दम्पत्योर्मरणं कुर्वन्ति यद्वा एकस्य न संशयः।

८) अष्टमगाः सौम्या दुःशीलां कुर्युः। सचन्द्रकुजो विधवां कुरुते। क्रूरः सौभाग्यायुर्धनान्वितां करोति।

९) नवमस्थानगाः क्रूरा द्वयोः कलहं कुर्वन्ति। सौम्याः सचन्द्राः सत्पुत्रां धनधान्यायुरन्वितां कुर्वन्ति।

१०) दशमस्थानगाः क्रूरा मलिनालसं कुर्वन्ति। सौम्याः सचन्द्राः श्रीपुत्रधनधान्यायुरन्वितां कुर्वन्ति।

११) लाभस्थानगाः सर्वे ग्रहा दम्यत्योरायुरारोग्यपुत्रधान्यार्थसञ्चयं कुर्वन्ति।

१२) व्ययस्थानगाः क्रूरा व्ययशालिनीं कुर्वन्ति। चन्द्रो विधवां करोति। सौम्याः पत्युद्धितां कुर्वन्ति।

एकोऽपि आचार्यः (गुरुर्बुधः शुक्रो वा) लग्नगः केन्द्रगो वा निखिलदोषनाशकः। बलवान्केन्द्रगः सौम्यो दोषशतत्रयं हन्ति। सप्तं विहाय दैत्येज्यः सहस्रदोषनाशकः। लक्षदोषान् बृहस्पतिर्नाशयति। पापषड्वर्गदोषं तथा दुर्निमित्तजं दोषं

लग्नगो गुरुर्हन्ति। केन्द्र-त्रिकोणगा गुरु-शुक्र-बुधाः सकलान्दोषान् निहन्ति। एकादशगः सूर्यो वा चन्द्रः सर्वदोषनाशको भवेत्।

शुभग्रहः केन्द्रगस्तदा तिथिवासरनक्षत्रयोगतिथ्यर्धसम्भवान्, काणान्धबधिरोद्भूतान्, दग्धलग्नतिथेर्भवान्, दुर्दिनप्रतिसूर्यन्द्रचापनीहारोद्भवान् दोषान् नाशयति। त्रिविधोत्पातजं दोषं केन्द्रस्थः शुभग्रहः शुभेक्षितो ग्रहो नाशं करोति। लत्तोपग्रहचण्डीशचन्द्रजामित्रसम्भवा दोषाः केन्द्रगो गुरुर्हन्ति। वर्गोत्तमगते लग्ने वोपचयगतश्चन्द्रः सर्वदोषनाशको भवेत्।

राशिकूटमष्टविधं स्मृतम्। तद्यथा-

(१)गणः, (२)योनिः, (३)ग्रहमैत्री, (४)वर्णः, (५)वश्यम्, (६)तारा, (७)नाडी, (८)भकूटम्।

गणः-

स्वस्वगणे प्रीतिः श्रेष्ठा जायते। देव-मानवे मध्यमं भवेत्। मर्त्यराक्षसयोर्वैरमसुरसुरयोरपि।

नाडी-

त्रिरेखा विरच्य तस्योपरि अश्विन्यादिनक्षत्राणि न्यसेत्। एकरेखा(एकनाडी) तदा मृत्युर्दम्पत्योर्जन्मधिष्ण्ययोः। अतिमृत्युप्रदा मध्यनाडी नाद्या न च पार्श्वयोः।

योनिः-

दम्पत्योः स्वस्वयोनावतिप्रीतिः, अन्यथा द्वयोः कलहो भवेत्। गोव्याघ्रम्, आखुमार्जारम्, मृगसिंहम्, मेषकपिम्, महिषाश्वम् - मृत्युदं स्मृतम्। व्यवहारेण यथा शत्रुत्वं लोकावर्जयन्ति, तेनैवात्रापि शत्रुत्वं हितकाम्यया त्यजेत्।

एकराशौ पृथङ्नक्षत्रे श्रेष्ठम्, अन्यथा नेष्टं स्मृतम्। दम्पत्योरेकनक्षत्रराशौ विवाहो मरणप्रदः।

वर्णः-

पुरुषवर्णतो हीनवर्णः स्त्रीवर्णः शुभदः स्मृतः।

राशिः-

स्त्रीराशितः पुरुषराशिपर्यन्तं गणने षष्ठाष्टकराशिर्दम्पत्योर्मरणप्रदा। द्विद्वादशं निःस्वप्रदं जानीयात्। अपत्यहानिर्नवपञ्चमे भवेत्।

तत्रापवादः-

एकाधिपे मित्रभावे सर्वे दोषा लयं ययुः। अर्थाद् दम्पत्यो राशिस्वामिमित्रं वा एकाधिपतिः, तदा षडष्टकं नवपञ्चमं द्विद्वादशं पुत्रपौत्रदमतीव शुभदं स्मृतम्।

ग्रहाणां मित्रामित्रत्वम्-

सूर्यस्य- मित्रः- चन्द्रः, मङ्गलः, गुरुः। समः-बुधः। शत्रुः-शुक्रः, शनिः।

चन्द्रस्य- मित्रः-रविः, बुधः। समः-मङ्गलः, गुरुः, शुक्रः, शनिः। शत्रुः-न कोऽपि शत्रुः।

भौमस्य- मित्रः-सूर्यः, चन्द्रः, गुरुः। समः-शुक्रः, शनिः। शत्रुः-बुधः।

बुधस्य- मित्रः-शुक्रः, शनिः(अन्यमतेन सूर्यः)। समः-सूर्यः(अन्यमतेन शनिः), भौमः, गुरुः। शत्रुः-चन्द्रः।

जीवस्य- मित्रः-सूर्यः, चन्द्रः, मङ्गलः। समः-शनिः। शत्रुः-बुधः, सितः।

शुक्रस्य- मित्रः-बुधः, शनिः। समः-गुरुः, कुजः। शत्रुः-सूर्यः, चन्द्रः।

शनैश्चरस्य- मित्रः-शुक्रः, बुधः। समः-गुरुः। शत्रुः-रविः, इन्दुः, भौमः।

अत्र राहु-केत्वोर्मित्रामित्रत्वं न कथितम्।

अष्टविधेषु विवाहेषु चत्वारो मुख्याः सन्ति। १)प्राजापत्यः, २)ब्राह्मो, ३)दैवः, ४)आर्षः संज्ञकाः क्रमतो श्रेष्ठाः। एते चत्वारो विवाहा उक्तकाले कर्तव्याः। शेषाः विवाहाः- ५)गान्धर्वः, ६)असुरः, ७)पिशाचः, ८)राक्षसः देशकालानुसारेण स्मृताः।

अनया कन्यया धर्मपालनपूर्वकं श्रोत्रियाय विनीताय प्रदीयते तदास्माकं षड्वंश्यं पुनाति। स एव प्राजापत्यो विवाहः स्मृतः।

आहूय शक्त्यलङ्कृता कन्या दीयते, तदा उभयोरेकविंशतिपुरुषान् पुनाति। स एव ब्राह्मो विवाहः स्मृतः।

यदि विशिष्टे यज्ञकर्मणि कन्या दीयते, तदा उभयोः सप्तपुरुषान् पुनाति। स एव दैवो विवाहः स्मृतः।

गोद्वयं गृहीत्वा वेदविदुषे कन्या दीयते, तदा उभयोः षट्पुरुषान् पुनाति। स एव आर्षः विवाहः स्मृतः।

राक्षसो विवाहो युद्धेन कन्यकाहरणे भवेत्, पैशाचः कन्यकाच्छलात् भवेत्। असुरो द्रविणादानेन भवति, गन्धर्वो मिथः समयात् भवेत्।

अभिजिल्लग्नम्-

सूर्याच्चतुर्थं लग्नं (लग्नाद् दशमस्थानस्थितोऽर्कः) अभिजिल्लग्नं कथ्यते। मध्यन्दिनगते सूर्ये वाभिजिल्लग्नं सम्भवेत्। तदर्को दोषौघं निहन्ति यथा पिनाकी त्रिपुरं हन्ति।

गोधूलिकलग्नम् –

सूर्यात् सप्तमं लग्नं (लग्नात् सप्तमस्थागतोऽर्कः) गोधूलिकलग्नं स्मृतः। आर्याणां मागधानां च गोधूलिकं मुख्यं मतम्। मुख्यमभिजिल्लग्नं सर्वदेशेषु स्मृतः।

कन्याद्वयस्य वा पुत्रद्वयस्य विवाहो ऋतुत्रये –वर्षार्धमध्ये न कर्तव्य:। यदि क्रियते तदा वर्षेण तत्रैका विधवा भवेत्, न संशय:। किन्तु एकजन्मान:(यमलयो:) सहोदरपुत्रपुत्र्योर्विवाह एवं मण्डनान्तरं मण्डनं शुभदम्। तत्र एकजन्मे भिन्ने सहोदरपुत्रपुत्र्योर्विवाहो एवं मण्डनान्तरं मुण्डनं अशुभप्रदम्। मुण्डनान्तरं द्वितीयमुण्डनं, एवं मङ्गले मङ्गलोत्तरं न कर्तव्यम्। सहजयो: सोदरयोर्भ्रात्रो: सहोदरकन्यके नोद्वाह्ये। प्रत्युद्वाहोऽपि न कारयेत्।

मूलनक्षत्रजातौ कन्यासुतौ स्वश्वशुरं हन्यु:। आश्लेषानक्षत्रजातौ कन्यासुतौ स्वस्वसारं हन्यु:। किन्तु, मूलान्त्यपादे तथा आश्लेषाद्यपादे न दोष:।

ज्येष्ठानक्षत्रोत्पन्ना कन्या भर्तुर्ज्येष्ठभ्रातरं(ज्येष्ठं) हन्ति। विशाखानक्षत्रोत्पन्ना कन्या भर्तु: कनिष्ठबन्धोर्नाशकर्त्री भवति। अर्थात् द्विदैवोत्था(विशाखानक्षत्रोत्पन्ना) कन्या देवरं हन्ति।

नववधूप्रवेश:-

षष्ठेऽष्टमे नवमे दशमे दिने नक्षत्रोदये(रात्रौ) स्त्रीप्रवेश: शुभप्रद:।

अध्याय:-३४ ।। श्राद्धाध्याय: ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे चतुस्त्रिंशतितमेऽध्याये श्राद्धाध्यायरूपनामके त्रिंशति-श्लोका: सम्मिलिता:। तत्र प्रायेण अनुष्टुप्छन्द: प्रयुक्त:, किन्तु श्लोकक्र.-३० त्रिष्टुप्छन्दो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे नराणां पुनर्दहनकालनिर्णयपूर्वकं नानाविधश्राद्धविवरणं तथा पुण्यप्रदश्राद्धयोगानां विशिष्टं विशदं च विवेचनं दृश्यते। एते सफलश्राद्धयोगा: श्राद्धमुहूर्ता अन्यज्योतिषशास्त्रीयवराहादिसंहिताग्रन्थेषु न दृश्यन्ते। तिथि-नक्षत्रादिवशाद् विशिष्टयोगानां सफलं वर्णनमस्मिन्नध्याये विशेषत: प्राप्यते।

नराणां पुनर्दहनम्-

शुक्र-गुरुर्वस्त-बाल-वृद्धत्व-नन्दा-चतुर्दशी-भद्रा-शुक्रार्कवासर-धातृपैतृवि-षमाद्यङ्घ्रिधिष्ण्यं त्यक्त्वा, दक्षिणायने वा उत्तरायणे, कृष्णपक्षेऽपराह्णे, पापग्रहबलान्विते, चन्द्रताराबलान्विते कर्तव्यम्।

द्वादशाहे, मासे, त्रिपक्षे, अर्धवत्सरे वा वत्सरे सपिण्डीकरणं शुभदम्। त्रिपादनक्षत्रे, भृगोर्वारे, नन्दायां(१-६-११), त्रिपुष्करयोगे, नैधनर्क्षे, रेवतीरोहिण्योः श्राद्धं कर्तारं नाशयति।

भृगोर्वारे, नन्दायां(१-६-११), त्रिपुष्करयोगे, नैधनर्क्षे, कृत्तिकानक्षत्रे, पाते(व्यतीपाते-वैधृतौ) पिण्डदानं कुलविनाशकम्।

कृत्तिकानक्षत्रे, भृगोर्वारे, नन्दायां(१-६-११), पार्वणश्राद्धं न कारयेत्। एतत्सर्वं विचिन्त्य जितेन्द्रियः श्राद्धं कुर्यात्। भाद्रपदमासे सुतैः स्वपितॄन्प्रतिभक्तिपूर्वकं विशेषतया श्राद्धं कुर्यात्। शस्त्रहतस्य श्राद्धं चतुर्दश्यां कुर्यात्।

श्राद्धे तिथ्यादीनां विशेषयोगाः-

१) द्वितीया अश्विनीयुता तदा पितॄणां तुष्टिप्रदः श्रीवत्सयोगो भवेत्।
२) तृतीया भरणीयुता तदा श्रीप्रदो नन्दावर्तयोगो जायते।
३) चतुर्थी भरणीयुता तदा भोगदः शङ्खयोगो भवेत्।
४) पञ्चमी भरणी युता तदा गयाश्राद्धफलदः स्वस्तिकयोगो भवेत्।
५) कन्यागतगते सूर्ये सप्तम्यादिषु त्रिषु तिथिषु, शेष-ऋक्षे(आर्द्रानक्षत्रे) चन्द्रः, तदा पितृकल्याणयोगो भवेत्। तद्दिने स्वपितॄन्प्रति द्विजेभ्योऽन्नं दत्तं तदक्षयं भवेत्। तेन पितरो नित्यतृप्तास्ते कृतकृत्या न संशयः।
६) सप्तम्यां कृतं श्राद्धं सर्वसम्पत्प्रदं, नवम्यां कृतं श्राद्धं सर्वकामफलप्रदं भवेत्।
७) दशम्यां पुष्यनक्षत्रेऽमितयोगो भवेत्। तत्रार्चने धनधान्यं लभेन्नरः।

८) द्वादश्यां पितृनक्षत्रे(मघा) आनन्दयोगो भवेत्। तदार्चनादनन्तनुण्यफलम्, विद्यावान्धनवान्भवेत्।

९) त्रयोदश्यां कृतं श्राद्धं धनप्रदम्। गजच्छायायुता त्रयोदश्यनन्तपुण्यफलदा भवेत्।

१०) अमावास्यां कृतं श्राद्धं पक्षश्राद्धफलप्रदम्। किन्तु उत्तराफल्गुनीयुक्तामावास्या श्राद्धकर्तृविनाशकी।

११) पूर्वात्रये(पू.फा.,पू.षा.,फ.भा.)-श्रवण-धनिष्ठा-शतभिषा-अनुराधा-ज्येष्ठा-मूल-पुष्य-आश्लेषा-मघा-अश्विनी-हस्त-चित्रा-स्वाती-भरणी-मृगशीर्षनक्षत्रेषु कृतं श्राद्धं कर्तुः सुखायुर्धनदं भवेत्।

अध्यायः-३५ ।। छुरिकाबन्धनाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे पञ्चत्रिंशतितमेऽध्याये छुरिकाबन्धनाध्यायरूपनामके त्रयोदश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे नरेन्द्राणां(क्षत्रियवर्णानां)विशेषरूपेण छुरिकाबन्धनविषयकं वर्णनं विशदीकृतम्। विवाहात्प्राक् छुरिकाबन्धनं शुभम्। विवाहोक्तमासादिषु, नास्तगे सिते गुरौ कुर्यात्। व्रतोक्तदिन-ऋक्षेषु कुजवर्जितवासरे, शुक्लपक्षे, शुभलग्ने, शुभांशे, पूर्वाह्णे, चन्द्रताराबले सति छुरिकाबन्धनं कर्तव्यम्। तत्र नैधनोदयं (अष्टमराशिं) वर्जयेत्। अष्टमस्थानशुद्धियुक्ते, चन्द्रे लग्न-षष्ठ-द्वादशस्थानरहिते, त्रिकोण-केन्द्र-स्वत्र्यायगैः शुभखेचरैः, तृतीय-षष्ठ-लाभगैः पापैः छुरिकाबन्धनं शुभं भवेत्।

छुरिकाबन्धने पितृ-ग्रहदेवता भक्त्या समर्चयेत्। अर्चितदेवता-सन्निधावक्षतादिभिश्छुरिकार्चनमन्यशस्त्रास्त्रमखिलं तद्वदर्चयेत्। भक्तिसंयुतः, सुलग्ने विप्राशीर्वचनैः सह लक्षणोपेतछुरिकाबन्धनं शुभम्।

खड्गस्य आयो विस्तारेण छेदयेत्। प्राप्तलब्धेरष्टभागं कुर्यात्। तदा क्रमादष्टध्वजाद्यायाः भवन्ति। तत्फलम्-

१)ध्वजः- शत्रुक्षयः।
२)धूम्रः-मरणम्।
३)सिंहः-विजयः।
४)श्वा-नीरोगत्वम्।
५)वृषभः-राज्यम्।
६)खरः-दुःखम्।
७)गजः-सुखम्।
८)ध्वाङ्क्षः-अर्थनाशः।

यदायं प्राप्नोति तस्योपर्युक्तं फलं ज्ञायेत्। ततोऽङ्गुलैर्गणयेत्। तत्र एकादशेन तु छेदयेत्। तद्गणने यच्छेषस्तत्प्रमाणेन निम्नोक्तं फलं प्राप्नुयात्-

१-मृत्युः, २-आपत्तिः, ३-पुत्रहानिः, ४-स्त्रीलाभः, ५-गमनम्, ६-यशः, ७-अर्थहानिः, ८-धनम्, ९-शत्रुक्षयः, १०-सन्धिः, ११-श्रुतिः(विद्या)।

छुरिकाया अग्रभागे व्रणः स्यात्तदा जयप्रदम्। मध्यभागे तु हानिकारकं भवेत्। अन्त्यभागे व्रणे निधनप्रदम्।

अध्यायः-३६ ।। यात्राध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे षट्त्रिंशतितमेऽध्याये यात्राध्यायरूपनामके शतं-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते। अस्मिन्प्रकरणे राज्ञां(नृपतीनां) (सामान्यजनानाञ्च) यात्राविषयकं वर्णनं विशदीकृतम्। राज्ञां सामान्यजनानाञ्चाभीष्टफलसिद्ध्यर्थं यात्राज्ञानं ग्रन्थकारो ब्रह्मर्षिकश्यपो मार्मिकं वर्णनं करोति।

घुणाक्षरन्यायेन(घुणा-उधई-इति देशभाषायां)काष्ठं भक्ष्यति, तदा तस्य काष्ठभक्षणे काष्ठोपरि काष्ठभक्षणचिह्नानि भवन्ति, तानि चिह्नानि कदाचिद्दैववशाद् राम इत्यादीन्यक्षराण्यपि भवन्ति, स एव घुणाक्षरन्यायः। अज्ञातजन्मनां जनानां कदाचित्

(काकतालीयन्यायवत्) सुख्यस्य प्राप्तिर्जायते, न तु सर्वदा। प्रश्नोदयान्निमित्तादिना यात्रायां शुभाशुभफलोदयो जायते। यात्रासमये माङ्गल्यवस्तूनि (ब्राह्मणः, गौः, हुताशनः, हिरण्यः, सर्पिः, आदित्यः, आपः, राजा), शुभधान्याक्षतादीनि –एतेषां दर्शनं वा श्रुतिर्यात्राफलदायकी भवति। यात्री पृष्ठतो मानोरथं स्यात्, तदा प्रष्टुर्यात्रा जयदा भवेत्।

पराजयप्रदयुद्धयात्रा- यदा शुक्रः सम्मुखः, अस्तङ्गतः, नीचराशिगः, ग्रहयुद्धे पराजितः, वक्रङ्गतः, कलुषितः(मलिनकिरणैर्युतः), तदा युद्धयात्रिकं राज्ञां पराजयप्रदं भवति।

मृत्यु-धननाशिकीयात्रा- अष्टमी–द्वादशी–षष्ठी–रिक्ता(४–९–१४)– पूर्णिमा–मासादि(शुक्लप्रतिपद्)तिथिषु यात्रा मृत्युकरा निर्धनत्वं च करोति।

दिक्शूलम्- मन्द(शनि)–इन्दु(सोम)दिनयोः(वारयोः) प्राच्यां गमनं वर्जयेत्। गुरोर्वारे दक्षिणदिशं त्यजेत्। शुक्र–अर्कवारे प्रतीचीं(पश्चिमां) दिशं न गच्छेत्। बुध–भौमवारयोरुत्तरदिशं वर्जयेत्।

शूलरूपाणि- ज्येष्ठा–पू.भा.–रोहिणी–उ.फा.–नक्षत्राणि पूर्वादिक्रमाद् दिशायां शूलरूपकाणि भवन्ति। किन्तु अनुराधा–अश्विनी–पुष्य–हस्तनक्षत्राणि सर्वासु दिक्षु शुभदानि स्मृतानि।

अग्निधिष्ण्यादि(कृत्तिकादि)सप्तधिष्ण्यां पूर्वादिक्रमतो दिग्द्वारनक्षत्राणि सन्ति। वायुकोणे तथा अग्निकोणे रेखादण्डः स्यात्। अर्थात् पूर्वदिग्द्वारनक्षत्रेषु उतरस्यां गमनम्, एवं दक्षिणदिग्द्वारनक्षत्रे पश्चिमगमनं शुभं, किन्तु वायव्य–अग्निकोणरेखां न लङ्घयेत्।

यदा कोणे(विदिशायां) गमनं कर्तुमिच्छाति, तदा पूर्वदिग्द्वारनक्षत्रेषु आग्नेयां गमनं कुर्यात्। एवं दक्षिणदिग्द्वारनक्षत्रेषु नैर्ऋत्यां गमनं कुर्यात्। पश्चिमदिग्द्वारनक्षत्रेषु वायव्यां गमनं कुर्यात्। उत्तरदिग्द्वारनक्षेषु ईशान्यां गमनं कुर्यात्। मेषाद्या राशयस्त्रिरावृत्या पूर्वादिक्रमतः स्थिताः। यथा- (१)पूर्वे-१-५-९ (२)दक्षिणे-२-६-१० (३)पश्चिमे-३-७-११ (४)उत्तरे-४-८-१२ -अयं चन्द्रवासो ज्ञायेत्।

दिक्स्वामिनो ललाटयोगश्च-

१)पूर्वा-सूर्यः।	५)पश्चिमा-शनिः।
२)आग्नेय्या-शुक्रः।	६)वायव्या-चन्द्रः।
३) दक्षिणा-भौमः।	७)उत्तरा-बुधः।
४)नैर्ऋत्या-राहुः।	८)ईशाना-बृहस्पतिः।

दिगीश्वरग्रहमस्तकोपरि-ललाटस्थः, तदा यातुर्मृत्युर्न संशयः।

दिनेशाधिष्ठितराशिर्यदा लग्नगा, तदा मरणप्रदा। प्राच्यां दिशि यात्रायां सूर्यो लग्नगः(ललाटगः), तदा मरणकारको भवेत्। आग्नेय्यकोणे यात्रायां शुक्रो यदा द्वादश-एकादशस्थानगः, तदापि मरणं भवेत्। याम्यदिग्यात्रायां भौमः कर्मे स्थितः, तदापि निधनं भवेत्। नैर्ऋत्यदिग्यात्रायां राहुरष्टम-नवमभावगतः, तदापि यातुर्निधनप्रदः। पश्चिमदिग्यात्रायां शनैश्चरः सप्तमस्थितः, तदापि प्राणनाशको भवेत्।

वायव्यदिग्यात्रायां चन्द्रः पञ्च-षष्ठस्थानगः, तदापि प्राणघातको भवेत्। उत्तरस्यां दिशि यात्रायां चन्द्रपुत्रः(बुधः) चतुर्थस्थानगः, तदापि गच्छेद् यममन्दिरम्। ईशानदिग्यात्रायां गुरुः द्वितीय-तृतीयभावगतः, तदापि प्राणनाशो भवेत्। ललाटयोगरहिता यात्रा अभीष्टफलसिद्धिप्रदा भवेत्। इत्थं ललाटयोगसम्भवे कृता यात्रा प्राणघातकी भवेत्। युद्धे पराजित ग्रहो वा वक्रगतिग्रहो यदा यात्रालग्नगः, तदापि

यात्राभङ्गप्रदा भवेत्। स्वजन्म-राशिलग्नाद् अष्टम-द्वादशराशिर्यात्रालग्ने गता तदापि भङ्गप्रदा।

पापग्रहेणेक्षितयुतं द्विस्वभावलग्नमपि भङ्गदम्। स्थिरलग्नान्यपि नेष्टफलदानि। शुभग्रहेक्षितं लग्नं शुभदं स्मृतम्।

पञ्चकविचारः-

धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रे(पञ्चके) तृणकाष्ठयोः संग्रहो, याम्यदिग्यात्रा, गृहगोपनं न कारयेत्।

राहुभात् पञ्चदशनक्षत्रं, केतुग्रहपूर्वकात् पञ्चदशनक्षत्रं, त्रयोदश-त्रयोदशधिष्ण्यानि उभयोः पार्श्वयोः, गुरोर्भात् पञ्चदशभं परापरभागे यात्रा मृत्युकारकी भवेत्। यात्रायां चन्द्रो यायी सूर्यो स्थायी वर्तते। एतद् वशात् जय-पराजयमाप्नोति।

शत्रुक्षयकारकयोगः-

स्वजन्मलग्नं राशिर्वा यात्रालग्नगा वा तदीशो यात्रालग्नगो वा ताभ्यामुपचये यात्रालग्नं स्यात्तदा यात्री राजा शत्रुक्षयं करोति।

अन्योऽपि शत्रुक्षययोगः-

यात्रालग्ने शुभग्रहाणां वर्गो वा यात्रालग्नं दिग्द्वारि स्यात्,अथवा शीर्षोदयराशयः(५,६,७,८,११राशयः) तदानीं शत्रुसंक्षयः।

अपरो योगः-

शत्रुनैधनलग्ने(अष्टमलग्ने) वा यायी शत्रुक्षयस्तदा भवेत्।

नेष्टफलदा यात्रा-

मीनलग्ने वा तदंशे(मीननवांशे) वा यात्रालग्नगो वक्रग्रहो वा कुम्भलग्नमेवं कुम्भनवमांशं वा जललग्ने जलांशकेऽपि यात्रा नेष्टफलदा भवेत्।

द्वादशस्थान(भाव)संज्ञा-

१.मूर्तिः, २.कोशः, ३.धन्वी(धनुःपराक्रमः), ४.वाहनम्, ५.मन्त्रः, ६.शत्रुः, ७.मार्गः, ८.आयुः, ९.मनः, १०.व्यापारः, ११.प्राप्तिः, १२.अप्राप्तिः(व्ययः)।

तृतीय-एकादशं त्यक्त्वा पापग्रहा अन्यभावे नाशका भवेयुः। सूर्यभौमौ न विघ्नतः, तदा सर्वव्यापारः(क्रियाः) शुभदा ज्ञेयाः। यात्रालग्ने शुक्रोऽस्तभावे(सप्तमे), चन्द्रो लग्ने वाष्टमेऽशुभप्रदः।

अभिजिन्मुहूर्तम्-

अष्टममुहूर्ते(मध्याह्ने) योऽभिजित्स्यात्, तत्र याम्यदिग्गमनं वर्जयित्वा यातॄणां अभीष्टफलसिद्धिर्भवेत्। तदाभिजिन्मुहूर्तेऽनुक्तदिने वारे नक्षत्रेऽपि यात्रा फलदा भवेत्।

शुभग्रहयोगवशाद् यात्रा चित्र-विचित्रशुभफलदा भवेत्। तद्योगा वर्णिताः। यात्रा नृपतीनां योगवशात् विप्राणां नक्षत्रवशादितराणां (वैश्य-शूद्राणां) मुहूर्तबलाबलवशात्, तस्कराणां शकुनेन फलदा भवेत्। एकोऽपि गुरुः शुक्रो बुधो वा केन्द्रे वा त्रिकोणे(१,४,७,१०,५,९भावे) स्थितः, तदा योगो भवति। कावपि द्वौ गुरुः शुक्रो बुधो वा केन्द्रे वा त्रिकोणे(१,४,७,१०,५,९भावे) स्थितौ, तदा अतियोगो भवति। सर्वे गुरुशुक्रबुधाः केन्द्रे वा त्रिकोणे(१,४,७,१०,५,९भावे) स्थिताः तदा योगातियोगो भवति। योगे गमने क्षेम, अतियोगे जयोन्नतिः, योगातियोगे यातॄणां विजयार्थविभूतयः।

जयलक्ष्मीप्रदयोगः-

लग्नस्थः सूर्यः, कर्मे चन्द्रः, शत्रुभावगतः शनैश्चरः स्यात्तदा जयलक्ष्मीप्रदा यात्रा भवेत्।

अन्यशत्रुहन्तृयोगः-

शुक्र-गुरु-शनि-भौमग्रहाः जाया-आय-लग्न-त्रि-शत्रुभावगतास्तदा यायी राजा शत्रून्हन्ति।

अपरो योगः-

गुरुर्लग्ने स्थितः, शेषग्रहा लाभभावगतास्तदा राजा रिपुसेनानाशको भवेत्। शुक्रे लग्नगते सूर्ये लाभगे चन्द्रे सप्तमे गते, तदा राजा रिपून्हन्ति, केशरीवेभसंहतिम्। लग्नस्थ उच्चगः शुक्रश्चन्द्रो लाभगस्तदा राजा शत्रून्हन्ति, केशवः पूतनामिव। शुभाः(गु.शु.बु.चं.) त्रिकोण-केन्द्रगाः पापाः त्रि-अरि-आयगास्तदारिलक्ष्मीप्राप्तिपूर्वकं शत्रून्हन्ति। नवम-षष्ठ-लग्नगौ चन्द्रसूर्यौ यदा स्थितौ, तदा यायी राजाग्रे रिपुवाहिनी खलमैत्रीवन्न स्थिरा भवेत्, शत्रुसेना नाशमायाति। कुजार्किनौ(भौमशनैश्चरौ) त्रि-षड्-आयेषु शुभौ बलवन्तौ(उच्च-स्वराश्यादिसहितौ लाभादिस्थाने स्थितौ) स्यातां तर्हि यात्रायां तस्य नृपतेर्हस्ते शत्रुमेदिनी भवेत्। स्वोच्च-केन्द्रगतो बुधः, लाभगः सूर्यः स्यात्, तर्हि गतो राजा रिपून्हन्ति यथा पिनाकी त्रिपुरं हन्ति। यदा शुभग्रहयुता शीर्षोदयराशिः यात्रालग्नगा, तदा गतो राजा रिपून्हन्ति यथा कुमारो(कार्त्तिकेयं) तारकम्(असुरनामविशेषम्)। शुभ-दिग्राशिलग्नगते, लाभस्थिते सूर्ये गतो राजा दहत्यरिं यथा कृत्स्नवर्मेन्धनम्।

शुभग्रहो लग्नगः, कुज उपकुलधिष्ण्यगः, तदा राजा शत्रुनाशको भवेत्। शुभग्रहास्त्रिकोणगाः, सूर्यचन्द्रौ वा लाभगौ तदा राजा शत्रून्हन्ति, अन्धकारं रविर्यथा। शुभग्रहाः स्वराशिगाः, चन्द्रस्त्रिकोणाय(५,९,११)भावगः, तदा गतो राजा विनाशत्यरीन् यथा अनिलस्तूलसङ्घम्। स्वक्षेत्रगश्चन्द्रः, शुभग्रहाः केन्द्रगाः, तदा गतो राजा रिपुनाशको भवेत्, यथा पञ्चाक्षरी मन्त्रः (ॐ नमः शिवाय) पापान्हन्ति।

वर्गोत्तमलग्नगतः शत्रुमित्रराशिस्थो गुरुः स्यात्तदा गतो राजा शत्रुनाशको भवेत्, यथा ज्ञानोदये कर्मनाशो भवेत्। शुभो ग्रहो वर्गोत्तमलग्नगतः, तदापि गतो राजा रिपून् हन्ति, यथा हरिस्मरणात् पापनाशो भवेत्। चन्द्रो वर्गोत्तमगः, शुभग्रहः केन्द्रगतः, तदा गतो राजा शत्रुगोत्रान्हन्ति, यथा गोत्रयुद्धे सगोत्रिणं हनेत्। शुभग्रहाः स्वमित्रराशिगाः केन्द्रलाभत्रिकोणगाः (१,४,७,१०,५,९,११) तदा गतो राजा शत्रून्हन्ति, यथा गरुडः सर्पम्।

वर्गोत्तमगतः सूर्यो लाभस्थानगतः, तदा गतो राजा रिपून्हन्ति पापान्भागीरथी यथा। (निम्नोक्त) राजयोगे गतो राजा शत्रून् जेतुं याति, तत्र यायी कोपाग्निः शत्रुयोषितामश्रुवृष्टिभिः शान्तिमुपैति। आश्विनशुक्लदशमी सर्वदा विजया स्मृता। (युद्ध)यातॄणां जयदा वा सन्धिकारकी, न पराजयस्तदा भवेत्। ननु मनोनिमित्तशकुनैर्लग्नं, तल्लग्नाद् रिपोर्विजयसहितां श्रियं विजयांक्षिको प्राप्नोति। निमित्त-(मुहूर्त)शकुनादिभ्यः (समयानुकूलता शुभचिह्नादिभ्यः) मनोजयः (आत्मविश्वासः) प्रधानो वर्तते। मनोजयात् यायिनां यात्रा फलसिद्धिदा भवेत्।

यात्रानिषेधः-

उपनयन-उत्सव-विवाह-प्रतिष्ठा-सूतक(मरण-जननसूतकं)समाप्तिपर्यन्तं यात्रा जिजीविषुर्न कुर्यात्।

अन्योऽपि निषेधः-

वस्त्रादीनां चलिते, क्रोधे, कलहे, कलहार्तवे, महिषतुरगैर्युद्धे रुरुकेन क्षुतौ यात्रा न कर्तव्या।

आदौ विजयादिप्राप्त्यर्थे दोषशमनार्थे भक्ष्यपदार्थाः-

क्रमात्पूर्वादिषु दिक्षु निम्नोक्तपदार्थान् भुक्त्वा यायी राजा यात्रां चरेत्, तदा राजा शत्रून् जयेत्।

१) पूर्वे-अन्नम्(पक्वान्नम्)।
२) पश्चिमे-तिलपिष्टान्नम्।
३) उत्तरे-मत्स्यान्नम्।
४) दक्षिणे-घृतपायसम्।

क्रमाद् रविवारादिष्वपि विशेषः-

१) रविवारे-मज्जिकाम्।
२) सोमवारे-पायसम्।
३) कुजवारे-आज्यम्(घृतम्)।
४) बुधवारे-काञ्जिकम्।
५) जीववारे-पयसो दधिम्।
६) सितवारे-दुग्धम्।
७) शनिवारे-तिलोदनम्।

क्रमाद् अश्विन्यादिषु नक्षत्रेष्वपि विशेषः-

(१) अश्विनी-कुल्माषः(यवविशेषः)। (२) भरणी-तिलाः।
(३) कृत्तिका-तण्डुलम्। (४) रोहिणी-दधि।
(५) मृगशीर्षम्-गोघृतम्। (६) आर्द्रा-पायसम्।
(७) पुनर्वसु-मृगमांसम्। (८) पुष्यम्-मृगरक्तम्।
(९) आश्लेषा- पायसम्। (१०) मघा- रजकान्।
(११) पू.फा.- मृगिणीमांसम्। (१२) उ.फा.- शशमांसम्।
(१३) हस्तः-षाष्टिकम्(अक्षतविशेषः)। (१४) चित्रा- प्रियङ्गवः।
(१५) स्वाती- अपूपम्। (१६) विशाखा- चित्राण्डम्(मयूराण्डम्)।
(१७) अनुराधा- फलम्। (१८) ज्येष्ठा- कूर्मम्।
(१९) मूलम्- सारसम्(पक्षीविशेषः)। (२०) पू.षा.- गोधा।

(२१)उ.षा.- शाही(शालिनी/शाहू/शाहूडी-जीवविशेषः)।

(२२)अभिजित्- ओदनम्।　　(२३)श्रवणम्- कृसरं(पक्वतिलोदनम्)।

(२४)धनिष्ठा- मोदकान्नम्।　　(२५)शतभिषा(शततारका)- यवान्नम्।

(२६)पू.भा.- मत्स्यभोजनम्।　　(२७)उ.भा.- चित्रान्नम्।

(२८)रेवती- दध्यन्नम्।

ततो गणेश्वरान्, विप्रान्, दिक्पालान् प्रपूजयेत्। हुताशने (तद्दिक्पालानादिदेवान्) तिलैर्हुत्वा, देव-गुरु-द्विजान् नत्वा, विप्राशीर्वचनैः सह प्रसन्नचित्तो भूत्वा मङ्गलस्वनैर्यात्रा कर्तव्या। (अग्रे वक्ष्यमाण)मन्त्रोक्तां सुवर्णदिक्पालमूर्तिं कृत्वा तद्देवता वर्ण-वस्त्र-गन्धादिनार्चयेत्।

१)पूर्वदिक्स्वामीन्द्रदेवेशः-

ऐरावतारूढं हस्ते वज्रधर्तारं, शचीपतिं सुवर्णवर्णं सहस्राक्षं दिव्याभरणभूषितं पूर्वे इन्द्रं प्रपूजयेत्।

२)अग्निदिक्पतिरग्निदेवः-

स्वाहा(अग्नेर्पत्नी)प्रियं, मेषारूढं, षडक्षं, स्रुक्स्रुवायुधं, सप्तजिह्वं, सप्तपात्रधारकं, रक्तवर्णजिह्वम् आग्नेयां हुताशनं प्रपूजयेत्।

३)याम्य(दक्षिण)दिक्पतिर्यमदेवः-

दण्डपाणिं(आयुधरूपं), रक्तनेत्रं, सर्वाभरणभूषितं, वैवस्वतं, महातेजस्विनं, महिषारूढं, यमं याम्यां प्रपूजयेत्।

४)नैर्ऋत्यदिक्पतिर्निर्ऋतिदेवः-

दीर्घग्रीवापतिं, नीलवर्णं, नरवाहनम्, ऊर्ध्वकेशं, विरूपाक्षं, खड्ग-चर्मधरं, प्रभुं, नैर्ऋत्यां निर्ऋतिदेवं प्रपूजयेत्।

५)प्रतीचीदिक्पतिर्वरुणदेवः-

वरुणं, कालिकानाथम्, अनर्घ्यमणिभूषितं, नागपाशधरं, पीतवर्णं, मकरवाहनं वरुणं प्रपूजयेत्।

६)वायव्यदिक्पतिर्वायुदेवः-

वायुं कृष्णमृगासीनम्, अञ्जनीपतिम्, अव्ययं, दण्डपाणिं शुक्लवर्णं जन्तूनां प्राणरूपं वायव्यां वायुं प्रपूजयेत्।

७)उत्तरदिक्पतिः कुबेरदेवः-

अश्वारूढं, कुन्तपाणिं, चित्रलेखापतिं, प्रभुं, धनाधीशं, स्वर्णवर्णं, यक्षगन्धर्वनायकमुत्तरस्यां प्रपूजयेत्।

८)ईशानदिक्पतिः महादेवः-

गौरीपतिं चन्द्रमौलिं शुद्धस्फटिकसन्निभं, पिनाकिनं वृषारूढं सर्वाभरणभूषित-मैशान्यामीशानं(रुद्रं) प्रपूजयेत्।

यात्रायां प्रतिकूलतावशाद् यदा नृपतिः स्वयं प्रयाणेऽशक्तस्तदा छत्र-ध्वज-अश्व-वस्त्र-अक्षतादिभिः स्वस्थानात् निर्गममुहूर्ते शतद्वयं वा शतं वा दश दण्डानां प्रस्थानं कर्तव्यम्।

प्रस्थानत एकस्थाने राजा दश दिनानि, मण्डलेश्वरो नव दिनानि, इतरे जनाः सप्त दिनानि, परे पञ्च दिनानि वा व्रजेयुः। अकालतो(कालहीने)दोषे (वर्षा-विद्युत्-उल्कादिके) त्रिरात्रं न व्रजेत्।

ततो यात्रासमये शकुनानि-

यात्रायां शिवः, बलाका, कुक्कुरः, कपोतः, स्वर्णचक्षुः(पक्षीविशेषः), चञ्चुका, गर्दभः, वराहः, कूर्मः, गोधा, अङ्गिराः -एतेषां दर्शनादिकं यात्रायां शुभफलदम्।

यियासतो वामभागे, दक्षिणभागे गुरुपाच्छुभाः। प्रदक्षिणगतिर्जीवं विनान्यपक्षिणः शुभाः। वामभागे कृष्णं विना सर्वे चतुष्पादाः शुभाः। यात्रायां कृकला-साहा-गोधा-शशानां कीर्तनं शुभं, किन्तु वेक्षणं नेष्टदम्। कपि-ऋक्षयोः कीर्तनं वेक्षणं शुभम्। पारावत-छाग-बभ्रु-चाषादीनां निरीक्षणं प्रायेण शुभदम्। किन्तु एतत्सर्वं प्रवेशे व्यस्तं(अशुभदं) भवेत्। रोदनवर्जितशवे यात्रायां कार्यसिद्धिर्जायते, किन्तु प्रवेशे मृत्युर्न संशयः।

यात्रासमयेऽशुभशकुनानि-

औषधं, क्लीबः, रुधिरं, जटिलः, उन्मत्तः, पापी, अभ्यक्तः, अङ्गारः, काष्ठाह्विः, चर्म, अन्धः, स्तुषरोगी, तैलं, कार्पासं, लवणं, गुडं, क्षारं, तृणं, उरगः, कषायः, कुब्जः, अपादः, मुक्तकेशः, बुभुक्षितः, सनग्नः, मुण्डः, दुष्टः, शकुनः - एतेषां दर्शने यात्रा नैव फलप्रदा (अशुभफलदा) भवेत्।

यात्रासमये शुभशकुनानि-

भद्रासनं, तारकः, तुरगः, प्रज्वलाग्निः, पुराङ्गना, गन्धः, अक्षताः, पुष्पम्, चामरम्, दोलिकः, नृपः, फलम्, भक्ष्यपदार्थाः, इक्षुः, शस्त्रम्, अन्नम्, मधु, आज्यम्, दधि, गौः, वृषः, धौतवस्त्रम्, सुरा, मांसं, मत्स्यः, माला, दर्पणं, द्विजः, शृङ्गारपदार्थाः, रत्नम्, पुण्याङ्गना, पूर्णकुम्भः, उत्सवः, मृदङ्गः, शङ्खः, पटहः, भेरी, वीणा, राग-गीतादिध्वनिः प्रयाणसमये प्राप्ते यायिनां कार्यसिद्धिदाः।

यदा यात्रासमये यायी विरुद्धशकुनं पश्यति, तदा आवश्यकयात्रायां प्राणायामत्रयं कुर्यात्। तदापि पुनर्विरुद्धशकुने षट् प्राणायामाः कर्तव्याः। तथाप्यशुभमेव शकुनं दृश्यते तदा पुनः प्राणायामाः, शान्त्या यायाद् दिनान्तरे वा पुनरागम्य अन्यदिने यात्रा कर्तव्या।

यात्रायां क्षुतमशुभप्रदं, गोक्षुतं निधनप्रदं, किन्तु बालक-वृद्ध-पीनस-कपटपूर्वकं क्षुतं निष्फलदम्। विरुद्धशकुने प्राप्ते गवां स्पृशेत्। धनं चामरविप्राणां योद्धान् हन्यांश्च नेतरान्।

अध्यायः-३७ ।। प्रवेशाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे सप्तत्रिंशतितमेऽध्याये प्रवेशाध्यायरूपनामके नव-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे गृहप्रवेशविषयकं वर्णनं विशदीकृतम्। सौम्यायने नवसद्मप्रवेशः, न तु दक्षिणायने कार्यम्। गुरु-शुक्रास्त-वृद्धत्व-बालत्वं प्रवेशे त्यजेत्। स्थिरनक्षत्रेषु(रोहिणी, उ.षा., उ.फा., उ.भा.),पू.षा.,अनुराधा, मृगशीर्षं, चित्रा, रेवती-नक्षत्रेषु गृहप्रवेशः श्रेष्ठः। पुष्यनक्षत्रे मध्यमो ज्ञेयः। तिथिः-अमावास्या, रिक्ता(४-९-१४), अष्टमी, शुक्लप्रतिपत्, प्रवेशे वर्जयेत्। भौमवर्जितवासरे, दिनस्य पूर्वाह्णे, चन्द्रताराबलान्विते, पञ्चाङ्गशुद्धियुक्ते, नैधनोदय (अष्टमराशि)वर्जितो प्रवेशः शुभदः। स्थिरलग्ने, स्थिरनवांशे, लग्ने शुभग्रहयुतवीक्षिते प्रवेशः शुभप्रदः। दिवाप्रवेशे सम्पत्तिप्राप्तिः। निशाप्रवेशो मङ्गलप्रदः। त्रिकोण(५,९)-केन्द्र(१,४,७,१०)-तृतीय (३)-लाभगे(११) शुभग्रहे, षष्ठ-लाभगे(६-११) अशुभग्रहे लग्न-व्यय-अष्टमस्थान(१-१२-८)वर्जिते हिमांशुना, जन्मराशौ, जमन्मलग्ने वा ताभ्यामुपचयराशौ प्रवेशः पुत्रधनदः, अन्यथा प्रवेशे दुःखनिःस्वता भवेत्।

मनोरम्यगृहे विविधमङ्गलस्वनैः, वामार्कं कृत्वा, कलशः द्विजान्नग्रं कृत्वा प्रवेशः शुभदः स्मृतः। कपाट(द्वार)रहितं, छायासहितं बलिदानं(वास्तुदेवतादिबलिदानं) एवं ब्राह्मणभोजनरहितं गृहप्रवेशं न कुर्युः। यदा कृतस्तदा स प्रवेशो नैकविपत्तिकारको भवति।

अध्यायः-३८ **।। वास्तुलक्षणाध्यायः ।।**

कश्यपसंहिताग्रन्थे अष्टत्रिंशतितमेऽध्याये वास्तुलक्षणाध्यायरूपनामके सप्तनवति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे वास्तुविद्याविषयकं पुर-सद्मनोर्निर्माणस्य वर्णनं विशदीकृतम्। पुरनिर्माणस्य एवं गृहनिर्माणस्य भूमेः रस-गन्ध-प्लवादिकं ज्ञात्वा क्षेत्रस्य स्वीकरणपूर्वकं पुर-सद्मनोर्निर्माणं शुभदम्।

विप्रादीनां वर्णक्रमेण भूमेर्गन्धः-

१)विप्रः-मधु। ३)वैश्यः-सुरा।

२)क्षत्रियः-पुष्पम्। ४)शूद्रः-मांसम्।

विप्रादीनां वर्णक्रमेण भूमेर्वर्णः-

१)विप्रः-सितः। ३)वैश्यः-हरिद्रः।

२)क्षत्रियः-रक्तः। ४)शूद्रः-कृष्णः।

विप्रादीनां वर्णक्रमेण भूमेर्मधुरादिरसः(स्वादः)-

१)विप्रः-मधुरः। ३)वैश्यः-कषायः।

२)क्षत्रियः-कटुः। ४)शूद्रः-तिक्तः।

प्लवस्य शुभाशुभफलम्-

ईशान-पूर्व-उदक्दिशाप्लवं सर्वसम्पत्प्रदम्। अन्यदिशायां प्लवं दुःखशोकनिर्धनहानिदम्।

ततो भूमिपरीक्षा-

रत्निमात्रं भूमौ गर्तं कृत्वा रात्रौ जलं पूरयेत्। प्रातः पश्येत्- यदा गर्ते जलमधिकं दृश्यते, तदा वृद्धिदा। समे समा हीने हानिदा। ततोऽन्या भूमिपरीक्षा- जले वृद्धिः, पङ्के समफलं, अजले क्षयं(नाशं) ज्ञायेत्।

ततो दिक्साधनम्-

द्विशङ्कुमानं समानं मण्डलं(वृत्तं) विरच्य तन्मध्ये शङ्कुं स्थापयेत्। शङ्कुच्छायाग्रं पूर्वापराह्णयोर्यत्र वृत्ते स्पृशेत्, तत्र द्वयोः स्थाने उभौ बिन्दू कार्यौ। ताभ्यामुभाभ्यां बिन्दुभ्यामेकरेखां विरच्य, सा रेखा पूर्व-पश्चिमरेखा ज्ञातव्या। ततो पूर्व-पश्चिमरेखां बिन्दुतश्चापेनोभौ बिन्दू विरच्य, तयोरुपरि कृता रेखा दक्षिणोत्तरा भवति। तयैव रीत्या पुनश्चापाद् विदिशा(ईशानादिकोणं) अपि साधयेत्। एवं गृहस्य पुरस्य च दिग्ज्ञानं कारयेत्।

पूर्वादिदिशायां द्वारस्यायामाष्टभागानुसारतः फलम्-

(१)पूर्वद्वारम्-

१)क्रोधः	५)महद्धनम्
२)भीतिः	६)चौर्यम्
३)धनप्राप्तिः	७)विपुत्रता
४)नृपपूजा	८)हानिः

(२)दक्षिणद्वारम्-

१)बन्धनं	४)अर्थप्राप्तिः
२)निधनं	५)धनागमः
३)प्रीतिः	६)अरुजत्वं

७)व्याधिभयं

८) निर्धनता

(३)पश्चिमद्वारम्-

१)पुत्रहानिः

२)शत्रुवृद्धिः

३)लक्ष्मीप्राप्तिः

४)धनागमः

५)धान्यप्राप्तिः

६)सौभाग्यता

७)दुःखं

८)शोकः

(४)उत्तरद्वारम्-

१)हानिः

२)स्त्रीदूषणं

३)निःस्वता

४)बहुधान्यं

५)धनागमः

६)सम्पद्वृद्धिः

७)महाभयम्

८)व्याधिः।

वास्तुमण्डले शिलान्यासः-

शिलान्यासे मध्ये नवपदात्मकं ब्रह्मास्थानं निधनप्रदम्। मण्डलपरितः पिशाचांशः स्मृतः। पिशाचांशः शिलान्यासे दुःखशोकभयप्रदः। शेषांशः पुत्र-पौत्रधनप्रदः।

भौमवारे मघा-हस्त-विशाखा-रेवती-मूल-हस्तनक्षत्रेषु गृहारम्भः कृतः, तदा तद्गृहमग्निना दह्यते न संशयः।

सोम-रविवारे कृत्तिकानक्षत्रं गृहनिर्माणसमये स्यात्तदा प्रवेशभवनं शीघ्रमग्निना दह्यते। शनिवारे अनुराधा-ज्येष्ठा-स्वाती-भरणी-पूर्वाभाद्रपदा-विशाखानक्षत्रेषु गृहारम्भः स्यात्, तर्हि यक्ष-राक्षसैर्गृहं गृह्यते।

गृहारम्भे ग्रहस्थित्यनुसारेण फलम्-

१) **परहस्तगतगृहयोगः-**

एकोऽपि परनवांशगतो ग्रहो लग्नात् सप्तमगः, एवं ब्राह्मणादिवर्णस्वामी निर्बलः, तदा तद् गृहं परहस्तगामी भवेत्।

२) **अतिनिस्वप्रदगृहयोगः-**

यदा गुरुः-शुक्रः-चन्द्रः-बुधो वा शत्रु-नीचराशिगः, तदा तद् गृहं सदातिनिस्वप्रदं भवेत्।

३) **लक्ष्मीयुतगृहयोगः-**

उ.षा.-उ.भा.-उ.फा.-आश्लेषा-रोहिणी-श्रुति(पुष्य)-शतभिषानक्षत्रेषु गुरुस्तदा कृतं गेहं लक्ष्मीयुतं भवेत्।

४) **सुखप्रदयोगः-**

विशाखा-पुष्य-आर्द्रा-चित्रा-धनिष्ठानक्षत्राणि शुक्रग्रहेण युतानि, तदा तद् गृहं सुखप्रदं भवेत्।

५) **इष्टार्थसिद्धिप्रदगृहम्-**

एकोऽपि गुरुः-शुक्रः-बुधो वा लग्नगः, एवं तस्यैव वर्गः स्यात्तदा कृतं गृहमिष्टार्थसिद्धिप्रदं भवेत्।

६) **धनधान्यसुखप्रदगृहयोगः-**

एकोऽपि गुरुः-शुक्रः-बुधो वा उच्चगो लग्नगो भवेत्, तदा कृतं गृहं सदैव धनधान्यसुखप्रदं भवेत्।

७) **भूरिधान्यप्रदगृहयोगः-**

चन्द्रः-सूर्यः, शुभग्रहाः(गु.शु.बु.) लाभस्थानगताः, एवं कोऽपि ग्रहः शत्रु-नीचराशिगः न स्थितः, तदा कृतं गेहं भूरिधान्यप्रदं भवेत्।

८) **भूरिलाभप्रदगृहयोगः-**

शत्रु-नीचराशिभिन्ने शुभग्रहः उच्चगः, धनकेन्द्रगतः, तदा तद् गृहं भूरिलाभप्रदं भवेत्।

९) **सुस्थिरभूरिपुत्र-पौत्रप्रवर्धनगृहयोगः-**

गृहारम्भलग्ने द्वे-त्रिशुभग्रहाः स्युस्तदा कृतं गेहं सुस्थिरभूरिपुत्र-पौत्रप्रवर्धनं भवेत्।

चर-द्विस्वभावराशिगते रवौ गृहारम्भो न कार्यः। गृहारम्भः स्थिरराशिगते रवौ कार्यः।

गृहनिर्माणे मासाः-

माघ-फाल्गुन-वैशाख-ज्येष्ठ-श्रावण-कार्त्तिक-सौम्य(मार्गशीर्ष)मासा धनधान्यसुखप्रदाः।

वासार्थं ग्राम-नगरे शुभाशुभफलज्ञानम्-

अकारादिषु वर्गेषु क्रमतो प्रागादिदिशो भवन्ति। गरुडः, मार्जारः, सिंहः, श्वा, सर्पः, आखुः, गजः, शाशकः(शशकः) पूर्वादिक्रमत इयं योनिर्भवति। तासां योनीनां पञ्चमो रिपुवर्गो भवेत्। यथा-गरुडतः पञ्चमो वर्गो सर्पः शत्रुर्भवेत्।

साध्यवर्गं(ग्रामस्य वा नगरस्य) पुरः स्थाप्य, साधकस्य(पुरुषस्य) वर्गसंख्या पृष्ठतो न्यसेत्। तद्वर्गसंख्या अष्टभिर्भक्ता, शेषं साधकस्य धनं स्मृतम्। तद् व्यत्ययादातं लब्धिर्ऋणाल्पधनाच्छुभम्। गृहस्यायामगुणितं विस्तारं तत्पदं भवेत्।

विषमायः श्रीप्रदः, समायो दुःखशोकदः। साधकनक्षत्रात् गृहनक्षत्रं तृतीयं स्यात्तदा दुःखप्रदं, पञ्चमं यशःक्षयं, सप्तमर्क्षमायुर्नाशकं स्मृतम्। राशिसम्बन्धः-षष्टाष्टकं नैधनदं, त्रिकोणेष्वनपत्यता, द्विर्द्वादशे निस्वदं, शेषा राशयो भोगभाग्यदाः।

सूर्य-भौमवारनवमांशौ गृहनिर्माणेऽग्निभयकारकौ भवेताम्। शेषग्रहाणां वारांशा इष्टार्थसिद्धिदाः।

नभस्यादितः(भाद्रपदादिषु) त्रिषु-त्रिषु मासेषु प्राच्यादिप्रदक्षिणक्रमतो वामपार्श्वशायी वास्तुशीर्षं विद्यते। वास्तुमुखदिशायां गृहद्वारं शुभप्रदम्। प्रतिकूलमुखं सद्म दुःखशोकभयप्रदम्। चतुर्दिश्यादिशालागृहेऽयं दोषो न विद्यते। रत्नं(पञ्चरत्नानि), स्वर्णं, पुण्योदकं(गङ्गादितीर्थजलं) मृत्पेटिकामध्ये स्थापयित्वा गृहमध्ये हस्तमात्रे गर्ते विन्यसेत्। वास्त्वायामदले नाभिरस्ति। तस्या नाभेरादितस्त्र्यङ्गुलं कुक्षिः। तस्मिन्स्थाने शङ्कुं स्थापयेत्। तेन पुत्रपौत्रवृद्धिर्भवेत्।

विप्रादीनामङ्गुलमानात्मकं शङ्कुमानम्-

१)विप्रः-२२	३)वैश्यः-१६
२)क्षत्रियः-२३	४)शूद्रः-१२

एतच्छङ्कुं गन्धपुष्पादिना स्वलङ्कृतं कुर्यात्।

शङ्कुनिर्माणार्थयोग्यकाष्ठम्-

१)रक्तचन्दनं, २)बिल्वः, ३)आम्रः, ४)खदिरः, ५)अर्जनः, ६)वंशः, ७)नीपः, ८)करञ्जः, ९)कुटजः, १०)निम्बः, ११)महापत्रः, १२)युग्मपत्रः, १३)गौरत्वक्, १४) सारका। एतद्वृक्षोद्भवकाष्ठेन शङ्कुनिर्माणं भवेत्। शङ्कुनिर्माणे विशेषः-(अत्रोक्तविधिः केवलं शिलान्यास एव प्रयुक्तः।) शङ्कोस्त्रिविभागं कृत्वा प्रथम(ऊर्ध्व)भागं चतुष्कोणं, द्वितीय(मध्य)भागमष्टास्रं, तृतीय(अधो)भागं छिद्ररहितं सुन्दरवलयाकारं कर्तव्यम्। एवं लक्षणयुक्तस्य शङ्कोः शुभे दिने निर्माणं कारयेत्। मृदु-स्थिर-क्षिप्रनक्षत्रे रिक्ताममावास्यां च वर्जयित्वा, भौमसूर्यरहितलग्नवारे, अष्टमस्थानं क्रूरग्रहेण रहिते, अष्टमं शुद्धियुक्ते, अष्टमराशिं त्यक्त्वा, स्थिरलग्ने, स्थिरांश उत्तमं शङ्कुं स्थापयेत्। पुण्याहघोषैर्वादित्रैर्विप्राशीर्वचनैः सह शङ्कुं स्थापयेत्। शुभग्रहास्त्रिकोण-

केन्द्र-स्व-आयभावगाः, षष्ठ-त्रि-आयगाः पापग्रहाः, लग्नभिन्ने चन्द्रे, ज्योतिर्विद् पूजनपूर्वकं शङ्कुं स्थापयेत्। अलिन्दभेदेन गृहस्य षोडश भेदा भवन्ति।

गृहस्य षोडश वक्ष्यमाणनामानि यथा-

(१) ध्रुवं, (२)धन्यं, (३)जयं, (४)नन्दं, (५)खरं, (६)कान्तं, (७)मनोरमं, (८)सुमुखं, (९)दुर्मुखं (१०)क्रूरं, (११)शत्रुं, (१२) स्वर्णप्रदं, (१३)क्षयं, (१४)आक्रन्दं, (१५)विपुलाख्यं, (१६)विजयम्।

एतानि गृहाणि पुण्यकारकानि तेषां प्रस्तारमुच्यते। प्रस्तारभेदतो गृहाणां षण्णवत्येव प्रकाराः भवन्ति। गुरोरधो लघुस्थाप्यः पुरस्तादूर्ध्ववन्न्यसेत्। पश्चाद् गुरुभिः पूजयेत् एवं विधिः सर्वलब्धविधिर्भवति। गृहद्वारात् प्रदक्षिणं लघुपदेऽलिन्दं कुर्यात्। मुखादिष्वलिन्देषु षोडशगृहभेदा भविष्यन्ति। ततः सलक्षणात्मकं नामभिर्भेदज्ञानं यथा-

१) सर्वतोभद्रम्-

चतुःशाला, चतुर्द्वारयुक्तं गृहं सर्वतोभद्रं कथ्यते।

सर्वतोभद्रफलम्-नरेशानामन्येषां जनानाञ्च सर्वदा पुत्रायुर्धनधान्यदं भवेत्।

२) नन्द्यावर्तम्-

पश्चिमद्वाररहितं(पू., द.,उ., द्वारयुतं) नन्द्यावर्तसंज्ञितम्।

नन्द्यावर्तफलम्- आयुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रसौभाग्यवृद्धिकारकं भवेत्।

३) वर्धमानम्-

दक्षिणद्वाररहितं(पू., प., उ., द्वारयुतं) वर्धमानसंज्ञितम्।

वर्धमानफलम्- धनप्रदं भवेत्।

४) स्वस्तिकम्-

प्राग्द्वाररहितं(द., प., उ., द्वारयुतं) स्वस्तिकसंज्ञितम्।

स्वस्तिकफलम्- पुत्रधनप्रदं भवेत्।

५) **रुचकम्-**

उत्तरद्वाररहितं(पू., प.,द., द्वारयुतं) रुचकसंज्ञितम्।

रुचकफलम्- आयुर्धनप्रदं भवेत्।

६) **जयम्-**

सौम्यशालारहितं त्रिशालायुतं गृहं विजयं कथ्यते। एतद्गृहं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं शुभदम्।

जयफलम्- बुद्धिवृद्धिकरं क्षेमारोग्यकरं राज्ञां पुत्रपौत्रधनप्रदं भवेत्।

७) **मनोरमम्-**

पूर्वशालारहितं त्रिशालायुतं गृहं मनोरमं कथ्यते। एतद् गृहं नक्षत्रपदसंज्ञितं शुभदम्।

मनोरमफलम्- भयशोकविनाशकारकं भवेत्।

८) **वृद्धिदम्-**

दक्षिणशालारहितं त्रिशालायुतं गृहं वृद्धिदं कथ्यते।

तत्फलम्- कुलक्षयकरं दृष्ट्वा सूर्यं विलोकयेत्।

९) **क्षतम्-**

प्रत्यक्शालारहितं त्रिशालायुतं गृहं क्षतं कथ्यते।

तत्फलम्- बहुव्ययकरं पुत्रायुःश्रीविनाशदं भवेत्।

गृहस्य शालाभेदफलम्-

याम्यपरा द्विशाला धनायुष्यसुतप्रदा भवेत्। पश्चिमोत्तरा द्विशाला कुलक्षयकरी भवेत्। उदक्पूर्वा द्विशाला वह्निव्याधिभयप्रदा भवेत्। पूर्वयाम्या द्विशाला कर्तृमृत्युप्रदा भवेत्। नृपैस्तस्मात्परीक्ष्य गृहाणि कारयेत्।

गृहस्याभ्यन्तरव्यवस्था-

(१)प्राच्यां दिशि-स्नानगृहम्, (२)आग्नेयां दिशि-पचनालयम्(पाकशाला), (३)याम्यदिशि-शयनगृहम्, (४)नैर्ऋत्यदिशि- वस्त्रमन्दिरम्, (५)प्रतीच्यां दिशि-भोजनगृहम्, (६)वायुदिशि-गवां गृहम्, (७)सौम्य(उत्तर)दिशि-भाण्डारसदनम्, (८)ईशानदिशि- देवतालयम्।

वास्तुदेवता-पादात्मकं गृहस्याभ्यन्तरव्यवस्था-

(१)इन्द्राग्न्योः- वर्धनं गेहम्, (२)यमाग्न्योः- घृतमन्दिरम्। (३) राक्षसकालयोर्मध्ये- पुरीषत्यागसदनम्, (४)जलाधिशनिर्ऋत्योर्मध्ये- विद्यागृहम्, (५)जलाधिशसमीरयोः- रोदनं सदनम्, (६)वायुकुबेरयोर्मध्ये- कामोपभोगसदनम्, (७)कुबेरेश्वरयोर्मध्ये- नवरत्नालयम्। (८)ईशेन्द्रयोर्मध्ये-धान्यगृहम्।

एतानि कार्याणि स्वस्वायेषु स्वदिक्ष्वपि वर्तन्ते। ध्वजोद्भवः सर्वत्र शोभनः।

अष्टायाः-

(१)ध्वजः, (२)धूम्रः, (३)सिंहः, (४)श्वा, (५)वृषः, (६)गर्दभः, (७)कुञ्जरः, (८)ध्वांक्षः, क्रमेणाष्टायाः प्रागादितः क्रमतो भवेयुः।

गृहोपरि गृहादीनां एतल्लक्षणानि परीक्ष्य गृहनिर्माणं शुभम्। गृहात् जलनिष्कासनार्थे नैका भेदाः सन्ति। तत्र पाञ्चालमानं, वैदेहं, कौरवं, विजयं, मागधं, शूरसेनं, गान्धारम्, आवन्तिकं-इत्यष्टमानं वर्तते। पाञ्चालं सर्ववर्णानां जलप्लावं

शुभप्रदम्। विप्राणामावन्तिमानं क्षत्रियस्य गान्धारमानं वैश्यानां कौरवमानं द्विजादीनां भवेत्। द्वित्रिभूमिकवेश्मानं जलस्रावं यथोचितं कारयेत्।

ध्वजाये वा गजाये गजोष्ट्रगेहं कार्यम्। तुरग-पशुमन्दिरौ ध्वजाये वा वृषभाये कार्यौ। शय्यामन्त्रासनद्वारे वृषाये वा सिंहे वा ध्वजाये शुभौ।

गृहे वा प्रतिगृहे प्लक्षः, उदुम्बरः, निम्बः, चूतः, विभीतकः,(बदरीं खदिरं विना) सर्वे कण्टकाः, वटः, अश्वत्थः, कपित्थः, तिन्तिणीः, तृणद्रुमाः, अगस्तिः, शिग्रुः, पालाशः, दग्धवृक्षाः, करञ्जः, अेरण्डः, निर्गुण्डिः, गृहशल्याश्च निन्दिताः।

स्वगृहात् पश्चिमे वा दक्षिणे दिग्भागे पितुः साग्रजस्य मन्दिरं शुभम्। गृहाधारा गृहास्तंभाः समसंख्यकाः कार्याः, किन्त्वसमानसंख्यका न कार्याः। गृहस्य भित्तेरुच्छ्रितमानं न त्वत्यधिकं नातिन्यूनं कार्यम्। भित्तिः पक्वेष्टकैः कार्या, अथवा दारुणमृदा कार्या। तृणैः पत्रैश्चित्रपदैर्न कार्या।

गृहाङ्गणे प्रशस्ता वृक्षाः-

पुंनागः, अशोकः, तिलकः, शमी, बकुलः, चम्पकः, दाडिमः, पिप्पली, द्राक्षा, पिचुमन्दा, जया, मुरा, बन्धूकः, पूगः, पनसः, सरोजं, गृहमल्लिका, मल्लिका, पाटली, जाती, नारिकेरा -एते तृणद्रुमा गृहाङ्गणे सर्वदा मङ्गलप्रदाः।

प्लक्षकर्कन्धुवृक्षौ द्वौ गृहस्योत्तरतः शुभौ।
न्यग्रोध उदुम्बरोऽश्वत्थो गृहप्रागादितः शुभाः।

अध्यायः-३९ ।। वास्तुपूजाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थ एकोनचत्वारिंशतितमेऽध्याये वास्तुपूजाध्यायरूपनामके विंशति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे वास्तुशान्ति-पूजनविषयकं पुर-सद्मनोर्वास्तुशान्तिवर्णनं विशदीकृतम्।

ततो वास्तुपूजनक्रमः-

हस्तमात्रं दश पूर्वा दशोत्तरा रेखाभिर्गृहमध्ये तण्डुलोपर्येकाशीतिपदं वास्तुमण्डलं रचयेत्। बाह्यतो द्वात्रिंशत् पूज्यास्तत्रान्तस्थास्त्रयोदश, तेषां स्थानानि, नामानि च कथितानि।

एकाशीतिपदं वास्तुमण्डलस्वरूपम्-

ईशानतो द्वात्रिंशदमरा बाह्ये –(१)हिरण्यरेता:(शिखी = अग्नि:), (२)पर्जन्य: (३)जयन्त: (४)कुलिशायुध:(इन्द्र:) (५)रवि: (६)सत्य: (७)भृश: (८)आकाश: (९)वायु: (१०)पूषा (११)रैवत:(वितथ:) (१२)गृहक्षत: (१३)पितृपति:(यम:) (१४)गन्धर्व: (१५)भृङ्गराज: (१६)मृग: (१७)पितर: (१८)गणाधीश: (१९) दौवारिक: (२०)सुग्रीव: (२१)पुष्पदन्त: (२२)जलाधीश: (२३)निशाचर: (२४)शोष: (२५)पाप: (२६)रोग: (२७)सर्प: (२८)मुख्य: (२९)दानव: (३०)सोम: (३१)सर्पा: (३२) अदिति:। पूज्या द्वात्रिंशदमरा अमी।

ततो ईशान्यादि चत्वारकोणस्थास्तत्समीपगा: (१)आप: (२)सावित्र: (३)जय: (४)रुद्राश्च अमी क्रमात्। मण्डलमध्ये नवपदो ब्रह्मा। तस्य परित अष्टौ प्रागाद्या एकान्तरा: (१)अर्यमा (२)सविता (३)विवस्वान् (४)विबुधाधिप: (५)मित्र: (६)राजयक्ष्मा (७)पृथ्वीधर: (८)आपवत्स:। एते ब्रह्मासहिता: पञ्चचत्वारिंशद्(४५) अमरा:।

१)आप:, २)आपवत्स:, ३)पर्जन्य:, ४)अग्नि:, ५) अदिति: –एते क्रमत: पदिकायामेकपदात्मका: कोणे स्थिता:। शेष एकपदीय: द्वाविंशति(२०)कोष्टकेषु

चत्वारिंशत् (४०)द्विपदात्मकाः। अर्यमा, विवस्वान्, मित्रः, पृथ्वीधरः क्रमतो ब्रह्मणः परितो दिक्षु चत्वारस्त्रिपदाः स्मृताः।

ब्रह्मा-९ पदात्मकः, २० एकपदात्मकाः, ४०द्विपदात्मकाः, १२ त्रिपदात्मकाः वर्तन्ते।

९+२०+४०+१२=८१ अतः ८१पदात्मकं वास्तुमण्डलं भवेत्।

ब्रह्माणं तथा च एक-द्वि-त्रिपदान् सुरान् वास्तुज्ञो वास्तुमन्त्रेण गन्धदूर्वाक्षतादिभिः पूजयित्वा तन्मन्त्रेण शुक्लवस्त्रयुग्मं प्रदापयेत्। ततोऽपूपैर्भूरिनैवेद्यैः सह समर्पयेत्। ततः कर्ता पुष्पाञ्जलिं दद्यात्।

ततो वास्तुमन्त्रेण प्रार्थयेत्-

वास्तुपुरुष नमस्तेऽस्तु भूशैयाभिरत प्रभो।
मद्गृहं धनधान्यादिसमृद्धं कुरु सर्वदा।।

तत आचार्यायार्चनपूर्वकं दक्षिणां दद्यात्, विप्रेभ्यो भोजनं दद्यात् सर्वं भुञ्जीत बन्धुभिः। सम्यग्वास्तुपूजां पूर्वोक्तां प्रयत्नतः कुरुते, तदारोग्यायुःपुत्रपौत्रधनादीनि लभेन्नरः। वास्तुपूजारहिते नवसद्मप्रवेशं यः कोऽपि करोति, तदा रोगान्नानाविधक्लेशान् सर्वसङ्कटान् प्राप्नोति।

अध्यायः-४० ।। राजाभिषेकाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे चत्वारिंशतितमेऽध्याये राजाभिषेकाध्यायरूपनामके चतुर्दश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते। अस्मिन्प्रकरणे राजाभिषेकमुहूर्तविषयकं वर्णनं विशदीकृतम्।

भूपानां राज्याभिषेकमुहूर्तः-

उत्तरायणे, गुरुशुक्रास्तबालवृद्धत्वरहिते, स्वजन्मराशि-लग्ने तदंशेंऽशे बलान्विते, पट्टबन्धनलग्नेशास्तरहिते, बलान्विते, मित्रस्त्रिकोणस्वक्षेत्रगा ग्रहा: स्यु: तदा यस्याभिषेकं कुर्वन्ति तस्य स्थिरा कीर्ति: श्री: सुखं च भवेत्। अस्त-नीच-शत्रु-पराजितग्रहा यदा पट्टबन्धनसमये स्थिता:, तदानर्थकलहव्याधिभीतिदु:ख-पराजयादिकमवाप्नोति। राजाभिषेके नक्षत्राणि-उत्तराभाद्रपदा, उत्तराषाढा, उत्तराफाल्गुनी, अनुराधा, ज्येष्ठा, रोहिणी, मृगशीर्षं, श्रवणं, अश्विनी, पुष्य:, रेवती। अरिक्तदिवसे, कुजवर्जितवासरे,चन्द्रताराबलान्विते, नैधनोदय (अष्टमराशि-लग्न) वर्जिते, जन्मराशेरुपचये लग्ने, स्थिरलग्ने, शीर्षोदयलग्ने, शुभग्रहेक्षिते युक्ते, परैर्न युते-वीक्षिते, शुभलग्ने, शुभांशे, अष्टमं शुद्धिसंयुते, शुभग्रहास्त्रिकोण-केन्द्र-स्व-त्रि-आयगै:, पापास्त्रि-षडायगै:, चन्द्र: द्वादश-निधनस्थान भिन्ने राजाभिषेको शुभप्रद:। चरोग्रलग्नस्थ: क्रूरै: पट्टबन्धनलगनं निधनं भवेत्। चतुर्थग्रहा व्ययगास्तदा स राजा शीघ्रं राज्यभ्रष्ट:, पञ्चमगै: सौख्यहीन:, धर्मगे धर्महीनस्तु मृत्युमाप्नोति मृत्युगै:।

षष्टान्त्यष्टम गते चन्द्रे लग्नं पापग्रहेन निरीक्षिते राजा द्राङ् मृत्युमाप्नोति मित्रदृष्टे त्रिवत्सरात्। यस्य पट्टबन्धनलग्ने त्रिकोणस्थानगतो गुरु-शुक्र:, कुज: षष्ठस्थानग: स चिरं लक्ष्म्या मोदते। यस्य पट्टबन्धनलग्ने त्रिलाभगौ सौरि(शनैश्चर:)सूर्यौ, चतुर्थे वा दशमस्थाने गुरु: स्यात् तस्मिन् समये यस्याभिषेक: क्रियते तदा तस्य मही स्थिरा भवेत्।

अध्याय:-४१ ।। प्रतिष्ठाध्याय: ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थ एकचत्वारिंशत्तमेऽध्याये प्रतिष्ठाध्यायरूपनामके चतुर्दश-श्लोका: सम्मिलिता:। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्द: प्रयुक्तो दृश्यते। अस्मिन्प्रकरणे देवताप्रतिष्ठामुहूर्तविषयकं वर्णनं विशदीकृतम्।

सुरप्रतिष्ठाकालः-

सौम्यायने(मकरराशितो मिथुनराशिपर्यन्तं सूर्यभ्रमणकालः), अस्त-बाल-वृद्धत्वरहिते गुरौ, माघ-फाल्गुन-वैशाख-ज्येष्ठमासे, शुक्लपक्षतः कृष्णपक्षार्ध-कृष्णाष्टमीतिथिपर्यन्तं, देवानां स्थापनं(प्राणप्रतिष्ठा) शुभा।

या तिथिर्यस्य देवस्य (यथा- चतुर्थीस्वामी गणेशः -इत्यादि ज्ञायेत्), सा तिथिस्तस्या(तिथिस्वामी)देवतानां प्रतिष्ठापने शुभदा स्मृता। वर्ज्यम्-शुक्लप्रतिपदां, रिक्तां(४-९-१४)अमावास्यां, दिनक्षयं, कुजवारं(मङ्गलवारं) स्थापने परिवर्जयेत्। नक्षत्राणि - मूल - ज्येष्ठा - आश्लेषा - पू.षा. - पू.भा. - पू.फा.-कृत्तिका -विशाखा -मघा-भरणी- एतानि त्यक्त्वान्यनक्षत्रेषु सुराणां स्थापनं शुभम्।

कर्ता सूर्य-चन्द्रताराबलान्विते, पञ्चाङ्गशुद्धिसंयुक्ते, दिनस्य पूर्वाह्णे, स्वजन्मराशेरष्टमोदयरहिते, पञ्चेष्टिकयुतलग्ने, अष्टमलग्नशुद्धियुक्ते, लग्नं शुभग्रहेक्षितयुक्ते, लग्नं न पापैरीक्षितयुते देवतास्थापनं शुभं भवेत्।

देवतास्थापनलग्नगाः सूर्येन्दुकुजराह्वार्किकेतवः स्युस्तदा कर्तुर्मृत्युप्रदा भवेयुः, किन्तु सौम्यग्रहा (गु.शु.बु.चं.)आयुःश्रीपुत्रपौत्रदा भवन्ति। द्वितीयस्थानगाः सचन्द्राः सौम्याः (गु.,शु.,बु.,चं.) वित्तदाः, पापग्रहाः(सू.,मं.,श.,रा.,के.) नेष्टदाः। तृतीयस्थानगाः सर्वे पापशुभा ग्रहाः श्रीपुत्रसौख्यदा भवन्ति। चतुर्थे सौम्या लाभप्रदाः, क्रूराश्चन्द्रश्च (चं.,सू.,मं.,श.,रा.,के.) दुःखदा भवेयुः। पञ्चमस्थानगाः क्रूरा व्याधिप्रदाः, शुभग्रहाः पुत्रधनप्रदा भवेयुः। पूर्णेन्दुः पुत्रदस्तत्र क्षीणेन्दुः पुत्रनाशदो भवेत्। शत्रुस्थानगाः सौम्याः शत्रुप्रदाः, क्रूरग्रहाः शत्रुविनाशदा भवेयुः। श्रीप्रदाः सैन्दवः सौम्या (गु.,शु.,बु.,चं.) नवमस्थानगाः क्रूरा(सू.,मं.,श.,रा.,के.) गद(रोग)प्रदा भवन्ति। चन्द्रयुताः सौम्याः (गु.,शु.,बु.,चं.) दशमस्थानगताः

कीर्तिदा:, कूरा:(सू.,मं.,श.,रा.,के.) क्लेशदा भवन्ति। सर्वे ग्रहा लाभस्थानगता: स्युस्तदा श्रीपुत्रलाभदा भवन्ति। व्ययस्थानगता: सर्वे(कूर-सौम्या:) ग्रहा बहुव्ययकरा:।

अर्थ(दक्षिणा)हीनं देवताप्रतिष्ठाकर्तारं हन्ति, मन्त्रहीनं तु ऋत्विजं हन्ति, लक्षणहीनं तु श्रियं हन्ति। अतो विवेकहीनानां प्रतिष्ठासदृशं कोऽपि रिपुर्नास्ति।

अध्याय:-४२ ।। वस्त्रलक्षणाध्याय: ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे द्विचत्वारिंशत्तमेऽध्याये वस्त्रलक्षणरूपनामके द्वादश-श्लोका: सम्मिलिता:। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्द: प्रयुक्तो दृश्यते। अस्मिन्प्रकरणे नूतनवस्त्रस्य दग्ध-स्फुटित-दन्तच्छेदादिना निमित्तैर्भविष्यमाणफल- कथनविषयकं नववस्त्रस्य लक्षणं विशदीकृतम्। ततोऽश्विन्यादिनक्षत्रानुसारेण **प्रतिनक्षत्रस्य नूतनवस्त्रधारणे फलम्-**

(१)अश्विनी-वस्त्रलाभ:। (२)भरणी-अर्थहानि:।
(३)कृत्तिका-वह्निदाह:। (४)रोहिणी- धनागम:।
(५)मृगशीर्षम्-आखुभीति:। (६)आर्द्रा-मृत्यु:।
(७)पुनर्वसु:-लक्ष्मी:। (८)पुष्य:- अर्थलाभ:।
(९)आश्लेषा- महागद:। (१०)मघा-मृत्यु:।
(११)पूर्वाफाल्गुनी- नृपभयम्। (१२)उत्तराफाल्गुनी-सम्पल्लाभ:।
(१३)हस्त:- कर्मसिद्धि:। (१४)चित्रा- अरिक्षय:।
(१५)स्वाती- सुभोजनलाभ:। (१६)विशाखा- राजपूजा।
(१७)अनुराधा- मित्रप्राप्ति:। (१८)ज्येष्ठा-युवतीयुति:।
(१९)मूलम्- जलप्लुती(जलभयम्)। (२०)पूर्वाषाढा-रोगभीति:।

(२१)उत्तराषाढा- मिष्टान्नलाभः। (२२)श्रवणम्-नयनामयः(नयनरोगः)।

(२३)धनिष्ठा-धान्यलाभः। (२४)शतभिषा(शततारका)- विषभयम्।

(२५)पूर्वाभाद्रपदा-सर्वसम्पत्प्राप्तिः। (२६)उत्तराभाद्रपदा-धनलाभः।

(२७)रेवती- जलागमः।

ततो नवधा कृतनवाम्बर-शय्यासनादिषु शुभाशुभफलम्-

देवाः	राक्षसाः	देवाः
नराः	राक्षसाः	नराः
देवाः	राक्षसाः	देवाः

काष्टाद्यैः स्फुटितस्य, अग्न्यादिना दग्धस्य, दन्तच्छिन्नस्य नवाम्बरस्य नवांशकं समभागं कृत्वा शुभाशुभफलं चिन्तयेत्। नवांशकवस्त्रभागे कोणेषु देवा वसन्ति, अन्त्यमध्याह्वये नरा वसन्ति, मध्यांशत्रितये दैत्या वसन्ति। देवतांशेऽर्थप्राप्तिः, नरांशके पुत्रवृद्धिः, पिशाचांशे पीडा हानिः सर्वप्रान्तेष्वशोभनम्।

ततो नवाम्बर-शय्यासनादिषु चिह्निताकृत्यानुसारेण शुभाशुभफलचिन्तनम्- शङ्ख- चक्र- अम्बुज- छत्र- ध्वज- तोरण- श्रीवत्स- सर्वतोभद्र- नन्द्यावर्त्त- गृहोपम- वर्धमान- स्वस्तिक- मृग- कूर्म- झषाकृति- छेदाकृति- इत्यादयो दैत्यभागेऽपि नराणां आयुरर्थप्रदा भवेयुः। खर-उष्ट्र-उलूक-काक-अहि-जम्बूक- वृष-त्रिकोण-सूर्याकृतयो देवभागेऽप्यशोभनाः।

अशुभचिह्नादिना निन्दितस्य वस्त्रस्य द्विजेभ्यः स्वर्णसंयुतं दानं कुर्यात्। तत आशीर्वचनं कृत्वान्यवस्त्रं धारयेत्।

नूतनं वस्त्रं सुयोग्यमुहूर्ते धारयेत्, किन्तु प्रीत्या क्ष्मापालदत्तं(नृपतिना दत्तं) वा विप्रादेशात् वा करग्रहे प्राप्तवस्त्रं तन्नवाम्बरं निन्द्यवासरधिष्ण्येऽपि धारयेत्।

अध्यायः-४३ ।। अग्न्याधानाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे त्रिचत्वारिंशत्तमेऽध्यायेऽग्न्याधानरूपनामके पञ्चदश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे द्विजातीनामग्न्याधानं सप्रयोजनं, तन्मुहूर्तविवेचनं मुहूर्तफलचिन्तनं विशदीकृतम्।

अग्न्याधानं द्विजातीनां अत्यन्तं प्रवित्रं पुण्यप्रदम्। अग्नित्रयेण संयुक्तः सदा यज्ञफलं लभेत्। अग्नित्रयहीने तत्पुण्यफलं न प्राप्नोति।

अग्न्याधानसमयशुद्धिः(मुहूर्तः)-

सौम्यायने(उत्तरायणे), शुक्रेज्येऽस्तरहिते, रिक्तामम‍ां तिथिं वर्जयित्वा, चन्द्र-बुध-शनिवासरे, पञ्चाङ्गशुद्धियुक्ते, चन्द्रताराबले सति, चन्द्र-लग्नशुद्धियुते, अष्टमराशिरहिते, जलजराश्यंशके लग्ने (कर्क-मीन-कुम्भ-मकरस्योत्तरार्धम्), जलराशिगते चन्द्रे शुभप्रदम्।

यस्य आधानकाललग्ने निधनस्थो(अष्टमस्थो) निशाकरः, तदा तस्य भार्यामरणं शीघ्रं वा स्वमरणं करोति। अष्टमस्थानगो भौमो वा सूर्योऽग्न्याधानकं क्षिप्रं हन्ति। शशी-गुरु-शुक्र-बुध- अष्टमस्थानस्थितिवशाद् रोगदुःखभागी भवेत्। बलवान् पापग्रहेण निःस्वं, सबलचन्द्रेण अन्नप्राप्तिः, बुधे शनैश्चरे चन्द्रे वा लग्नगतेऽग्निर्विनश्यति। लग्नस्थे धनुराशिगे बृहस्पतौ, वा सप्त-दशमस्थाने मेषराशिगे

गुरौ, मङ्गले सूर्ये चन्द्रे वा त्रिषडाय(३-६-११ भावे)स्थितेऽग्निं जयति। लग्नगे सूर्य-गुरु-भौमस्थिते यावज्जीवं जयति। अग्नित्रयहितैषिणां मघानक्षत्राद् दशनक्षत्रेषु, अश्विनीनक्षत्रात् षट्सु चाग्न्याधानं न कर्तव्यम्।

अध्यायः-४४ ।। सद्योवृष्टिलक्षणाध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे चतुश्चत्वारिंशत्तमेऽध्याये सद्योवृष्टिलक्षणरूपनामके द्वादश-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः, किन्तु श्लो.क्र.-५ उपेन्द्रवज्राछन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे वर्षाज्ञानं विशदीकृतम्। वर्षाप्रश्ने चन्द्रं तोयराशिमाश्रित्य लग्नगो वा शुक्लपक्षे केन्द्रगश्चन्द्रः शुभग्रहेक्षितस्तदा सम्पूर्णवृष्टिकरो भवेत्, किन्तु पापग्रहदृष्टेऽल्पवृष्टिकरो भवेत्। शुक्रात् सप्तमस्थश्चन्द्रः शुभदुष्टेऽपि वृष्टिकरो भवेत्। शनैश्चरात् पञ्च-सप्तम-नवमस्थोऽपि चन्द्रो वृष्टिकरो भवेत्। चन्द्रेण सह बुध-शुक्रसमागमेऽपि, दुर्बलचन्द्रोऽपि जलराशिगः सौम्यग्रहदृष्टस्तथापि नियमेन वृष्टिर्भवेत्। बुध-शुक्रमध्यगतः सूर्योऽनावृष्टिकरो भवेत्। यदा भौमौ मेष-धनु-मीन-वृष-सिंहराशिगः, शनैश्चरो वक्री स्यात्तदा हय-नाग-नराः त्रिभागशेषं वसुन्धरां कुर्वन्ति। प्राच्यां (पूर्वोदितः) शुक्रो स्वात्यादित्रयनक्षत्रेषु, प्रतीच्यां (पश्चिमोदितः) मघादिपञ्चनक्षत्रेष्वनावृष्टिकरः, विपरीते(उक्तयोगभिन्ने) तु वृष्टिदः।

ग्रहोदयास्तसमये सूर्याद्राप्रवेशने, मासान्ते ग्रहणे युद्धे नियमेन प्रवर्षणं भवेत्। कर्कटयुते सूर्ये वृष्टिर्न भवेत्, सिंहे वृष्टिर्भवेत्। परस्परे समसप्तमगौ प्राक्-पश्चिमदिशि संस्थितौ बृहस्पति-शुक्रौ यदा भवेतां, तदानावृष्टिप्रदौ। परिवेषासन्नसूर्येन्दू वृष्टिकारकौ। यदा प्रत्यग्गतो मेघो सशल्यः परिगो यदि भवेत्तदा पतन्ति पक्षिणस्तोये शीघ्रं वृष्टिर्भवेत्ततः। प्रतिचन्द्रातिवायुः सदैव वृष्टिहेतवे भवेत्।

अध्यायः-४५ ।। काकादिसंयोगोत्पात-दोषशान्त्यध्यायः ।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे पञ्चचत्वारिंशत्तमेऽध्याये काकादिसंयोगोत्पात-दोषशान्तिरूपनामके चतुर्विंशति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे उत्पातवर्णनपूर्वकं काक-कपोत-पिङ्गल-मधुवल्मीकदोष-शान्तिविधिर्विशदीकृतः।

निखिला लोके उत्पाताः-

(१)दिव्य-उत्पाताः (२)भौम-उत्पाताः (३)अन्तरिक्ष-उत्पाता वर्तन्ते। एतेषामुत्पातानां नामानि स्वरूपाणि शान्तिविधिं चाग्रे ग्रन्थकर्ता वक्ष्यति।

तत्र काकमैथुनदोषः-

दिवा वा रात्रौ यः कोऽपि काकमैथुनं पश्येत् स नरो मृत्युमाप्नोति। अथवा स्थाननाशं प्राप्नोति। तद्दोषशान्त्यर्थं शान्तिं कुर्यात्।

शान्तिविधिः-

अर्धवत्सरं यावद् अकाकघातव्रतं चरेत्। पितृ-देवता-द्विजेभ्यो भक्त्या प्रत्यहं अभिवादयेत्। जितेन्द्रियः शुद्धकर्मा सत्यधर्मपरायणो भूत्वा तद्दोषशमनार्थायेत्थं शान्तिं समाचरेत्। गृहस्येशानकोणे(पूर्वोत्तरदिग्भागे) होमस्थानं प्रकल्पयेत्। तस्मिन्कुण्डे स्वगृह्योक्तविधानेनाग्निप्रतिष्ठापनं कुर्यात्। **कुण्डस्वरूपम्-** चतुरस्रं हस्तप्रमाणेन कारयेत्। सर्वत्र मेखलायुक्तं कुण्डं सखातं सचतुरङ्गुलं समं विप्रहस्तमात्रमन्यवर्णानामेकैकाङ्गुलहीनतो भवेत्। **योनिप्रमाणम्**-अष्टाङ्गुलोच्छ्रया चतुरङ्गुलविस्तृता द्वादशाङ्गुलदीर्घैका पश्चिमभागतः कारयेत्। **मेखलाप्रमाणम्**-चतुरङ्गुलविस्तीर्णा चतुरङ्गुलैव चोच्छ्रिता भवेत्। सर्वत्र शान्तिकर्मण्येवं कुण्डं

प्रकल्पयेत्। ब्राह्मणान् षोडश वाष्टौ वा चत्वारो वेदपारगान् स्वस्तिवाचनपूर्वकं वरयेत्। तेषां मध्ये विशिष्टविद्वद्वरमाचार्यत्वे नियोजयेत्। ततो गाणपत्यं, सावित्रं(सूर्यं), पञ्चदुर्गाजपं, रुद्रसूक्तं, श्रीसूक्तं च जपं कुर्युर्द्विजोत्तमाः। कुण्डे स्वगृह्योक्तविधानेनाग्निं स्थापयेत्। मखान्ते (ग्रहमखान्ते-ग्रहहोमान्ते प्रधानहोमे) समिधा आज्येन अन्नैः अष्टोत्तरसंख्यया(१०८) (१)यत इन्द्र० (२)स्वस्तिदा० (३)त्र्यंबकं० मन्त्रैः क्रमतो जुहुयात्। तिलव्रीहिभिः जपसंख्यानुसारतो व्याहृतिहोमं कृत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयात्। तत्पुण्यफलं गृहीत्वा प्रार्थयेत्-

हेमशृङ्गीं रौप्यखुरां कृष्णधेनुं पयस्विनीम्।

वस्त्रालङ्कारसंयुक्तां निष्कत्रयसमन्विताम्।।

अनेन मन्त्रप्रार्थनापूर्वकमाचार्याय कुटुम्बिने गां दद्यात्। चित्तदोषानुसारतो न्यूनाधिकं दानादिवस्तूनां दानं कुर्यात्। ततो वित्तानुसारतो ब्राह्मणाभ्यो जापकेभ्यो दक्षिणां दद्यात्। ब्राह्मणान्भोजयित्वा शान्तिवाचनपूर्वकमेतच्छान्तिविधिं भक्त्या कुर्यात्। अनेनोक्तविधिना भक्त्या श्रद्धया कृता शान्तिरुक्तदोषनाशकी भवेत्।

कपोत-पिङ्गल-मधु-वल्मीकदोषशान्तिः-

कपोतो गृध्रो वा यस्य गृहमारोहेद् प्रविशेद्वा तस्य स्थानहानिर्भवेत्, अनर्थपरंपरा वा जायते। धनिनां गेहे दोषकारकं, द्ररिद्राणां गृहे कल्याणार्थं कपोतस्य-गृध्रस्य आरोहणं-प्रवेशो वा भवेत्। एतद्दोषशमनार्थाय पूर्ववच्छान्तिविधिं कुर्यात्। अत्र विशेषमाह- (१)देवाः कपोत इत्यादि ऋग्भिः पञ्चभिर्यथाविधिरष्टोत्तर-शतसंख्या जपं कारयेत्। तत आचार्याय निष्कसंयुतामरुणवर्णामेकां गां दद्यात्। ब्राह्मणेभ्यो जापकेभ्यश्च तस्यार्धं (आचार्यार्धं)वा वित्तानुसारतो दक्षिणां दद्यात्। तेन विधिना कृतशान्तिः तद्दोषात्प्रमुच्यते।

पिङ्गलस्यैवं मधुवल्मीकस्यापि दोषशमनार्थं शान्तिविधिमनेन रीत्या कारयेत्। प्रासादे, पुरद्वारे, प्राकाराद्ये, वीथिषूत्पन्नमपशकुनं (अशुभशब्दप्रवेशादिकं) ग्रामाधिपत्यर्थमेवं सीमायामशुभफलं सीमाधिपत्यर्थमशुभसूचकं भवेत्।

अध्यायः-४६ ।। उत्पातशान्त्यध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे षट्चत्वारिंशत्तमेऽध्याय उत्पातशान्त्यरूपनामके नव-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते। अस्मिन्प्रकरणे विविधदिव्य-भौम-अन्तरिक्षादिका उत्पाताः प्रकृतेर्विकृतिकारणाद्भवन्ति तथा महोत्पातादीनां ज्ञानमेवं तच्छान्त्युपायो विशदीकृतः।

यत्र देवतामूर्तयो नृत्यन्ति-पतन्ति-प्रज्वलन्ति-पुनः पुनर्गायन्ति-रोदन्ति-प्रस्विद्यन्ति-हसन्ति, अग्निं-धूमं-स्नेहं-रक्तं-पयो-जलं वमन्ति, अधोमुखं तिष्ठन्ति-स्थानात्स्थानं व्रजन्ति-एते प्रतिमाविकारा ज्ञायेत्।

गन्धर्वनगरं- दिवा नक्षत्र(तारा)दर्शनं-महोल्कापतनं-काष्ठतृणंरक्तप्रवर्षणं-दिवानिशि दिव्यगन्धर्व-दिग्धूम-भूमिकम्पाः- अग्निहीने च स्फुल्लिङ्गाः (ज्वालाशिखाः), विनेन्धनं स्युर्ज्वलनम्। रात्रौ इन्द्रचापस्य-मण्डूकशिखरे श्वेतवायसस्य दर्शनं, विनाग्निना ज्वाला, गोगज-उष्ट्रगात्रतोऽग्निज्वालादर्शनं, नृपपशुषु जन्तवो द्वित्रिमस्तकेन प्रगायन्ते, प्रतिसूर्याश्चतुर्दिक्षु युगपद्रवं, जम्बूकस्य ग्रामसंसर्गः(प्रवेशनं), धूमकेतूनां दर्शनं, रात्रौ काकानां दिवा कपोतानामाकुलत्वं, एवमुक्तमहोत्पाताः केचिन्मृत्युदाः, केचित् स्थाननाशकाः, केचित् शत्रुभयकारकाः, राज्ञां भयकारका वा वित्तनाशका भवन्ति। एतदशुभ-दारुणफलनिवारणार्थं शान्तिमाचरेत्। एतदुत्पातदोषशमनार्थ शान्तिविधिं पूर्ववदाचरेत्।

अध्यायः-४७ ।। शिथिलीदोषशान्त्यध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थे सप्तचत्वारिंशत्तमेऽध्याय उत्पातशान्तिरूपनामके त्रयोविंशति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते। अस्मिन्प्रकरणे शिथिलीजननस्य शुभाशुभफलं विवेचनं शान्तिश्च विशदीकृतः।

विविधस्थाने शिथिलीजननस्य फलम्-

(१)मन्दिरस्य मध्ये-शुभफमप्राप्तिः। नगरजनानां सप्ताहाभ्यन्तरे व्याधिपीडा भवेत्।

(२)मन्दिरस्य प्राच्यां- अष्टदिनाल्लाभं पश्चाद् व्याधिस्तु तत्परे।

(३) मन्दिरस्याग्नेय्यां- त्रिदिनाल्लाभः पश्चादर्थं तस्कराद्भयम्।

(४)मन्दिरस्य याम्ये-अष्टाहादिष्टसिद्धिस्ततः पत्नीविनाशनम्।

(५)मन्दिरस्य पश्चिमे-सप्ताहाद् धान्यलाभस्ततो नृपतेर्भयम्।

(६)मन्दिरस्य वायव्ये- प्रीतिरष्टाहात्परतः पशुनाशनम्।

(७)मन्दिरस्योत्तरे- त्रिरात्रतः शत्रुहानिः पश्चाद्धनक्षयः।

(८)मन्दिरस्येशाने-पञ्चाहात्प्रीतिः परतः पशुनाशनम्।

(९)मन्दिरस्य द्वारे- विनाशः स्त्रीहानिः पश्चात्तत्पशुनाशनम्।

(१०)शयनस्थाने- प्रीतिस्त्रिरात्रात्पत्नीविनाशनम्।

(११)पशुस्थाने -शिथिलीजनने पशुहानिः।

(१२)अम्बुभाण्डके-दासीनाशः।

(१३)सौवीरभाण्डे-स्त्रीनाशः।

(१४)अन्नभाण्डे- सुहृन्मृतिः।

(१५) तैलाज्यमध्वादीनां घटेषु- कुटुम्बहानिः।

एतत् फलं देवालये ग्राममध्ये सीम्नि च विद्यात्। शिथिलीजनने राज्यनाशो वा ग्रामनाशो भवेत्। तद्दोषशमनार्थं तस्य प्रयत्नतः शान्तिं कुर्यात्। वित्तानुसारतः सुवर्णेन तद्रूपाणि कारयेत्। तासु प्रतिमासु मृत्युमावाहयेत्। तेषां रक्तमाल्याम्बरादिभिरपमृत्युमिति द्वाभ्यां मन्त्राभ्यां भक्तितोऽर्चयेत्। तेषां पश्चिमे पूर्णकुम्भस्तद्देवता लिङ्गैर्मन्त्रतश्च तदीशान्यां गृह्यमार्गतः स्थण्डिलेऽग्निं स्थापयेत्। तत्तद्दिक्तोदितमन्त्रैः पृथक् पृथगष्टोत्तरशतं सभक्तितः समिदाज्यान्नैर्जुहुयात्। पलाशाश्वत्थखदिरास्त्वर्कप्लक्षास्तूदुम्बरा अपामार्गवटबिल्वादिसमिधः पूर्वतः क्रमात्। उक्तसमिधलाभे तु सर्वेषु पलाशसमिधः स्मृताः। नमो ब्रह्मणे० यत इन्द्र० अग्निं दूतं० त्र्यम्बकं० मानस्तोके० गणानान्त्वा० वायस्तां सोममन्त्रकैः क्रमादघोरमन्त्रेण तत्पुरुषेण तत्र तिलव्रीहिव्याहृतिभिः शान्तिवाचनं कारयेत्।

ततः कुम्भोदकेन तत्स्थानं प्रोक्षयेत्। ततो मृत्युरूपां मूर्तिमाचार्याय सदक्षिणं दद्यात्। ततोऽन्यब्राह्मणाभ्यः शक्तितो भोजनपूर्विकां दक्षिणां दद्यात्। एवं यः सम्यग्रूपेण कुरुते सः पूवोक्तदोषात् प्रमुच्यते।

यस्य मनुष्यमस्तक इन्द्रधनुर्लुप्तं भवेत्तदा तस्य पूर्वादिदिक्क्रमतः फलम्– (१)श्रीः (२)अग्निः (३)बन्धुनाशः (४)वित्तहानिः (५)महद्यशः (६)बन्धुलाभः (७)पुत्रहानिः (८)भूमिता एवं मध्ये महतीं गदं प्राप्नोति।

एतेषां शान्त्यर्थं पञ्चत्वग्वल्कलैर्पर्णैः पञ्चामृतफलोदकैः स्नानं कुर्यात्। तथा तल्लिङ्गैर्मन्त्रितं जलस्नानात् तद्दोषो विनश्यति। एवमग्निदाहे मस्तकमध्यमलदूषिते, दन्तच्छदे, काकपाते, सरटीपतनेऽपि चाशिषो वचनं कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेच्छुचिः। शरीरस्य दक्षिणभागे स्फुरणे लाभो वामस्फुरणे व्ययो भवेत्।

अध्यायः-४८ ।। निखिलोत्पातशान्त्यध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थेऽष्टाचत्वारिंशत्तमेऽध्याये निखिलोत्पातशान्तिरूपनामक एकोन-नवति-श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे सलक्षणं विविधोत्पातानि, तच्छान्तिविधिस्तन्नानाविधोत्पातानां शुभाशुभफलसहितं विशदीकृतम्।

अथोल्कालक्षणम्-

स्वर्गाच्च्युतोल्का भूमौ विविधनाम्नाभिधीयते यथा- **(१)विद्युत् (२) उल्का (३)अशनिः (४)धिष्ण्या (५)तारा** –एतत्पञ्चैव रूपाणि स्मृतानि।

पञ्चोल्कानां फलकालः- एताः (१)तारा (२) उल्का (३)अशनिसंज्ञितास्त्रिभिः पक्षैः(४५दिनानि) फलप्रदा भवन्ति। ताराविद्युत् तथैव षड्दिनाभ्यन्तरे फलदा। उल्काविद्युत्-अशनिसंज्ञकाः सम्पूर्णफलदायकाः। धिष्ण्यार्द्धफलप्रदा, तारा पाद (चतुर्थांश) फलप्रदा।

१) अशनिलक्षणम्-

पशु-इभ-अश्व-वृक्षनवक्षोणिषु क्रमात् विदारयन्निपतति। महताशनिः व्योम्नि सदा त्रासं जनयति।

२) धिष्ण्यालक्षणम्-

धनराशिषु वक्राकारा, विशालकाया, प्रज्वलिता, ज्वलिताङ्गारप्रभा, सुपुच्छातिकृशा, हस्तद्वयप्रमाणा, समीपतो दृश्यमाणा पतन्ति।

३) तारालक्षणम्-

चलिता, शुक्लवर्णा, कुन्ताकारा, हस्तप्रमाणा, रक्तकुमुदवर्णा, अधो-ऊर्ध्व-तिर्यक् शिरायुक्ता।

४) **उल्कालक्षणम्-** विशालमस्तका, तनुः पतने वर्धते, दीर्घपुच्छयुक्ता, अनेकभेदयुक्ता भवेत्।

सोल्का दीर्घपुच्छा वर्तते, तस्या बहवो भेदाः स्युः- प्रेतः, अस्त्रं, अहिः, गोमायुः, खरः, लाङ्गुलः, दंष्ट्री, कपिः, गोधाः, द्रुमः-एतेषां सन्निभा द्विशिरा उल्का नृणां पापदा-अशुभफलदा भवेत्। अश्वः, चन्द्रः, रजतं, कृष्णः, हंसः, ध्वजः, वज्रः, शङ्खः, स्वस्तिकः, आब्जम् -एतेषां रूपा उल्का शुभप्रदा सुखप्रदा च।

यदाग्नावुल्कापातो भवति, तदा राज्ञो राष्ट्रस्य च विनाशो भवेत्। यदाकाशे वोल्का विभ्रमेत्तदा लोकानामपि भ्रमकारका भवेत्। यदा सूर्यस्य चन्द्रस्य वा स्पर्शं करोति, तदा तत्तद्रूपं प्रकम्पनं, परचक्रागमनभयं, दुर्भिक्ष-जलभयं च भवति। अर्केन्द्वोरपसव्य उल्कापतने रवि(राज)विनाशदा भवति। दीर्घमान उल्कापातः सूर्य-चन्द्रोदयोः पुरतो भवेत्तदा शुभफलं करोति।

शुक्ला, रक्ता, पीता, कृष्णवर्णा विप्रादीनां (ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्य-शूद्राणां) क्रमतो नाशकर्त्री भवति। मणिनिभोल्का विप्रपीडाकारकी भवति। सिता, कुन्दनिभा, स्निग्धा, ऋज्वी उल्का शुभप्रदा। नीला, श्यामा, अरुणा, अग्न्यसृग्भस्मभा, रुग्भयप्रदा भवति।

चरधिष्ण्येषु (स्वा.पुन.श्र.ध.श.) पतिता उल्का स्त्रीणां भयप्रदा। क्षिप्रनक्षत्रेषु(ह.अ.पु.अभि.) दिशां(सर्वतः) पीडाकारकी भवति। क्ष्मापतीनां(नृपाणां) स्थिरनक्षत्रेषु (उ.षा., उ.फा., उ.भा., रोहिणी)पीडाकारकी भवति। मृदुनक्षत्रेषु (मृ.रे.चि.अनु.) द्विजातीनां पीडाकारकी भवति। चौराणां दारुणनक्षत्रेषु (मू.ज्ये.आर्द्रा,आश्ले.) पीडाकारकी भवति। द्वारे पतितोल्का तत्पुरवासिनां पीडाकारकी भवति। गोष्ठे गोस्वामिनां, जलेषु शिल्पकानां पीडाकारकी भवति।

तन्तुवृत्ता, इन्द्रध्वजसमा राजहन्त्री भवति। प्रतीपगोल्कापतने राजपत्नीं, तिर्यगा च चमूपतिं नाशयति। अधोमुख्युल्का नृपं हन्ति, ब्राह्मणान्तूर्ध्वगा तथा। वृकोदरी पुच्छनिभा जलसंक्षोभकारिणी भवति। प्रसर्पिणी सर्पवत्यङ्गनानामनिष्टदा भवति। वर्तुलोल्का पुरं हन्ति, छत्राकारा पुरोहितं हन्ति। वंशगुल्मलताकारा राष्ट्रविद्रावणी भवति। सूकरव्यालसदृशी षण्डाकारा वरप्रदा(इच्छापूर्णकरी) भवति।

इन्द्रचापनिभा राज्यं, खेलना जलनाशदा भवति। यो विद्युद्भावं(उल्काज्ञानं) वेत्ति सैव ज्योतिषो भुवि।

परिवेषलक्षणम्-

चन्द्रसूर्ययोः किरणा वायुनिहता मूर्च्छिता मण्डलीकृताः, ते शशीनयोर्नानावर्णाकृतयः परिवेषाः कथ्यन्ते। उक्तपरिवेषा रक्तनीलपाण्डु-रकपोताम्राभकपिलाः सपीताः शुक्लवर्णाश्च क्रमतः पूर्वादिषु सुवृष्टिदा भवन्ति।

यदि ते मुहुर्मुहुर्जायन्ते, तदा सम्पूर्णफलप्रदा न भवन्ति। शुभ्रस्त्वविकलस्निग्धः क्षीरतैलाम्बुसन्निभः, चापशृङ्गाटकरथक्षतजातः, अरुणसदृशः परिवेषः शुभप्रदः, किन्त्वनेकवृत्तवर्णोऽयं परिवेषो नृपान्तकृद्भवति। अशोकपुष्पसङ्काशो धूम्राभः परिवेषः कलहप्रदो भवति। मयूरपत्रसदृशः पीताभः परिवेषो वातवृष्टिकृद्भवेत्। अहर्निशं प्रतिदिनं चन्द्रार्कौ यदारुणौ लोहितोऽपि, तदा परिवेषो नृपवधं कुरुते। द्विमण्डलश्चमूनाथं(सेनापतिं), त्रिमण्डलः परिवेषो नृपनाशकरो भवति।

परिवेषगतः सौरिः क्षुद्रधान्यविनाशको भवति। युद्धकृद्भूमिजो जीवः सर्वेषामामयप्रदौ। बुधः सस्यहानिदः, शुक्रो नृपाणां भयप्रदो भवति। परिवेषगतः केतुर्दुर्भिक्षकलहप्रदो भवति। राहुपीडां नृपभयं गर्भच्छेदं च करोति। यदा परिवेषस्थौ द्वौ ग्रहौ दृश्येते, तदा क्षितीशमरणप्रदौ। परिवेषगतास्त्रयो ग्रहाः कलहानर्थं च

कुर्वन्ति। चत्वारो ग्रहाः परिवेषस्था नृपेशमरणप्रदा भवन्ति। परिवेषगताः पञ्च ग्रहा जगत्प्रलयदा भवन्ति। ये वक्रिणो ग्रहास्तेषामेवं फलं भवेत्। कुजादीनां नृपहानिर्वक्रित्वेऽपि परिवेषे पृथक् पृथग्भवति। एवं धिष्ण्यानां परिविष्टेषु यत्फलं ग्रहवद्वदेत्।

द्विजातीनां परिवेषः प्रतिपदादिषु नेष्टफलदो भवति। पञ्चम्यादिषु तिथिषु (५,६,७) त्रिषु दिवसेषु क्रमात् परिवेषः शुभदो भवति। युवराजस्याष्टम्यां परिवेषस्त्वनिष्टप्रदो भवेत्। राज्ञां नवम्यादिषु (९,१०,११) च त्रिष्वशुभदो भवति। पुरोहितस्य द्वादश्यां निधनाय धनार्थाय च भवति। त्रयोदश्यां परिवेषः सैन्यरोधो वा क्षितीशानामवरोधकारको भवति। चतुर्दश्यां राज्ञां पीडाकारकः, पञ्चदश्यां नृपस्य पीडादो भवति।

परिवेषस्य मध्यगा रेखा स्थायिराज्ञां, यायिनां पार्श्वे नेष्टफलदा भवति। प्रायेण वर्षा–शरद्–ऋतूत्पन्नः परिवेषो जलप्रदः, अन्येषु ऋतुषु पूर्वोक्तफलदायको भवति।

इन्द्रचापलक्षणम्-

भानोर्नानावर्णांशयुक्ताः किरणा अभ्रवायुयोगवशाद् अनेकवर्णरञ्जिता, नभोमण्डले चापाकार(धनुषाकार)सदृशं दृश्यन्ते सैव इन्द्रचापः कथ्यते। अथवा शेषनागेन्द्रदीर्घनिःश्वासकारणात् तस्य विषप्रभावादिन्द्रचापो भवेत्। इन्द्रधनुषं यद्दिशा–विदिशायां दृश्यते, तद्दिशायां स्थितनृपविनाशं करोति। पीतपाटलनीलैश्च वह्निशस्त्रास्त्रभीतिदो भवति। व्योम्निजं चापं नृक्षयकृद्, भूमिजं सस्यहानिदं भवति। जलोद्भूतमवृष्टिदं, वल्मीकोत्थं रणप्रदं भवति। पूर्वदिशि अवृष्टौ वृष्टिदं, वृष्ट्या च वृष्टिदं भवति। इतरयोर्दिशि सदैव वृष्टिदं भवति।

SMT. HANSA MEHTA LIBRARY • The M.S. University of Baroda

रात्र्यां प्राच्यामिन्द्रधनोर्दर्शनं भवतेत्तदा नृपहानिर्भवेत्। याम्यदिग्भागे स्थितं इन्द्रधनु: सेनापतिं हन्ति, पश्चिमे नायकोत्तमं, सौम्यदिग्भागे मन्त्रिणं हन्ति, कोणसम्भवं सचिवं हन्ति। रात्र्यां शुक्लवर्णाद्यमिन्द्रधनुर्विप्रपूर्वकान् हन्ति। यद्दिग्भवं चापं स्पष्टं तद्दीगीशनृपोत्तमं हन्ति। अच्छिन्नमतिगाढमिन्द्रधनु: शुभफलदायकं भवति।

यदि द्वे इन्द्रधनू दृश्येते, तदा प्रातिकूल्यं(अशुभप्रदं) भवति। यदा इन्द्रधनु:प्रातिकूल्यं स्यात्तदा नृपान्तकं व्याधिभयकारकं भवति। अनुकूल्याय तत्सुतादिक्षेमकारकं भवति। इन्द्रचापमग्निधूमाभं सर्वेषां जनानामशुभप्रदं भवति।

गन्धर्वनगरलक्षणम्-

पूर्वादिदिक्षु सम्भूतगन्धर्वनगरं नेष्टफलदं भवेत्। (१)पूर्वे-धराधीशानां, (२)दक्षिणे-चमूनाथानां, (३)पश्चिमे-सेनेश्वराणां, (४)उत्तरस्यां पुरोधानामनिष्ट-फलदायकं भवेत्। ततो वर्णानुसारत: फलम्-(१)सितं-विप्राणां, (२)रक्तं-क्षत्रियाणां, (३)पीतं-वैश्यानां, (४)कृष्णं-शूद्राणामनिष्टदं भवेत्।

यदा रात्रौ गन्धर्वनगरं दृश्यते, तदा धराधीशविनाशो भवेत्। यदा चित्रवर्णमनेकरूपं प्राकारध्वजतोरणयुतं गन्धर्वनगरं दृश्यते, तदा महायुद्धमन्योन्यं धरणीभुजां सह जायते।

प्रतिसूर्यलक्षणम्-

कदाचिदभ्र-सूर्यकिरणवशात् संघातकयोगकारणात् सूर्यबिम्बसदृशं बिम्बं दृश्यते सैव प्रतिसूर्य: कथ्यते। प्रतिसूर्य: सूर्यसमानो दृश्यते। स्निग्धवर्ण: प्रतिसूर्यो यदा पार्श्वे दृश्यते, तदा भयप्रद:, किन्तु वैदूर्यसदृशो वा शुक्लवर्ण: प्रतिसूर्य: शुभप्रद:। पीतवर्णो व्याधिद:, कृष्णो मृत्युकर:, अरुणवर्णो युद्धदो भवेत्। यदा प्रतिसूर्याणां माला दृश्यते, तदा शत्रुचोरभयप्रदा भवेत्।

सूर्यादुत्तरस्थः प्रतिसूर्यो जलदः, भानोर्याम्ये प्रतिसूर्योऽनिलप्रदः। उभयस्थो (उत्तर-दक्षिणयोरुभौ दिशि) दृश्यते, तदातिजलदो भवेत्। सूर्यस्योपरि दृश्यमाणः प्रतिसूर्यो नृपनाशको भवेत्। सूर्यस्याधोभागे दृश्यमाणः प्रतिसूर्यो जनानां नाशको भवेत्। यदा तीक्ष्णांशोर्वा शीतद्युतः प्रतिसूर्यो दृश्यते, तदा सम्पूर्णस्य जगतो विनाशो भवेत्।

निर्घातलक्षणम्-

वायुनाभिहतो वायुर्गगनात्पतितः क्षितौ, यो दीप्तः खगरुतं स निर्घातोऽतिदोषकृद् भवेत्। सूर्योदयसमये निर्घातोऽनिष्टफलदो भवेत्। स निर्घातो विशेषतया क्षितीशाद्यङ्गनानां विशामनिष्टदो भवेत्।

सूर्योदयात् प्राक् प्रहरात् पौरजनानां शूद्रशाबराणां हानिदः। आमध्याह्नात्तु विप्राणां राजोपजीविनामशुभदः। तृतीययामे वैश्यानां जलजानामनिष्टदः। चतुर्थे यामे चोरनाशं करोति, सन्ध्यायां सङ्करान् हन्ति। रात्रावाद्ये यामे सस्यहानिः, द्वितीये यामे पिशाचकानां हानिदः। अर्धरात्रे तुरगानां, रात्रौ तृतीये यामे लिपिलेखकानामशुभभप्रदः, रात्रौ चतुर्थयामे निर्घातपात इतराङ्गनान्हन्ति। निर्घातभीमगम्भीरशब्दः कृतस्तत्र तदीश्वरं नाशयति।

दिग्दाहलक्षणम्-

दिग्दाहः पीतवर्णश्चेत् क्षितीशानां भयप्रदः। अग्निवर्णे-देशनाशो, वारुणवर्णोऽनिलप्रदो भवेत्। धूम्रवर्णः सस्यविनाशाय, कृष्णः शस्त्रभयप्रदः।

पूर्वदिग्भागदाहः क्षत्रियाणां, परेशानां चाभीष्टदः। आग्नेयदिशायां युवराजस्य, शिल्पीनामशुभप्रदः। याम्ये मूर्खवैश्या नराधमाः पीडां व्रजन्ति। नैर्ऋत्यदिशि चोराणां, पुनर्भूनां, प्रमदागणानां पीडा भवति। प्रतीच्यां तु कृषिकराणां, वायव्यां पशुजातीनां पीडा भवति। सौम्यां विप्रानुरीशान्यां वैश्याः पाखण्डिनो जनाः पीडामनुभवन्ति।

दिग्दाहो यः स्वर्णनिभः स जन्तूनां मङ्गलप्रदो भवति। पञ्चदिग्दाहदिवसा राष्ट्रविद्रावणप्रदा भवन्ति।

रजोलक्षणम्-

यदा ग्राम-वन-पर्वताः सितरजसाच्छन्ना स्युः, तर्हि भूमिपानां निधन प्रदाः। यस्यां दिशि धूम्रसमुद्भवो जायते तस्यां दिशिस्थजन्तूनां हानिदः शस्त्रकोपदः। कृष्णवर्णरजो मन्त्रिजनपदानां व्याधिदम्। रजोऽर्कोदयकाले गगनस्थगयन्निव विजृम्भति, तदा दिनद्वयं चैकदिनमत्युग्रो भयदम्। यदा रज एकरात्रं निरन्तरं भवेत्तदा नृपं हन्ति। यदा रजः सततं द्विरात्रं तदा परचक्राभिगमनं भवेत्। सततं त्रिरात्रं रजो भवेत्तदा क्षामडामरमातङ्को भवेत्।

यदि रात्रिचतुष्टयं रजो स्यात्तदा ईतिदुर्भिक्षमतुलं भवेत्। निरन्तरं पञ्चरात्रं रजो भवेत्तदा महाराजो विनाशमायाति। शिशिर-ऋतुभिन्ने रजः सम्पूर्णफलदं भवेत्।

भूकम्पलक्षणम्-

भूभारखिन्ननागेन्द्रशेषविश्रामसम्भवो भूकम्पो जगतामशुभाय भवेत्। द्विजादीनां यामक्रमेण भूकम्पोऽनिष्टदः, उभयोः सन्ध्ययोः क्षितीशानामनिष्टदः। अर्यमाद्यानि (उ.फा., ह.,चि., स्वा.) चत्वारि, द्रस्रेन्द्वदितिभानि (अश्वि.,मृग.,पुन.) च वायव्यमण्डलं भवति। एतस्मिन्भूकम्पो यदि भवेत्तदा नृप-सस्य-वणिक्-वेश्या-शिल्प-वृष्टिविनाशको भवति। पुष्यद्विदैवा (पुष्य,विशाखा), भरणी पितृभाग्याग्निभानि (मघा,रोहिणी,कृत्तिका) च आग्नेयमण्डलं भवति। नक्षत्रेष्वेतेषु भूकम्पो यदा भवेत्, तदा नृपवृष्ट्यर्घनाशस्तथा शाबरसङ्करान् च हन्ति। अभिजित्, रोहिणी, उ.षा., ज्येष्ठा, धनिष्ठा, श्रवण, अनुराधा -एतन्माहेन्द्रमण्डलसंज्ञकं भवति। तत्र यदि कम्पो भवेत्तदा राजनाशाय, रोगाय च भवति, तथा मार्दजदर्दुरान् च हन्ति।

मूलाहिर्बुध्न्यवरुणपौष्णार्द्रासार्पभानि वारुणं मण्डलसंज्ञकम्। एतस्मिन्कम्पो यदि भवेत्तदा राज्यनाशकरः पौण्ड्र-चीन-पुलिन्दिकान् च हन्ति।

प्रायेण निखिलोत्पाताः क्षितीशानामनिष्टदा भवन्ति। षड्भिर्मासैश्च भूकम्पो द्वाभ्यां मासाभ्यां दाहः फलप्रदो भवति। पञ्चभिर्मासैरनुक्तं रज उत्पातानां च फलदं भवति।

अध्यायः-४९ ।। मिश्रकाध्यायः।।

कश्यपसंहिताग्रन्थ एकोनपञ्चाशत्तमेऽध्याये मिश्रकरूपनामके शताधिकसप्तसप्तती श्लोकाः सम्मिलिताः। तत्र प्रायेणानुष्टुप्छन्दः प्रयुक्तो दृश्यते।

अस्मिन्प्रकरणे राजाचारम्, अश्वशान्तिविधिः, अभ्यङ्गस्नानं, शिवरात्रिव्रतं, पञ्चम्यां नागपूजनं, चतुर्थ्यां गणेशपूजनं, सप्तम्यां भास्करार्चनादिकं, सूर्यादिग्रहाणामाधिपत्यवसुन्धरा, शून्यराशयः, मासदग्धा राशयः, शून्यतिथयः, अभुक्तमूलं, अभुक्तमूलजननशान्तिविधिः, सप्तविंशतिनक्षत्रजन्मफलं च विशदीकृतम्।

राजाचारः-

कुलीनः, धार्मिकः, शूरः, नीतिज्ञः, स्मृतिमान्, शुचिमान्, सत्यवाक्, सत्यसम्पन्नः श्रीमान्वृद्धोपसेवकः, अलुब्धः, अव्यसनः, मन्त्रगोप्ता, सप्ताङ्गसंयुतः, उपायसंयुतः, शक्तित्रयात्मा, गुणभूषणः, देशकालविभागज्ञः, विपत्पातनिवारणज्ञाता - एतल्लक्षणानि राज्ञां श्रेष्ठगुणाः सन्ति। तस्य कार्यस्य सिद्धिः सप्ताङ्गे तथा मन्त्रपञ्चागे वर्तते। स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि सप्ताङ्गानि। सामभेदौ दानदण्डौ चत्वार उपायाः, उत्साहमन्त्रप्रभवस्तिस्रः शक्तयः, सन्धिश्च विग्रहो यानमासनं संश्रयो द्वैधीभावः -एते षड्गुणाः। एवंलक्षणसंयुक्तः सेवकैः सेव्यमानो राजा उन्नतिं प्राप्नोति।

दिनचर्या-

प्राक्सन्ध्यायां सूर्योदये श्रीकामी गीततूर्यरवैः शय्यां परित्यजेत्। अनन्तरं मङ्गलपाठकान् ब्राह्मणाग्न्यर्कगोहेमघृततोयधराधिपान् च विलोकयेत्। ततो मूत्रपुरीषे उदङ्मुखः कुर्यात्। प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि वितस्तिमात्रकाष्ठेन सत्त्वचापारितेन च दन्तधानमाचरेत्। तदर्थं शिरीषलोध्रपनसनिम्बजम्बूकदम्बकैः कुलजाङ्कोलबकुलैः काष्ठैर्दन्तधावनेन लक्ष्मीवृद्धिर्भवेत्। भाण्डारकरवीराम्लनीपक्रमुकदाडिमैः करञ्जकोविदारार्कै रत्नवृद्धिर्भवेत्। अपामार्गवटप्लक्षखदिरोदुम्बरार्जुनैर्बिल्व-पुन्नागबकुलैरायुर्वृद्धिर्भवेत्। श्रीकण्टचतपाम्बष्टनारिकेरविभीतकैः कङ्कुष्टशालनार-ङ्गनिचुलैरतुलं यशः प्राप्नोति। पलाशाश्वत्थजम्बीरमातुलङ्गकपित्थकैरगस्ति-तालहिन्तालकङ्ककाष्ठैश्च दन्तधावने निःस्वता भवति। तिन्तिणीकशमीखण्ड-मध्वामलकवञ्जुलैर्विकङ्कताव्याघ्रपादसर्ज्जकृष्ण्यैर्यशःक्षयो भवति। हरीतकीविष्णुनागकतकोद्दलतापनैः कार्यासाढकिवाग्रूचीवलाश्लेष्मातकैर्गदो भवति। भल्लातकीदेवदारुमदयन्तीक्षुपादकैस्तृणाङ्कुलाश्मलोहाद्यैः शत्रुभ्यः साध्वसं भवति।

ततो राजा हरिकथालापं शृण्वन् सन्ध्यादिनियमान् चरेत्। श्वेतवृषभदूर्वेभदानतीर्थाम्बुमृत्तिका धारयित्वा सहोमाज्यावेक्षणं दर्पणेऽपि वा कार्यम्। देवद्विजगुरून् नत्वा गां वत्ससंयुतां तेभ्यो दत्त्वा। तेभ्यस्तिथिश्रवणपूर्वकं स्वस्तिवाक्यं कुर्यात्। वैद्यात् स्वतनुस्थितिं ज्ञायेत्। शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः सभां प्रविशेत्। ततो भृत्यशिष्याप्तवाक्यज्ञां पर्यायिकैः सह मन्त्रं कुर्यात्। राज्यस्य वृद्धिं धर्मेण चिन्तयेत्। मध्याह्निकं कृत्वा पुत्राद्यैः सह भुञ्जीत। हरीशयोर्गाथां शृण्वन् इष्टालापांश्च निर्वर्त्य गजाश्वादींश्च वीक्षयेत्। सायं सन्ध्यादिकं कृत्वा सतां प्राग्

विनिवेशयेत्। ततो राजा सन्ध्यां बलिक्रियां विलासिन्यैः सह कुर्यात्। राज्यस्य चिन्तनं कृत्वा गुप्तचारकान् प्रेषयेत्। ततोऽन्तःपुरं प्रविशेत्।

अश्वरक्षणम्-

यस्य भूपतेरश्वा भवन्ति, स रणे विजयी भवति। सूर्ये स्वातीनक्षत्रे सति, अश्वानां बहवो रोगा भवन्ति। यदा यदा अश्वानां रोगा भवन्ति तदा लोकपालरैवन्तपूजाहोमं कारयेत्। साश्वशान्तिर्भानुवारे मेषसङ्क्रान्तावयने, विषुवद्द्वये, दिनक्षये, व्यतीपाते, द्वादश्यां, अश्विनीनक्षत्रे कारयेत्।

शान्तिविधिर्यथा-

ऐशान्यामष्टभिर्हस्तैश्चतुर्भिर्हस्तैर्वा मण्डपं विरच्य, तं मण्डपं चतुर्द्वारं सविधानेन तोरणाद्यैरलङ्कृतं विधाय, तन्मध्ये पञ्चविंशतिमानतो वेदिकां कुर्यात्। तस्य मण्डपस्य बहिः प्राच्यां पूर्वोक्तलक्षणं कुण्डं कार्यम्। ततः स्वस्तिवाचनपूर्वकं पूर्ववद् विप्रान् वरयेत्। सूर्यपुत्रं, हयारूढं, पञ्चवक्त्रं, दशावरं, रक्तवर्णाङ्कुशं, खड्गं, द्विभुजं, रैवन्तं स्मरेत्। **तन्मन्त्रः-**

सूर्यपुत्र नमस्तेऽस्तु नमस्ते पञ्चवक्त्रक।
नमो गन्धर्वदेवाय रैवन्ताय नमो नमः।।

अनेन मन्त्रेण गन्धवस्त्राक्षतादिभी रैवन्तं वेदिकामध्ये तन्दुलोपरि विधिवत् पूजयेत्। तत्परितः स्वस्वमन्त्रैश्च पञ्चलोकपालान् पूजयेत्। प्राग्वन्मन्त्रजपपूर्वकं पञ्चैव लोकपालाः स्थाप्याः। चतुर्द्वारेषु पूर्वत ऋग्वेदादीन् चतुर्वेदान् जपेत्। गन्धवस्त्राद्यलङ्कृतानुक्तवर्णान् पञ्चत्वक्पल्लवोपेतान् पञ्चामृतसमन्वितान् पूर्णकुम्भान् तल्लिङ्गैर्मन्त्रैर्द्वारिष्वर्चनपूर्वकं स्थापयेत्। स्वगृह्योक्तविधानत आचार्यपूजां कृत्वा व्याहृतिभिस्तस्मिन्कुण्डे हुताशनं संस्थापयेत्। ततस्तदातन्द्रित आज्यभागान्तं दत्वा

मुख्याहुतिं जुहुयात्। प्रयत्नत आद्यान्तप्रणवयुक्ते "अग्नये स्वाहेति" आदौ घृतेन हुत्वा पलाशसमिदाज्येन रैवन्तपूजामन्त्रेण पृथगष्टोत्तरशतरं व्रीहितिलान् व्याहृतिभिराचार्यो जुहुयात्। अनेन विधिनैकरात्रं त्रिरात्रं वा नवरात्रमथापि वैकभक्तो जितेन्द्रियः कुर्यात्। सम्यग्जपादिपूर्वकं कर्ता पूर्णाहुतिं जुहुयात्। ततो सुनैवेद्यं मङ्गलधौषैश्च समर्पयेत्। ततस्ते द्विजाः कुम्भोदकैरश्वान्व्रजन्तः प्रादक्षिण्यं हुतशेषेण सहाश्वान् जपन्त उत्तमं बलिं दद्युः। जीमूतस्येत्यनूवाकान् पठित्वा चतुर्दिक्षु बलिं विनिःक्षिपेत्। ततो निष्कपञ्चकमाचार्याय दक्षिणां दद्यात्। तदर्धं वा तदर्धं वा यथा वित्तानुसारतो दक्षिणां ब्राह्मणेभ्यो जापकेभ्य आचार्याय प्रदापयेत्। पृथक् पृथग्विशिष्टेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या दक्षिणां प्रदापयेत्। शान्तिवाचनपूर्वकं ब्राह्मणान्भोजयेत्। एवं योऽश्वशान्तिं कुरुते तस्याश्वा रोगेभ्यः प्रमुच्यन्ते दिने दिने वर्धन्ते च।

आश्विनसितचतुर्दश्यां वामावास्यां तथा ऊर्जादौ(कार्त्तिकादौ) स्वातीसंयुक्ते यदा दीपावलिर्भवेत्तदा तैले लक्ष्मीर्जले गङ्गा वसेत्। तदा अलक्ष्मीपरिहारार्थमभ्यङ्गस्नानं कारयेत्। अमावास्यायां सङ्क्रान्तौ(सूर्यसङ्क्रमणे) पाते(व्यतीपाते वैधृतिपाते) दिनक्षये तदाभ्यङ्गं प्रातः स्नानं च न दोषाय, पापनाशकं भवेत्।

सिंहस्थे भास्करे, रोहिणीगते चन्द्रे, अष्टमीतिथिर्यदार्धरात्रियुता स्यात्तदा जयन्ती नाम योगो भवेत्। माघमासेऽर्धरात्रयुतायां कृष्णचतुर्दशीतिथौ शिवरात्रिव्रतं भवेत्। यो व्रतं कुरुते स नरोऽश्वमेधयज्ञफलं लभेत्। ऋणरोगविमुक्तय आषाढसितपञ्चम्यामसंप्राश्योपोषितः षण्मुखदेवं(कार्त्तिकेयं) अर्चयेत्। कार्त्तिके शुक्लचतुर्थ्यां यः सर्पेभ्यः पयःप्रदानेन नागपूजनं कुरुते तस्य भयलोभविनाशो भवेत्। भाद्रपदे मासि शुक्लचतुर्थ्यां मोदकाहारैः सर्वविघ्नोपशान्तये गणनायकं पूजयेत्।

माघे मासि शुक्लसप्तम्यां यो नरो भास्करमर्चयति स नर आरोग्यं श्रियमाप्नोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते। आश्विनमासि शुक्लनवम्यां भक्तितो लक्ष्मीं सरस्वतीं शक्रमर्चयति स नरो धनवान् विजयी भवेत्। कार्त्तिकमासि कृत्तिकानक्षत्रयोगे चोपोष्य शिवप्रीत्यै वृषमुत्सृजेत् स नरः पुरारिध्वजदर्शनात् स्वर्गभाग्भवेत्।

ग्रहाधिष्ठितो भूमिभागः-

शनिः-

हिमाद्रिविन्ध्ययोर्मध्ये या भूमिः सा सूर्यसुतस्य(शनैश्चरस्य) वर्तते।

बुधः-

विन्ध्याद्रिगङ्गयोर्मध्ये या भूमिः सा बुधस्य वर्तते।

बृहस्पतिः-

विन्ध्यगोदावरीमध्ये या भूमिः सा सुरार्चितस्य(बृहस्पतेः) वसुन्धरा वर्तते।

शुक्रः-

गोदावरीकृष्णवेण्योर्मध्ये या भूमिः सा काव्यस्य(शुक्रस्य) वसुन्धरा वर्तते।

मङ्गलः-

वेण्यालङ्कयोर्मध्ये या वसुन्धरा सा धरात्मजस्य वर्तते।

सूर्यचन्द्रौ-

समुद्रमुद्रितक्षोणीनाथौ सूर्यनिशीश्वरौ वर्तेते।

याः शून्यराशयः, दिनदग्धराशयः, मासदग्धराशयः, मासशून्यास्तिथयः, ताः शुभे कर्मणि विवर्जयेत्।

विशेषाशुभनक्षत्रकालः-

अभुक्तमूलजं पित्र्यमभुक्तपितृधिष्ण्यभं जातं पुत्रं पुत्रीमपि परित्यजेत्। मूलनक्षत्रस्याद्यपादजः शिशुः स्वपितरं हन्ति, द्वितीयचरणजो मातरं हन्ति, तृतीयोऽर्थान्सुहृदं च हन्ति। (चतुर्थचरणं शुभम्।) एतदेवाशुभफलं सार्पर्क्षे(आश्लेषानक्षत्रे) प्रथमपादं त्यक्त्वान्यपादेषु भवेत्। तद्दोषशमनार्थाय प्रयत्नतः शान्तिं कुर्यात्।

शान्तिविधिः-

स्वसद्मन ईशानभागे पूर्वे वोत्तरे भागे मण्डपं चतुरस्रं च चतुर्हस्तप्रमाणं चतुर्द्वार-समायुक्तं तोरणाद्यैरलंकृतं गोमयेनानुलिप्तं च मण्डपं विरचयेत्। पूवोक्तलक्षणोपेतं कुण्डमीशानतो बहिः कार्यम्। सुवर्णेन प्रमाणेन तदर्धेनार्धेन वा यथा वित्तानुसारेण निर्ऋतेः प्रतिमां कुर्यात्। उदुम्बरवटाश्वत्थप्लक्षाम्रत्वक् सपल्लवा, शतौषधीमूल-शङ्खनवरत्नानि, मृत्तिका, पञ्चामृताम्बुसद्बीजं, कुङ्कुमं, रोचनं, फलं च कुम्भे निःक्षिपेत्।

दश सर्वौषध्यः-

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेयचन्दनं वचार्कचोरकं मुस्ता -एता दश सर्वौषध्यः कथ्यन्ते।

अष्टविधा मृत्तिका-

गजाश्वरथवल्मीकसङ्गमस्थानसम्भवा क्षुद्रगोरजनगरद्वारस्थानस्था मृत्तिका – एषाष्टविधा मृत्तिका स्मृता।

सद्बीजः-

तिलमाषव्रीहियवा गोधूमानि प्रियङ्गवश्चणकैः सहिताः सद्बीजाख्यानि वर्तन्ते।

ततः कर्ता स्वस्तिवाचनपूर्वकं श्रोत्रियान् अष्ट–द्वादश वा षोडश ब्राह्मणान् वरयेत्। ईशानादिचतुष्कोणे जलपूरितान् पूर्वोक्तद्रव्यसंयुक्तान् रक्तवर्णकलशान् स्थापयेत्। तन्दुलोपरि शतच्छिद्रं बृहत्कुम्भं, मण्डपमध्ये खड्गचर्माग्रदंष्ट्रिणः स्थापयेत्। ततः मोषुणश्चेति मन्त्रेण निर्ऋतिं पूजयेत्। शुक्लाक्षताम्बरैः षोडशोपचारैः, दधिमध्वाक्षतैः कुम्भांस्तल्लिङ्गमन्त्रकैः विधिवत्प्रपूजयेत्। गन्धपुष्पैश्च धूपाद्यैः कुशपूर्वकैरर्चयेत्। रुद्रेण, भद्रेण, अग्निसूक्तेन, आनो भद्रा, पूर्वसूक्तेन, भक्तितोऽर्चयेत्। अत्र मूलाय स्वाहा प्रजापतयेत्युपहोममन्त्रौ स्तः। पलाशसमिदाज्येनाष्टसहस्त्रकमथवाष्टोत्तरशतं प्रत्येकं जुहुयात्। मूलं प्रजामित्यष्टभिरनुवाकैर्मन्त्रद्वयेन वा सावित्र्यसौम्यनैर्ऋत्यमन्त्रैरश्वत्थसम्भवैः समिद्भिश्च तिलव्रीहीन् व्याहृतिभिर्हुत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयात्। ततः स्नानकर्म मङ्गलघोषैः समाचरेत्। आद्यपादे पितुर्गण्डे त्रयाणामभिषेकं कुर्यात्। ततः शतच्छिद्रयुक्तं बृहत्कुम्भं धारयित्वाभिषेकं कुर्यात्। अनेन पूजनाख्येन कर्मणा निर्ऋतिः प्रीयतामिति वाचयेत्। आचार्याय वृषभं लोहपिण्डं स्वशक्त्या सदक्षिणं दापयेत्। अन्यब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या दक्षिणां दद्यात्। श्रोत्रियाय विशिष्टाय ब्राह्मणाय कुटुम्बिने वस्त्रालङ्कारसंयुक्तां पयस्विनीं धेनुं दद्यात्। ततो भयलोभविवर्जितो ब्राह्मणान् भोजयेत्।

एवं यः श्रद्धया भक्तिसमन्वितः शान्तिं कुरुते स गण्डदोषात्प्रमुच्यते। एतत्सर्वविधिं सार्पभेऽपि प्रायेण समानं वर्तते। ततो मखान्ते सर्पेभ्यः स्वाहेति जुहुयात्। आश्लेषाभ्यः स्वाहा, दन्दशूकेभ्यः स्वाहेत्युपहोमं कारयेत्। सर्पेभ्य इत्यष्टौ मन्त्रस्य आस्तिक–ऋषिस्त्रिषु सर्पाश्च देवताः। नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति मन्त्रेण पूजनं कारयेत्।

अथारिष्टयोगाः-

(१) षष्ठाष्टरि:फगश्चन्द्रः क्रूरग्रहैश्च युतवीक्षितस्तदा जातस्य सद्यो मृत्युदः, किन्तु शुभग्रहेक्षितः स्यात्तदाष्टवर्षैर्मृत्युदो भवेत्।

(२) सौम्यग्रहोऽपि यदा वक्र-क्रूरग्रहैर्वीक्षितस्तदा शशिवन्मृत्युदो भवति।

(३) यस्य जन्मनक्षत्रे सूर्यार्कीन्दुकुजानां कोऽपि ग्रहो वर्तते तस्य जातकस्य पिता माता भ्राता वा निधनं व्रजेत्।

(४) लग्नगो भौमोऽपि पापेक्षितो युतः, किन्तु न शुभेक्षितस्तदा मृत्युदो भवेत्।

(५) अष्टमस्थानगतो भौमो यदा सौरिणार्केण वा युतस्तदा मृत्युदो भवेत्।

(६) पापान्वितः शशी धर्मद्यूनलग्नगः, शुभैरवीक्षितयुतस्तदा मृत्युप्रदो भवेत्।

(७) सन्ध्यायां चन्द्रहोराद्यैर्गण्डान्तं निधनकारकं भवेत्। सूर्योदयास्ते मण्डलार्धात्तु (सूर्यार्धबिम्बात्) त्रिनाडिका सन्ध्या भवति। तथैवार्धोदयात्पूर्वं प्रातः सन्ध्या त्रिनाडिका भवति।

(८) चक्रे पूर्वापरार्धेषु क्रूरसौम्येषु कीटराशिलग्नगे लग्नस्थाभिमुखै रथैर्जातो निधनं याति।

(९) लग्नसप्तमगौ पापग्रहौ वा चन्द्रो यदा क्रूरसंयुतः, सौम्यग्रहैरवीक्षितः, तदा शीघ्रान्मृत्युर्भवेत्।

(१०) क्षीणे शशिनि लग्नभावस्थे पापैः केन्द्राष्ट(१-४-७-१०-८)स्थानसंस्थितैर्जातो मृत्युमाप्नोति। सोऽचिरायुर्न संशयः।

(११) पापग्रहयोर्मध्यगश्चन्द्रो लग्नाद्व्धान्त्यसप्तमभावगः(८-१२-७), तदा स शिशुरचिरान्मृत्युमाप्नोति।

(१२) पापग्रहद्वयमध्यगते लग्ने चन्द्रसमाश्रिते, पापग्रहाः सप्ताष्टमस्थानगाः स्युस्तदा स शिशुर्मात्रा सह मरणं व्रजेत्।

(१३) रवौ पापान्विते ग्रस्ते यदा लग्नगो भवेत्, तथाष्टमस्थानगो भौमः स्यात्तदा शस्त्रकृन्मरणं भवेत्।

(१४) शनैश्चरार्कभौमेषु रि:फधर्माष्टमस्थानगेषु, शुभग्रहैरवीक्ष्यमाणेषु जातो निधनं व्रजेत्।

उक्तारिष्टयोगा यदा पापग्रहेण युतेक्षिताः स्युस्तदोक्तफलप्रदा भवेयुः, अन्यथा सौम्येक्षितयुतास्युस्तदा सर्वथा विफलप्रदा भवन्ति।

अरिष्टभङ्गप्रदयोगाः-

(१) एकोऽपि गुरु-बुध-शुक्राणां लग्नात्केन्द्रगो यदि, तदा निखिलारिष्टं हन्ति, भास्करस्तिमिरनाशको यथा।

(२) एक एव बली जीवो लग्नगः सम्पूर्णारिष्टसञ्चयनाशको भवेत्, यथा भक्त्या शूलिनः प्रणामः पापचयं हन्ति।

(३) एक एव हि लग्नेशः केन्द्रगः सबलः स्यात्तदा निखिलारिष्टं हन्ति, यथा पिनाकी त्रिपुरं हन्ति।

(४) शुक्लपक्षे क्षपा(रात्रि)जन्मलग्ने सौम्यग्रहनिरीक्षिते तथा कृष्णपक्षे विपरीते जातस्यारिष्टविनाशो भवेत्।

(५) यस्य जातस्य जन्मन्यष्टमस्थानगताः स्वक्षेत्रगा ग्रहाः स्युस्ते शिशुं चिरायुषं कुर्वन्ति।

अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रफलम्-

(१) अश्विनी- अश्विभे जातो नरो दक्षः, सुरूपः, सुभगः, मतिमान्, भूषणप्रियः, अङ्गनावल्लभः, शूरो वा भवेत्।

(२) भरणी- कामोपचारकुशलः, सत्यवादी, दृढव्रतः, लघुभुक्, सत्यवान्, धीरः, अरोगी याम्यधिष्ण्यजो भवति।

(३) कृत्तिका- तेजस्वी, मतिमान्, दान्तः, बहुभुक्, प्रमदाप्रियः, गम्भीरः, कुशलः, मानी, शुचिः वह्निधिष्ण्यसम्भवो भवति।

(४) रोहिणी-शूरः, सुस्थिरः, धीरः, मानी, भोगभाक्, सुरतप्रियः, प्रियवाक्, चतुरः, दक्षः, तेजस्वी, ब्राह्मधिष्ण्यजो भवति।

(५) मृगशीर्षम्-उत्साही, चपलः, भीरुः, धनी, सामप्रियः, शुचिः, आगमज्ञः, शुचिर्विद्वान्, पटुः सौम्यर्क्षसम्भवो भवति।

(६) आर्द्रा-अविचारपरः, शूरः, क्रयविक्रयनैपुणः, गर्वी, हिंस्रः, चण्डरतिः, कृतघ्नः शिवधिष्ण्यजो भवेत्।

(७) पुनर्वसु-दुर्मेधावान्, दर्शनीयः, स्त्रीपरः, श्लेष्मलोचनः, सहिष्णुः, अल्पसन्तुष्टः, शीघ्रगोऽदितिधिष्ण्यजः भवेत्।

(८) पुष्यः-सुभगः, पण्डितः, शूरः, दयालुः, धार्मिकः, धनी, कलाभिज्ञः, सत्यरतः, कामी पुष्यर्क्षजोऽलसो भवेत्।

(९) आश्लेषा-धूर्तः, शूरः, क्रूरचेष्टः, परदाररतः, शठः, अवक्रः, व्यसनी, दान्तः सार्पनक्षत्रजो नरो भवति।

(१०) मघा-शूरः, स्थूलहनुः, कोपी, वक्ता, क्लेशसहः, प्रभुः, सुरगुरावनुरतः, तेजस्वी पितृधिष्ण्यजो भवति।

(१९) पूर्वाफाल्गुनी–द्युतिमान्, अटनः, दाता, नृपः, शास्त्रविशारदः, कार्याकार्यविचारज्ञः, पूर्वाभाग्यर्क्षसम्भवो भवति।

(१२) उत्तराफाल्गुनी–जितशत्रुः, सुखी, भोगी, प्रमदामदनः, कविः, कलाभिज्ञः, सत्यरतः, सुविद्वान् अर्यमर्क्षजो भवति।

(१३) हस्तम्–मेधावी, तस्करः, उत्साही, परकार्यरतः, अटनः, परन्तपः, कार्यकुशलः, स्त्रीलोलः सूर्यधिष्ण्यजो भवति।

(१४) चित्रा–चित्रमाल्याम्बरधरः, कामशास्त्रविशारदः, द्युतिमान्, धनवान्, भोगी, पण्डितस्त्वष्ट्रधिष्ण्यजो भवति।

(१५) स्वाती–धार्मिकः, प्रियवाक्यार्थः, क्रयविक्रयनैपुणः, कामी, चरसुतः, दाता, विद्यावान् मारुतर्क्षजो भवति।

(१६) विशाखा–अल्पसूर्यापरः, श्लक्ष्णः, मायापटुः, अरिन्दपः, जितेन्द्रियः, अर्थवान्, लुब्धो विशाखर्क्षसम्भवो भवति।

(१७) अनुराधा–आढ्यः, क्षुधानुरटः, विदेशस्थः, अङ्गनाप्रियः, नृपार्चितः, छन्नपापः, पिङ्गलो मैत्रधिष्ण्यजो भवति।

(१८) ज्येष्ठा–बहुव्ययपरः, क्लेशसहः, कामी, दुरासदः, क्रूरचेष्टः, मृषाभाषी, धनवानिन्द्रधिष्ण्यजो भवति।

(१९) मूलम्–हिंस्रः, मानी, धनी, भोगी, परकार्यप्रतारकः, मिथोपचारः, स्त्रीलोलः, श्लक्ष्णो निर्ऋतिधिष्ण्यजो भवति।

(२०) पूर्वाषाढा–सुकलत्रः, कामचारः, कुशलः, दृढसौहृदः, क्लेशयुग्, वीर्यवान्, मानी तोयनक्षत्रसम्भवो भवति।

(२१) उत्तराषाढा–कृतज्ञः, धार्मिकः, शूरः, बहुमित्रः, विनीतः, सुकलत्रः, सुपुत्राढ्यो वैश्वदेवर्क्षसम्भवो भवति।

(२२) श्रवणम्–उदारः, वीरः, श्रुतवान्, श्रीमान्, वक्ता, धनान्वितः, कार्यकृत्, सुरताभिज्ञः, धार्मिकः श्रवणर्क्षजो भवति।

(२३) धनिष्ठा–धार्मिकः, व्यसनी, लुब्धः, नृत्यगीताङ्गनाप्रियः, सामैकसाध्यः, तेजस्वी, वीर्यवान् वसुधिष्ण्यजो भवति।

(२४) शतभिषा(शततारका)– , (२५) पूर्वाभाद्रपदा– फलमप्राप्तम्।

(२६) उत्तराभाद्रपदा–प्रजावान्, धार्मिकः, वक्ता, जितशत्रुः, सुखी, प्रभुः, स्वसहोत्साग्रजः, कामी ह्याहिर्बुध्न्यर्क्षसम्भवो भवति।

(२७) रेवती–रूपवान्, धनवान्, भोगी, पण्डितः, अन्यजनार्थभुक्, कामी, दुर्गार्चितः, शूरः, परदेशगः पौष्णजो भवति।

जन्मसमये जन्मनक्षत्रे पापग्रहयुते सर्वे गुणा निर्गुणा जायन्ते, गुणाः पापग्रहायुक्ते शुभा भवन्ति।

द्वादशांशफलम्-

(१) स्त्रीलोलः, चपलः, दक्षः, मानी प्रथमद्वादशांशजो भवति।

(२) भोक्ता, शूरः, कार्यदक्षः, सहिष्णुः, वीर्यवान्, प्रभुः, परंतपः, कार्यदक्षः द्वितीयद्वादशांशजो भवति।

(३) पण्डितः, विबुधानीकः, मान्यः, गुणविभूषणः, सौभाग्यसत्यसम्पन्नः तृतीयद्वादशांशजो भवति।

(४) कलत्रधनपुत्रीवान्, श्रीमान्, स्त्रीविजितः, सुखी, भूषणाढ्यः, अलसः, मानी, कर्कट(चतुर्थ?)द्वादशांशजो भवति।

(५) नृपः, नृपोपमः, श्रीमान्, भोगी, जितेन्द्रियः, नीतिज्ञः, कार्यकुशलः, बन्धुद्विट् पञ्चमांशजो भवति।

(६) परकार्येषु निरतः, परगाथानुवादकः, स्त्रीनिर्जितः, नटः, भोगी, चपलो वृश्चिकांशजो भवति।

(७) प्रेष्यः, नटः, कलाभिज्ञः, स्त्रीलोलः, लिपिलेखकः, कार्यवान्, चपलः, भीरुः, वदान्यो धनुरंशजो भवति।

(८) पापाभिनिरतः पापकर्मणामधिपोऽथवा, स्त्रीलोलः, अर्थवान्, भोगी, वक्ता मकरांशजो भवति।

(९) जीवहिंसापरः, क्रोधी, परदाररतः, अटनः, बन्धुद्विट्, हार्यः, कुशलः, कलाभिज्ञो घटांशजो भवति।

(१०) धीमान्, भोगी, कलाभिज्ञः, श्रीमान्, वक्ता, अङ्गनाप्रियः, गृहीतवचनः, शूरः, दाता मीनांशसम्भवो भवति।

ब्रह्मर्षिकश्यपेन रम्यैरेकोनपञ्चाशदध्यायैः सम्यग्रूपेण महासंहिता विनिर्मिता।

।। इति कश्यपब्रह्मर्षिविरचिताया महासंहिताया अध्यायानां सारः ।।